

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI
İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AZERBAYCAN'IN BÖLGEDEKİ ENERJİ STRATEJİSİ VE YENİ
AZERBAYCAN PARTİSİ DÖNEMİNDE HAYATA GEÇİRİLEN
ENERJİ PROJELERİ.

RUFAT MAMMADOV

2501101331

TEZ DANIŞMANI

Dr.Öğr.Üyesi İLKER AKTÜKÜN

“Düzeltilmiş Tez”

İSTANBUL - 2019

Öncelikle çalışmanın bölüm ve alt bölüm başlıklarında değişiklik yapıldı. Üç ana bölümden oluşan bu çalışmanın ilk bölümü 5 alt bölümle düzenlendi.

İkinci ana bölüm adı Hazar Bölgesi Enerji Politikaları olarak değiştirildi. Bu bölümde Hazar Denizi sorunun tarihsel süreci ve taraf ülkelerin yaklaşımı üzere iki ana gruba ayırdım.

Üçüncü ana bölüm başlığı ise Yeni Azerbaycan Partisi Döneminde Azerbaycan'ın Bölgede Enerji Stratejisi olarak değiştirildi.

Giriş ve Sonuç bölümünde güncelleme yapıldı.

İmla hataları düzeltildi ve kaynakçada, tablo listesinde eklemeler yapıldı.

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN:

Adı ve Soyadı : RUFAT MAMMADOV Numarası : 2501101331
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER Danışmanı : DR. ÖĞR. ÜY. İLKER AKTÜKÜN
Tez Savunma Tarihi : 18.12.2019 Saati : 16:00
Tez Başlığı : "AZERBAIJAN'IN BÖLGEDEKİ ENERJİ STRATEJİSİ VE YENİ AZERBAIJAN PARTİSİ DÖNEMİNDE HAYATA GEÇİRİLEN ENERJİ PROJELERİ"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** OYBİRLİĞİ / **YETERLİ** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. LEVENT ÜNER		KABUL
2- DR. ÖĞR. ÜY. İLKER AKTÜKÜN		KABUL
3- DR. ÖĞR. ÜY. SINAN YILDIRMAZ		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. NURCAN ÖZGÜR BAKLACIOĞLU		
2- DR. ÖĞR. ÜY. EROL ÜLKER		

ÖZ

AZERBAYCAN'IN BÖLGEDEKİ ENERJİ STRATEJİSİ VE YENİ AZERBAYCAN PARTİSİ DÖNEMİNDE HAYATA GEÇİRİLEN ENERJİ PROJELERİ.

Rufat MAMMADOV

Tarih boyunca yapılan savaşların çoğu petrolle ilgilidir. Petrol, özellikle 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında önem kazanmıştı. Petrolün üretimi önemli, fakat diğer önemli konu üretilen petrolün hangi yollar ve vasıtalarla pazarlanacağıdır. Çünkü üretilen petrol pazarlanamıyorsa onun önemi de azalıyordu.

Azerbaycan petrol üretimini artırmak ve yabancı yatırımı getirmek için birbiri ardına yabancı petrol şirketleriyle çok önemli anlaşmalara imza attı. Bu anlaşmaların gerçekleşmesiyle birlikte petrol üretimi de giderek artmaktadır. Şimdi ortaya bu petrolü ihraç etmek için en uygun ihraç yolunun seçilmesi sorunu ortaya çıktı. İlk önce petrolün ihracı için Bakü–Novorossiysk ve Bakü–Supsa petrol boru hatları üzerinde duruldu. Rusya esas ihraç hattı olarak Bakü–Novorossiysk hattının seçilmesi için çok ısrar etti. Ama bu Azerbaycan için uygun değildi. Bu hat gerçekleşirse Azerbaycan kendi petrolünün ihracında Rusya'ya bağımlı kalıyordu. Sonunda Azerbaycan kendisi için en uygun olan Bakü–Tiflis–Ceyhan petrol boru hattını kabul etti. Bu Azerbaycan açısından önemli bir başarıdır. Bu projenin kabulü Azerbaycan'ın uluslararası düzeyde öneminin hayli artmasına sebep oldu. Bu proje bir nevi Doğu ve Batı arasında bir köprü rolünü üstlenmektedir.

Sovyetlerin 8 Aralık 1991 tarihinde dağılmasına kadar Hazar denizi SSCB'nin ve İran'ın yönetimi altındaydı. Sovyetler *de facto* olarak Hazarın tümüne yakınına kontrol etmenin yanı sıra, Hazarda tam deniz gücüne sahipti. Bu durum yıllar boyunca iki ülke tarafından da kabul görmüş, Hazarda kesin bir hukuki statüyü belirten anlaşma yapılmamıştı. Bu durum 1991'den değişmeye başladı. Artık Hazarın kıyısında 5 ülke: Rusya, Kazakistan, Türkmenistan, İran ve Azerbaycan bulunmaktaydı. Tabii olarak bu 5 ülke Hazarın hukuki statüsünün çözümünde taraf

olacaklardı. Ancak Hazarda bol miktarda petrol ve doğalgaz rezervlerinin bulunması durumun çözümünü zora sokmaktadır. Fakat 5 kıyıdaş ülke arasında son görüşmeler olumlu sonuçlanarak taraflar anlaşmaya vardı.

Anahtar Kelimeler: Azarbaycan, Enerji, Petrol, Doğalgaz

ABSTRACT

AZERBAIJAN'S ENERGY STRATEGY IN THE REGION AND ENERGY PROJECTS IMPLEMENTED DURING THE NEW AZERBAIJAN PARTY

Rufat MAMMADOV

From past up today most of the wars related with oil. Especially end of XIX century and at the beginning of XX century oil became essential topic. Production of oil is important but the most important problem is how to export produced oil. Because if produced oil not exported importance of this oil decrease.

To increase oil production and to attract foreign investments, Azerbaijan signed very important oil contracts one after another with foreign oil companies. Oil production is increasing with realizing this oil contracts. Now here was another problem that how to export this oil. This export way must be safe and optimal. Before all Baku–Novorossiysk and Baku–Supsa was selected for early oil transport. Russia did one`s best for selection Baku–Novorossiysk as base oil transport pipeline. But this version was not suitable for Azerbaijan. In this situation Azerbaijan depend on Russia. At last Azerbaijan achieved selection suitable variant for itself: Baku–Tbilisi–Ceyhan. This was historic victory for us. Acceptation of this project increased Azerbaijan`s authority in International World. This project is way between East and West.

Until the collapse of the USSR on December 8 in 1991, the Caspian Sea was the exclusive domain of the two littoral States: Iran and the USSR. The Soviet Union de facto in control most of the Caspian Sea and had a full naval dominance. The status quo had been accepted by both states for decades, even without the details of the legal status of the Caspian Sea, neither the precise demarcation of their respective rights and interests have been formally specified in a treaty. The situation has changed since 1991; five littoral states now border the sea: Russia, Kazakhstan,

Turkmenistan, Iran, and Azerbaijan. Naturally the five concerned parties were interested to make the legal regime of the Caspian Sea clear, but finding vast reserves of oil and gas resources gave a new urgency to this legal problem. Finally, between the five littoral states have created the final solution and signed agreement.

Keywords: Azerbaijan, Energy, Oil, Natural Gas

ÖNSÖZ

1991 yılında tekrar bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Cumhuriyetinin petrol rezervlerini batılı şirketlere açmasıyla Azerbaycan halkının en önemli gündemi enerji sektörü oldu. Haydar Aliyev'in temelini attığı Azerbaycan Enerji Stratejisi ülke sınırlarını aşarak dünyanın her tarafında konuşulan ve araştırılan konu olmaya başladı. Bu konuda birçok dillerde kitaplar, makaleler yazıldı, dersler verilmeye başlandı. Azerbaycan'ın Bölgedeki Enerji Stratejisi ve Yeni Azerbaycan Partisi Döneminde Hayata Geçirilen Enerji Projeleri konulu tez çalışmama yapılan bu yayınların etkisi oldukça büyüktür.

Yayınların ve makalelerin çokluğu tez çalışmamda benim için oldukça faydalı oldu. Bu yayınlara ulaşmamda sağladıkları olanaklar için Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Kütüphanesine ve Azerbaycan Petrol Şirketine içtenlikle teşekkür ediyorum.

Rufat MAMMADOV

Kasım- 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSRTACT	v
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar LİSTESİ.....	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xiii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAIJAN PETROLÜNÜN TARİHİ GELİŞİMİ

1.1. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Döneminde Azerbaycan Petrolü	9
1.2. İkinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Azerbaycan Petrolü	10
1.3. Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan'ın Enerji Sektörü.....	12
1.3.1. Ayaz Muttalibov Dönemi Azerbaycan Petrol Politikası.....	13
1.3.2. Ebulfez Elçibey Dönemi Azerbaycan Petrol Politikası	14

İKİNCİ BÖLÜM

HAZAR BÖLGESİ ENERJİ POLİTİKALARI

2.1. Hazar Bölgesi Jeopolitiği	18
2.2. Hazar Denizi'nin Hukuki Statü Sorunu.....	20
2.2.1. Hazar Sorununun Tarihsel Süreci	21
2.2.2. Uluslararası Hukuk Açısından Hazarın Statüsü.....	30
2.2.3. Rusya Federasyonu'nun Soruna Yaklaşımı	33
2.2.4. Azerbaycan'ın Soruna Yaklaşımı	34

2.2.5. Türkmenistan'ın Hazar Sorunu'na Yaklaşımı	35
2.2.6. Kazakistan'ın Hazar Sorunu'na Yaklaşımı.....	36
2.2.7. İran'ın Hazar Sorunu'na Yaklaşımı	37
2.3. Hazar Bölgesi Ülkeleri'nin Petrol ve Doğalgaz Rezervleri	38
2.3.1. Azerbaycan'ın Enerji Rezervleri	41
2.3.2. Rusya'nın Enerji Rezervleri.....	44
2.3.3. İran'ın Enerji Rezervleri	45
2.3.4. Kazakistan'ın Enerji Rezervleri.....	47
2.3.5. Türkmenistan'ın Enerji Rezervleri	48
2.3.6. Azerbaycan'ın Rusya ve ABD Arasında Denge Politikası.....	49

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YENİ AZERBAIJAN PARTİSİ DÖNEMİNDE AZERBAIJAN'IN BÖLGEDE ENERJİ STRATEJİSİ

3.1. Azerbaycan'ın Enerji Anlaşmaları	59
3.1.1. Azeri, Çırac ve Güneşli yatakları Anlaşması.....	60
3.1.2. Karabağ Yatağı Anlaşması	62
3.1.3. Şahdeniz Yatağı Anlaşması	63
3.1.4. Lenkeran Deniz ve Talış Deniz Yatakları Anlaşması.....	65
3.1.5. Yalama Yatağı Anlaşması	67
3.1.6. Abşeron Yatağı Anlaşması	67
3.1.7. Nahcivan Yatağı Anlaşması.....	68
3.1.8. Kürdaşı, Kurgan ve Arazdaşı Yatakları Anlaşması	69
3.1.9. İnəm Yatağı Anlaşması.....	69
3.1.10. Alev, Şerg ve Araz Yatakları Anlaşması	70
3.2. Azerbaycan'da Petrol Taşımacılığının Tarihi Gelişimi.....	71

3.3. Boru Hatlarının ve Pazarın Çeşitlendirilmesinin Önemi.....	72
3.4. Bölgede Mevcut Olan ve Gerçekleştirilmesi Planlanan Enerji Projeleri	77
3.4.1. Bakü-Novorossiysk Boru Hattı.....	78
3.4.2. Bakü-Supsa Boru Hattı	80
3.4.3. Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı	82
3.4.4. Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı	87
3.4.5. Tengiz-Novrossisky Petrol Boru Hattı	91
3.4.6. Trans-Hazar Doğalgaz Boru Hattı Projesi	92
3.4.7. NABUCCO Projesi	95
3.4.8. Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi	99
3.4.9. Dübəndi, Külevi ve ARDNŞ Terminalleri	101
3.5. Azerbaycan Türkiye Yatırımları.....	102
SONUÇ	104
KAYNAKÇA	107

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Bakü’de Yıllık Petrol Üretimi (1832-1920)	9
Tablo 2: Sovyet Dönemi Azerbaycan Petrol Üretimi (1921-1991) (Milyon Ton) ...	12
Tablo 3: Hazar Havzasında Bulunan Ülkelerde Onaylanmış Ve Tahmin Edilen Petrol Ve Doğalgaz Rezerv Miktarları.....	41
Tablo 4: Yeni Azerbaycan Partisi Döneminde Azerbaycan Petrol Üretimi (1992-2012) (Milyon Ton)	59
Tablo 5: Azeri, Çırac ve Güneşli Yataklarındaki Petrolün İşletilmesi Kapsamında Oluşturulan Konsorsiyumda Bulunan Şirketler ve Payları	61
Tablo 6: Azeri, Çırac ve Güneşli Yataklarındaki Petrolün İşletilmesi Kapsamında Oluşturulan Konsorsiyumda Bulunan Şirketler ve Payları Güncel Veriler	62
Tablo 7: Karabağ Yatağındaki Petrolün İşletilmesine Yönelik Oluşturulan Konsorsiyumda Bulunan Şirketler ve Payları	63
Tablo 8: Şahdeniz Yatağının İşletilmesine Yönelik Oluşturulan Konsorsiyumda Bulunan Şirketler ve Payları	64
Tablo 9: Eşref Ve Dan Yıldızı Yataklarının İşletilmesine Yönelik Oluşturulan Konsorsiyumda Bulunan Şirketler ve Payları	65
Tablo 10: Lenkeran Deniz ve Talış Deniz Yataklarının İşletilmesine Yönelik Oluşturulan Konsorsiyuma Dâhil Olan Şirketler ve Payları	66
Tablo 11: Abşeron Yatağı Anlaşması Pay Bölümü	68
Tablo 12: Kürdaşı”, “Kurgan” Ve “Arazdaşı” Yataklarının İşletilmesine Yönelik Kurulan Konsorsiyumdaki Şirketler Ve Payları	69
Tablo 13: İnam” Yatağının İşletilmesine Yönelik Oluşturulan Konsorsiyumda Bulunan Şirketler Ve Payları	70
Tablo 14: Alev”, “Şerg” Ve “Araz” Yataklarının İşletilmesine Yönelik Kurulan Konsorsiyumdaki Şirketler Ve Payları	71
Tablo 15: Başlangıçta Müzakere Edilen Boru Hatları	77
Tablo 16: BTC Projesine Katılımcılar	86
Tablo 17: BTE Projesine Katılımcılar.....	88

Tablo 18: Nabucco Projesine Katılan Ülkelerin Doğalgazda Rusya'ya Bağımlılığı (Milyar m ³).....	97
---	----

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Hazar Havzası Ülkeler.....	19
Şekil 2: Bakü-Novorossiysk Boru Hattı	78
Şekil 3: Bakü-Supsa Boru Hattı.....	81
Şekil 4: Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı.....	83
Şekil 5: Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı.....	89
Şekil 6: Tengiz-Novrossisky Petrol Boru Hattı	91
Şekil 7: Trans-Hazar Doğalgaz Boru Hattı Projesi.....	92
Şekil 8: Nabucco Doğalgaz projesi.....	95
Şekil 9: Trans Anadolu Gaz Boru Hattı projesi.....	99

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AİOC	: Azerbaijan International Operating Company
AMOCO	: Amerikan Petrol Şirketi
ARAMCO	: Suudi Arabistan Ulusal Petrol ve Doğalgaz Şirketi
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
BMDHS	: Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi
BOTAŞ	: Boru Hatları ve Petrol Taşıma A.Ş.
BP	: British Petroleum
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı
CİPCO	: Hazar Denizi Uluslararası Petrol Şirketi
GIOC	: Gürcistan Uluslararası Petrol Şirketi
NAOC	: Kuzey İstanbul İşletme Şirketi
SOCAR	: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
UNOCAL	: California ve Unocal Corporation Birliği Petrol Şirketi

GİRİŞ

Soğuk savaşın bitmesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılması petrolün ekonomik, stratejik ve politik önemi ile birlikte petrol kaynakları üzerindeki güç merkezi mücadelesini de fazla arttırmış, diğer taraftan da devletlerin petrol kaynaklarına yönelik ekonomik ve politik anlamda stratejiler üretmesine yol açmıştı. Güç merkezleri arasındaki dengenin tek taraflı şekilde bozulması, eski Sovyet coğrafyasındaki enerji kaynaklarının tekrar paylaşılması sorununu gündeme getirmişti. Bu yeniden paylaşım petrol kaynaklarını denetleme olanağına sahip taraflara 21. yüzyılda önemli küresel güç olabilme imkânını sağlamaktadır.

Azerbaycan petrolünün de son dönemlerde ekonomik ve tarihi boyutunun yanında jeostratejik ve jeopolitik önemi artmıştı. Bunun yanında Hazar bölgesinin jeopolitik konumu ve yeni kurulan cumhuriyetlerin bağımsızlığını koruma çabaları neticesinde oluşan yeni stratejiler de bölge petrolünün güvenlik ve politik açıdan önemini daha da artırmıştır. Bu dönemde Hazar bölgesi iki gücün arasında sessizce “büyük oyun” şeklinde ifade edilen tarihi bir mücadele yaşanmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte zengin petrol rezervleri bulunan Hazar bölgesi ülkeleri adına uluslararası sisteme entegrasyon süreci başlamış, petrol sahası arayış içerisindeki uluslararası şirketler Hazar bölgesine daha fazla ilgi göstermiştir. Bu noktada bölgedeki kaynakların üretilmesi ve dünya piyasasına ulaştırılması adına farklı projeler geliştirilerek çeşitli düzeylerde işbirliği ve ortaklıklar kurulmuş ve petrol kaynakları üzerinde söz sahibi olabilmek adına uzun süreli mücadeleler başladı.

Azerbaycan için bağımsızlığını sürdürmek ve eski sosyalist düzenden uzaklaşarak Batı'ya entegrasyonu gerçekleştirebilmek önemli dış politika hedeflerindendi. Bunun için Azerbaycan'ın serbest piyasa ekonomisine geçişte ve doğal kaynaklarının değerlendirilerek dünya piyasalarına ulaştırılmasında uluslararası alanda Batı'nın gelişmiş devletlerinin desteğine ihtiyacı vardır. Azerbaycan açısından bağımsızlıkla beraber Ermenistan ile yaşanan Dağlık Karabağ

sorunu kapsamında uluslararası alandaki aktörlerin desteğini almak önemli bir hedefti. Dolayısıyla ülke istikrarının sağlanabilmesi, ekonomik gelişmenin yaşanabilmesi, toprak bütünlüğünün sağlanabilmesi için izlenen dış politikanın planlı bir şekilde değerlendirilip belirlenmiş hedefler kapsamında yürütülmesi son derece önem kazanmıştı. Haydar Aliyev'in iktidara gelmesiyle birlikte Azerbaycan'ın dış politikası hedefe dönük dengeli bir siyasete evrildi. 1993 seçimleri sonucunda 30 yılı aşkın süredir devlet yönetim tecrübesi bulunan Haydar Aliyev cumhurbaşkanı seçilmiş ve böylece Azerbaycan yönetimi adına önemli değişiklikler yaşandı.

Tezin ilk bölümünde tarihsel süreçte Azerbaycan petrolü, Sovyetler birliği dönemi, Dünya Savaşı dönemi ile bağımsızlık sonrası dönem olmak üzere üç dönemde ele alınmıştır. Azerbaycan'daki petrol rezervinin yoğunluğu ve bölgesel dağılımının ele alındığı ilk bölümde bunun yanında bağımsızlık sonrasında Ayaz Müttalibov'un ve Ebülfez Elçibey'in enerji politikaları, yabancı şirketlerle enerji alanında ilişkilerin kurulmasının zorunlulukları gibi konular ayrı ayrı incelenmiştir.

Tezin ikinci bölümünde Sovyetler sonrası dönem ile birlikte hazar havzasının jeopolitik açıdan önem kazanmasının nedenleri incelenmektedir. Sovyetler sonrası dönemde doğal gaz ve petrol rezervinin yeterli seviyede olması ülkelerin bu bölgeye dikkatinin kaymasına yol açmıştı. Diğer taraftan bölgenin iletişim ve ulaşım ağı kesişim noktasında olması öneminin daha da artmasına neden olmuştu. Çünkü Orta Asya'da doğal gaz ve petrol taşınan bölgelerden doğu ve güney yönünde boru hattı inşası artık bir zorunluluktu. Söz konusu boru hatlarının istikrarlı yerlerden geçmesi güvenlik açısından son derece önemlidir. Bunun yanında bölgenin önemini arttıran unsurlardan biri de Rusya, Pakistan, Çin, Afganistan ve İran sınırında bulunması ve Afrika, Avrupa ve Asya ülkeleri arasındaki hava yolu bağlantılarının da bu bölgeden sağlanıyor olmasıdır.

Hazar petrolünün dünya pazarına açılmasıyla hazarın deniz mi yoksa göl mü olduğu tartışmaları tekrar gündeme gelmiş ya da getirilmiştir. Bu noktada Kazakistan ve Azerbaycan Hazar'ın bir deniz olduğunu iddia etmiş, İran ve Rusya ise Hazar'ın göl olduğunu savunmuş ve kaynakların da eşit şekilde paylaşılması gerektiğini

savunmuştur. Diğer taraftan Türkmenistan bu konudaki fikrini net bir şekilde belirtmemekle birlikte zaman zaman İran'dan yana tavır koymaktadır. Kazakistan ve Azerbaycan Hazar'ın deniz olduğunu iddia ederek Hazar'ın 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesine tabi olmasını ve bu nedenle oluşan haklardan faydalanması talep etmiştir.

Tezin üçüncü bölümünde Haydar Aliyev'in iktidara gelmesiyle başlayan Yeni Azerbaycan Partisi döneminde Azerbaycan'da yürütülen enerji stratejisi incelenmiştir. Hazar petrolü içerisinde önemli payı bulunan Azerbaycan'ın uluslararası düzeyde petrol şirketleri ile yaptığı üretim anlaşmaları sonunda elde edilen ürünün dünya piyasasına ulaşımı sorunu gündeme gelmektedir. Hazar denizinden sıcak denizlere doğrudan bir geçişin bulunmaması ve hâlihazırdaki petrol boru hattı kapasitesinin yetersiz olması üretilmesi planlanan petrolün nakledilmesi için yeni boru hatlarının yapılmasını zorunlu kılmıştı. Zengin petrol rezervleri bulunan Asya coğrafyasından batıya dönük tüm enerji hatlarının Rusya'dan geçmesi, üretilen projelerde Rusya'nın bu tekeli kırma gerekliliğini ortaya çıkarmıştı.

Azerbaycan petrolünü piyasaya ulaştırılması için güzergâh tespit etme çalışmaları bağımsızlığın kazanılmasının ardından 1992 yılında uluslararası petrol şirketleriyle imzalanan petrol anlaşmalarının hemen sonrasında başlamıştı. Üretilen petrolün ihracı için çeşitli güzergâh alternatifleri gündeme gelmiş, siyasi baskı ve askeri darbe gibi nedenlerden ötürü askıya alınan çalışmalar Bakü-Tiflis-Ceyhan güzergâhının ana ihraç boru hattı olarak seçilmesiyle sonuçlandırılmıştı.

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAIJAN PETROLÜNÜN TARİHİ GELİŞİMİ

Hazar denizi bölgesindeki petrol rezervleri 13.yüzyılda fark edilmişti. Fakat 19. yüzyılda teknolojiye yaşanan gelişmelerle birlikte petrol rezervinin işletilmesinin başlamasıyla bölgeyi kontrol etme amaçlı mücadeleler yoğunlaştı. Karada ilk modern petrol sondajı ve açık denizde ilk petrol üretiminin gerçekleştiği yer olan Azerbaycan'da yıllar içerisinde petrol ve doğalgaz sektörünü geliştirmeye devam etti. Azerbaycan'daki petrol yatakları, Abşeron yarım adasında, Kura nehrinin kıyısında, Kabristan Bölgesi ve Gence yakınlarındadır.¹

Bakü'deki ilk petrol üretimi işletmesini 1770'te Bakü Hanı yaptırmıştı ancak bu işletme istenen verimlilikte olmamıştı. Modern üretim teknikleri ile donatılmayan bu işletme 1871 yılında faaliyetlerine son verdi. Fakat 1872 yılında Amerika'dan 15 sene önce yeni teknikler ve yeni üretim sistemlerine entegre petrol kuyuları açılarak modern işletmeler kuruldu. Bunun neticesinde Azerbaycan'da 1874-1899 yıllarında bir bölümü yabancı sermayeli toplam 29 ortak teşebbüs ortaya çıktı.² Bu gelişmelerle beraber Azerbaycan'daki petrol üretimi önemli oranda arttı.

20. yüzyılın başında Azerbaycan'daki petrol üretimi yıllık 10 milyon tondan fazlaydı ve bu rakam dünyadaki üretimin neredeyse yarısıydı.³ Aynı dönemlerde Rusya'daki petrol üretiminin %97,7'sini Azerbaycan karşılamaktaydı.⁴ Zaman içinde Azerbaycan'daki petrol üretiminde yaşanan düşüşe karşın petrol sanayisinde önemli gelişmeler yaşandı. Petrol sanayi Azerbaycan'daki ağır sanayinin temeli haline geldi. Azerbaycandaki petrol rezervinin 8 milyar varil olduğu ve 1989 yılı verilerine göre bu petrolün %77'sinin Hazar bölgesinden sağlandığı belirtilmektedir.⁵ Ancak

¹ Çapay Sultanov, "Azerbaycan Faydalı Gazıntılar Hezinesidir", Bakı, Elm Basımevi, 1973, s.5.

² Süleyman Vezirov, Seyfulla İsayev, "Bakı Neft Senayesi", Bakı, Elm Basımevi, 1998, s.5.

³ Memmed Mirzeyev, Canalı Mirzeliyev, "Neft Hakkında Ne Bilirsiniz?", Bakü, MBM Neşriyatı, 2005, s.53.

⁴ Mirzeyev, a.g.e., s.54.

⁵ Elşen Memmedov, "Azerbaycan Petrolü: Dünü, Bugünü, Yarını", Soydaş Dergisi, Cilt:1, Sayı:3, Ankara, 1997, s.14.

Azerbaycan'daki enerji rezervi net olarak bilinmemektedir. Kimi uzmanlar tahminlerinde potansiyel petrol rezervinin ortalama 40 milyar varil olduğunu ve doğalgaz rezervlerinin ise 500 milyar m³ olduğunu ifade etmektedir.⁶

Modern uluslararası petrol endüstrisinin “babası” olarak adlandırılan Bakü petrolü, petrol sanayi tarihinde birçok ilklere imza atmıştır. Azerbaycan'da petrolün varlığının bilinmesi ve kullanımının tarihi oldukça geçmişe dayanmaktadır. M.Ö 7-6. yüzyıldan itibaren Azerbaycan'da petrolün günlük hayatta hem tıbbi amaçlar için, hem de evlerde ısınma ve aydınlatmada kullanılmak için çıkarıldığı bilinmekteydi. Yakıt petrolü Abşeron yarımadasından İran'a, Irak'a ve Hindistan'a gönderilmekteydi.⁷

9-10. Yüzyılda yaşayan Ebu İshak el-İstahri'ye göre Bakü'de ocaklarda odun yerine petrol yanmakta ve burada beyaz ve yeşil petrol bulunmaktaydı.⁸ 1271–1295 yılları arasında Asya'da seyahat eden ünlü Venedikli gezgin Marko Polo, Bakü yakınlarında bir kaynaktan çıkarılan yağdan söz edildiğini duymuş bunun yemek pişirmeye uygun olmadığını, fakat yakacak olarak ve bazı hastalıkların tedavisinde kullanıldığını yazmıştı.⁹

1594 yılında Abşeron Yarımadası'nda Bakü'nün Balahanı bölgesinde Memmet Nuroğlu tarafından 35 metre derinlikte petrol kuyusu kazılmıştı. 1798-1830 yılları arasında dünya tarihinde ilk defa olarak petrol sondajı deniz şelfinde Bakü'nün Bibi-Heybet Koyu'nda yapılmıştı. 1806 yılında Abşeron Yarımadası'nda 50 petrol kuyusunun bulunduğu bilinmektedir.¹⁰

1821 yılına kadar Abşeron'da yaklaşık 120 petrol kuyusu kazılmıştı. 19. yüzyılın başlarında Azerbaycan'da beşyüze kadar elle kazılmış petrol kuyusu

⁶ Mirzeyev, a.g.e., s. 55

⁷ Danile Yergin, “**Petrol, Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü**” (Çeviren Kamuran Tuncay), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: 1995, s.52–53.

⁸ Mahmud İsmayılov, Sayyad İbrahimov, “**Azerbaycan Neft Senayisinin İnkilaba Kadarki Tarihi**”, Bakı, Elm Basımevi, 1991, s.10.

⁹ Aktaran Halil Bal, “Azerbaycan'da Petrol ve Petrol Endüstrisine Genel Bir Bakış”, **Kafkas Araştırmaları Dergisi**, Sayı 4, İstanbul: 1998, s.17.

¹⁰ Natiq Aliyev, “The History of Oil in Azerbaijan” **Azerbaijan International**, Summer, 1994, s.22–23.

mevcuttu. 1820-1830 yıllarında petrolün endüstriyel olarak arıtılmasına başlanmış, gazyağı elde edilmesi için ilk makine Bakü’de icat edilmişti.¹¹

1840-1850 yılları arasında Bakü ve Azerbaycan’dan kuzeyde bulunan Rusya’nın Heşterhan şehri arasında gazyağı taşınması için ulaşım gerçekleştirilmişti. 1848 yılında dünya petrol endüstrisi tarihinde modern usulle sondaj yapılması ilk olarak Bakü’nün Bibi-Heybet bölgesinde hayata geçirildi. 1859 yılında Kokarev ile Kurbarin, parafin ve gazyağı elde etmek için Bakü’de ilk fabrikayı kurdular.¹²

1870’li yıllar sonrasında Bakü dünyadaki önemli sanayi ve maliye merkezinden biri haline gelmişti. 1863 yılında ilk petrol damıtma makinesi Azerbaycan’da Cevat Melikov tarafından kuruldu. Melikov’u daha sonra Mirzoyev, Tağıyev gibi başka sanayiciler izledi. 1873 yılındaysa Bakü’de artık 50 petrol damıtma tesisi faaliyet göstermekteydi.¹³ Aynı yılda Bibi-Heybet’teki en verimli kuyulardan birinde üç ay boyunca 90 bin tondan çok petrol çıkmıştı. 1875 de Balahani bölgesinde ikinci en güçlü olan kuyudan bir ay içinde her gün 240-330 ton petrol üretilmişti.¹⁴

1872 yılında yabancı yatırımcılar Abşeron Yarımadası’nda petrol sahaları almaya başlamıştı. Bu dönemde Nobel’ler ve Rothchild’ler kuyu alımına başladılar.¹⁵ Araştırma ve geliştirme, Abşeron’da o dönemde dünyaca meşhur olan Balahani, Surahani, Ramana ve Bibi Heybet bölgelerinde en büyük petrol sahalarının bazılarında başlamıştı. Toplam elde edilebilir rezervler 500 milyon tondan fazlaydı. Böylelikle Azerbaycan’a Avrupa sermayesi akmaya başladı.¹⁶

¹¹ Nebi Nebiyev, “İktisadiyyat Cemiyet Ve Ekoloji Muhit”. Ağrı dağ Neşriyyatı, Bakü: 2000, s.257

¹² Süleymanov Alekper, “Perspektivi Osvoyeniya Morskih Neftgazovih Resursov Kaspiya”, Bakü, 2000, s.36.

¹³ Ziya Bünyadov, Yusif Yusifov, “Azerbaycan Tarihi”, C.1 Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü: 1994, s.605.

¹⁴ Rizvangızı Himayet, “Azerbaycan’ın Maden Sanayisi”, Yeni Nesil Neşriyatı, Bakü: 2005. s.14.

¹⁵ Süleyman Vezirov, Seyfulla İsayev, a.g.e., 1998, s.18 – 19.

¹⁶ Halil Bal, “Azerbaycan’da Petrol ve Petrol Endüstrisine Genel Bir Bakış”, **Kafkas Araştırmaları Dergisi**, Sayı 4, İstanbul: 1998, s.19.

1874 yılında “Nobel Kardeşleri Birliği” kuruldu. Birlik petrol sahalarıyla Bakü’deki arıtma fabrikaları arasında petrol boru hatları inşasına başladı. 1875 yılında Lubricating petrolü Azerbaycan’da dünyada ilk olarak üretilmekteydi. 3 yıl sonra artık bu ürün dünya piyasasında çok büyük talep görmeye başlamıştı.¹⁷

1877’de dünyanın ilk çelik tankeri Ludwig Nobel tarafından sipariş edildi ve gazyağının taşınması için işleme verildi.¹⁸ Bu yılda Sabunçu sahaları ve Bakü’nün “Kara Şehir” kısmındaki fabrikalar arasında yapılan boru hatlarının inşası tamamlandı. 1878’de Paris’te, Bakü fabrikalarında üretilmiş olan petrol ürünlerinin uluslararası tanıtımı için sergi açılmış, bunu Brüksel’deki ve Londra’daki sergiler takip etmişti. 1879 Sabunçu - “Kara Şehir” demiryolu inşası tamamlanmış ve Balahani’da ilk elektrikli istasyon yapıldı. 1882 yılında kesintisiz petrol damıtımına Nobel Kardeşlerin fabrikalarında başlandı.¹⁹

1883 yılında Bakü ve Batum arasında Trans Kafkas Demiryolu yapımı tamamlanmış ve demiryolu tanklarında petrol sevkiyatına başlandı. 1884 yılında Rothchild kardeşleri “Hazar-Kara Deniz Petrol Sanayi ve Ticaret Şirketi”ni kurdular. Aynı yılda Azerbaycan’da yerli ve yabancı petrol üreticileri tarafından bir konsey kurulmuş ve bu konsey faaliyetini uzun yıllar devam ettirmişti.²⁰

19. yüzyılın ortalarında Azerbaycan’da petrol alanında birkaç şirket faaliyet gösterdiği halde, yüzyılın sonlarında şirketlerin sayısı 140’a kadar yükselmişti. Artık 1885 yılında Bakü’de üretilen gazyağı Amerikan gazyağına tüm dünya piyasalarında üstünlük sağlamıştı. 1887 yılında Bakü-Batum boru hattı yapımına başlandı. 1890-1900 yılları arasında Bakü’de bölge içi petrol sahaları ile petrol rafinerilerini birleştiren toplam uzunluğu 277 km olan 26 boru hattı yapılmıştı.²¹ Bu hatların yapımı için yapılan yatırımın geri dönüşümü bir yıldan da kısa sürede sağlanmıştı.

¹⁷ Mahmud İsmayılov, “**Azerbaycan XIX-XX yüzyılın evvellerinde**”, İçinde: Azerbaycan tarihi (en gedim dövrlerden XX esrin evvellerine geder), Elm, Bakı 1993, s. 203.

¹⁸ Daniel Yergin, “**Petrol**”, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1995, s.54.

¹⁹ Hoşbeht Yusifzade, “The Development of Oil and Gas Industry in Azerbaijan” **Azerbaijan International**, Yaz, 1996, s. 36-37.

²⁰ Gubad İbadoglu, “**Gara Gızıl Şeffaflıq Işığında**”, Bakü, CBS, 2005, s. 8.

²¹ Hoşbeht Yusifzade, **a.g.e.**, s.37.

19. yüzyılın sonuna doğru Bakü “Siyah Altının Başkenti” olarak anılmaktaydı. 1850 yılında dünya petrol üretimi 300 ton seviyesindeyken, 1881 yılında bu rakam 4,4 milyon tona yükselmişti. 1891 yılından ise dünyada üretilen 22,5 milyon ton petrolün 9,5 milyon tonu Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD), 10,8 milyon tonu ise Azerbaycan’ın payına düşmekteydi. 1900 yılında Bakü’de mevcut olan 3000’in üzerindeki kuyudan 2000 kadarında petrol üretimi, sanayi yöntemiyle yapılmaktaydı.²²

19. yüzyılın sonuna gelindiğinde yabancı sermayeli şirketler arasında başta Nobel Kardeşleri Birliği olmak üzere, Rotşild Kardeşler ve Shell en önemli topluluklardı. Burada Azerbaycan burjuvazisinin, başta Hacı Zeynelabdin Tağıyev olmak üzere, Musa Nağıyev, Murtaza Muhtarov, Şemsi Esedullayev gibi önemli temsilcileri vardı.²³ Yerli ve yabancı petrolcülerin Azerbaycan’da kurdukları gemi filolarıyla 1890 yılında Bakü, dünyanın en yoğun limanı olmuştu.²⁴

1905 yılında kompresör kullanımına ilk olarak Bakü civarı bölgelerdeki kuyularda başlandı. 1909’da Bibi-Heybet Koyu’nda su altında petrol üretilmesi projesi başlatıldı ve 1932 yılında tamamlandı. Bu üretim koyun suyunun kısmen kurutulması yoluyla yapılmaktaydı. 1911’de Rotari usulü sondaj ilk olarak Surahani’da uygulanmaya başlandı. 1915 derin-deniz pompaları Bakü yakınlarındaki Ramana bölgesinde ilk olarak kullanılmış, 15 yıl sonra bu uygulama ABD’de de kullanılmaya başlanmıştı.²⁵

1910–1914 yılları arasında Azerbaycan’daki petrol üretimi 30 milyon tondur.²⁶ 1915-20 yıllarında, I. Dünya Savaşı, bölgedeki siyasi karışıklıklar ve hükümetlerin sık sık değişmesinden dolayı Azerbaycan’da petrol üretimi azalmıştı. 1920 yılında Sovyetler Birliği’nin kurulmasıyla petrol devletleştirilmiş, petrol

²² Ali Aliyev, “Sovyet Hakimiyeti İllerinde Azerbaycan Neft Senayisinin İnkişafı”, Azərneşr, Bakü, 1987, s.9.

²³ Bünyadov, Yusifov, a.g.e., s.605–606.

²⁴ Eybalı Mehreliyev, “Azerbaycan SSR ve Hazar Denizi”, Bakı, Elm Basımevi, 1981, s.35.

²⁵ “Azerbaycan Tarihi”, Cilt 3/1, Bakü: 1973, s.17–18.

²⁶ Sabit Bağirov, “Azerbaijan Oil: Glimpses of a Long History”, *Journal of International Affairs*, Bakü, Haziran 1996, s.28.

sahalarının sahipleri olan yerli ve yabancı yatırımcıların çoğu ülkeyi terk etmeye zorlanmıştı.

Tablo 1. Bakü’de Yıllık Petrol Üretimi (1832-1920)

Bin Ton				Milyon Ton			
Yıl	Üretim	Yıl	Üretim	Yıl	Üretim	Yıl	Üretim
1832	2.40	1870	27.27	1885	1.857	1910	6.055
1840	3.53	1871	22.00	1900	9.616	1911	5.633
1848	4.31	1872	24.57	1901	10.740	1912	5.768
1850	4.16	1873	63.22	1902	8.137	1913	7.357
1863	5.44	1874	77.80	1903	7.034	1914	5.539
1864	8.60	1875	92.94	1904	6.951	1915	5.712
1865	8.86	1876	176.00	1905	4.538	1916	7.475
1866	11.06	1877	240.00	1906	5.134	1917	6.679
1867	15.98	1878	320.00	1907	5.531	1918	2.670
1868	11.77	1879	384.00	1908	5.612	1919	3.649
1869	26.93	1880	344.00	1909	6.162	1920	2.851

Kaynak: Resul Gouliyev, “Petrol ve Politika”, Çev.Fatma Feran, İstanbul, Ar Matbaacılık, 1997, s.24.

1.1. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Döneminde Azerbaycan Petrolü

1920 yılında tüm Avrupa ve Asya’da, petrol mühendisleri yetiştiren ilk eğitim kurumu olan Azerbaycan Petrol Enstitüsü kuruldu. Sovyet döneminin ilk yılı olan 1921’de Azerbaycan’da petrol üretimi 2,46 milyon ton olarak gerçekleşmiş ve 1872 yılındaki seviyesine düşmüştü.²⁷ Aynı yıl “Azerbaycan Petrol Ekonomisi” dergisi

²⁷ Mehman Seferov, “Azerbaycan’da Petrol Üretiminin Tarihsel Süreç İçerisindeki Değişimi”, **Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Sayı 35, Ankara, 2005, s.291.

Bakü'de yayına başladı. 1923'te termal sondaj yöntemine başlandı, 1924 yılında dünyada ilk olarak denizde petrol üretimi Bibi-Heybet Koyu'nda gerçekleştirildi. 1925 yılında bu koy Bakü'de üretilen tüm petrolün % 10'unu vermekteydi.²⁸ 1926 yılında petrol üretimi 5,5 milyon tondan 6,8 milyon tona yükseldi. Bu dönemde petrol sahalarının yeniden teçhiz edilmesine başlanmış, buhar makinelerinin yerini elektrik makineleri almaya başlamıştı. Bakü'deki makine üretim fabrikalarında yapılan ürünler petrol sahalarındaki sondaj ve üretim ihtiyaçlarını tamamen karşılamaktaydı. Aynı yıl Abşeron ve Siyezen'de yeni sahalar keşfedildi. 1927'de sirkülasyon miktarını kontrol eden elektrikli cihazlar geniş çapta kullanılmaya başlandı.

1934 yılında "Deniz Jeoloji Araştırma ve Gemi Sondaj Enstitüsü" kuruldu. Deniz sondajı için metal esaslı platformlar yapıldı. 1940'ta petrol endüstri tarihinde ilk defa olarak Kale Petrol Sahasında kuyuların elektrikli sondajına başlandı. 1941 yılında Sovyetler Birliği'nde en derin petrol kuyusunun 3200-3400 m ile sondajı Bakü'de yapıldı.²⁹

1.2. İkinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Azerbaycan Petrolü

Rivayete göre İkinci Dünya Savaşı sırasında Adolf Hitler'e üzerinde dünya haritası olan pasta hediye edilmiş ve ondan pastanın hangi hissesini istediği sorulmuş, buna karşılık Adolf Hitler Bakü'yü işaret etmişti.³⁰

Sovyetler Birliği'ne Azerbaycan petrolünün katkısı çok büyük olmuştu. 1941'de yılda 23,5 milyon tonla o döneme kadar Azerbaycan üretim tarihindeki en yüksek üretimini gerçekleştirmiş ve bu rakamla Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nde (SSCB) üretilen petrolün %71,4'ü Azerbaycan'ın payına düşmüştü.³¹ İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyet uçak ve tank yakıtlarında Azerbaycan petrolünden elde edilen yüksek oktanlı benzin kullanılmıştı. Bugün dünyada ikinci en

²⁸ Eldar Musayev, "20. Esrin Evvellerinde Bakı Şehrinin Ticareti", Bakü, 1995, s.5.

²⁹ Adil Mammadov. "Hazar Petrol Madenlerinin İstismarı, Deniz Derecesindeki Değişmelerin Onun İstismarına Yaptığı Etki". Maarif Basın Evi, Bakü: 1967, s.8

³⁰ Hoşbeht, Yusifzade, a.g.e., s.37-38

³¹ Resul Gouliyev, a.g.e., s.37.

büyük petrol ihracatçısı olan Rusya’da o dönemde şimdiki petrol sahaları daha keşfedilmemiş, mevcut rezervler ise ağır petrol içerdiğinden benzin üretimi için elverişsiz durumdaydı. Bu yüzden savaşta kullanılan benzinin %90 kadarını Azerbaycan petrolünden elde edilen benzin teşkil etmekteydi.

1947 yılında, denizde petrol çıkarılmasının gelişmesini teşvik eden “Neft Taşları” sahası keşfedildi. Dünyada ilk defa olarak denizde metal direklerin üzerinde offshore sanayisi kurulmuştu. “Neft Taşları” açık denizde ilk petrol üretiminin gerçekleştirildiği yerdir. Bu saha, Hazar denizi kıyısının 40 km, Bakünün ise 90 km uzağındaydı. Buradan ilk petrol, 942 metre derinlikten fiskiye ile çıkarılmıştı. Bu dev sahanın gelişmesi şelfte petrol üretiminin artırılmasında en önemli rolü oynamıştı.³² Sovyetler Birliği’nde ilk defa olarak doğrudan sondaj yöntemi “Neft Taşları”nda kullanıldı, bu metot Hazar’daki diğer bölgelerde ve Doğu Sibirya’da yayıldı.

1963 yılında Hazar Denizi’nde yaklaşık 800 bağımsız temel inşa edilmiş, 1300 platform ve 450 km uzunlukta dalgakıranlar yapılmıştı. 1964-1968 yıllarında üretim düzeyi hızla artarak yılda 21 milyon ton düzeyine yükselmişti. 1971 yılında Azerbaycan’da tarihi boyu petrol üretimi 1 milyar tona ulaşmıştı. 1977’de ilk defa olarak derin deniz sabit platformu tesis edilmişti.³³

³² Ulviyya Gasimova, “Azerbaycan Petrolü”, **World of Azerbaijan Dergisi**, sayı 25, İstanbul: 2007, s.46.

³³ Nebiyev N., **a.g.e.**, s.146.

Tablo 2. Sovyet Dönemi Azerbaycan Petrol Üretimi (1921-1991) (Milyon Ton)

Yıl	Üretim	Yıl	Üretim	Yıl	Üretim	Yıl	Üretim
1921	2.485	1937	21.380	1945	11.493	1975	19.800
1922	2.945	1938	22.100	1950	14.776	1985	13.000
1923	3.485	1939	21.547	1951	15.214	1986	13.000
1924	4.126	1940	22.175	1952	15.655	1987	13.800
1925	4.662	1941	23.481	1953	15.705	1988	13.700
1930	10.205	1942	15.709	1954	14.352	1989	13.200
1935	19.080	1943	12.691	1955	15.284	1990	12.500
1936	20.600	1944	11.839	1965	21.500	1991	11.700

Kaynak: Resul Gouliyev, “Petrol ve Politika”, Çev.Fatma Feran, İstanbul, Ar Matbaacılık, 1997, s.35

1.3. Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan’ın Enerji Sektörü

20. yüzyıl sonlarında petrolün ekonomik, stratejik ve politik önemi bir taraftan petrol kaynakları üzerindeki güç merkezi mücadelelerini daha fazla artırırken diğer taraftan devletlerin petrol üzerinde ekonomik ve politik anlamda strateji üretmesine yol açmıştı. Soğuk savaşın bitmesi ve Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla birlikte güç merkezi dengesinin tek taraflı şekilde bozulması Sovyet coğrafyasında bulunan enerji rezervlerinin tekrar paylaşılması sorununu ortaya çıkarmıştı. Öyle ki yeniden paylaşım sonunda bu petrol rezervlerini denetleme olanağına sahip olan ülkeler 21. yüzyılda küresel anlamda güç olabilme imkânı da elde edecekti.

Azerbaycan petrolünün son dönemlerde ekonomik ve tarihsel boyutuyla birlikte jeostratejik ve jeopolitik önemi de artmıştı. Bunun yanında Hazar bölgesinin sahip olduğu jeopolitik konum ve yeni kurulan bağımsız cumhuriyetler bölgenin siyasi ve güvenlik açısından önemini daha da artırmıştı. Bu dönemde Hazar bölgesi iki gücün arasında sessizce “büyük oyun” şeklinde ifade edilen tarihi bir mücadeleyi yaşamaktadır. Azerbaycan ise bu mücadelenin yaşandığı en önemli cephedir.

1991’de yeniden bağımsız olan Azerbaycan zengin petrol rezervleri işletme konusunda önemli ilerleme kaydetmişti. Ancak fon yetersizliği yüzünden kaynakların geliştirilmesi için yabancı yatırımcıların ülkeye girişi kararlaştırılmıştı. Bu kapsamda Azerbaycan yönetimi 1991 yılı sonlarına doğru proje ihalesine çıkmıştı.³⁴

1.3.1. Ayaz Muttalibov Dönemi Azerbaycan Petrol Politikası

1989 yılında “Ramco” şirketinin başkanı S.Rimp’in Azerbaycan’a gelişi ile birlikte Petrol şirketlerinin Azerbaycan’a ilgisi de başlamıştı. Bu ziyaret ile beraber Azerbaycan petrolü tekrar Batı petrol şirketlerinin ilgi odağında yer aldı.³⁵ Ayrıca daha sonra “Amoco”, “BP/Statoil” ve “Pennzoil” şirket temsilcileri de Azerbaycan hükümetiyle görüşmelere başladı.

1991 yılının Ocak ayında Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile Sovyetler Birliği Petrol ve Doğal Gaz Bakanlığı “güneşli” ve “çırak” petrol yataklarının ortak kullanılması amacıyla batıdaki büyük ölçekli petrol şirketlerine ihaleler açmaya karar verildi. Bu konuya yönelik özel bir komisyonun kurulmasına karar verilmiş ve 1991 yılı haziran ayında Amerika Birleşik Devletleri’nin “UNOCAL” ve “AMOCO” şirketleri ile İngiltere’nin “British Petroleum” şirketleri arasında bir komisyon kurulmuştu. Eylül 1991 yılı eylül ayında “AMOCO” “Azeri” yatağının ortak şekilde kullanılması ile ilgili “BP/Statoil”, “Ramco Energe”, “UNOCAL” ve “Mc Dermott” şirketleri ile “karşılıklı ilgi bölgesi” hakkında anlaşma imzalandı.³⁶

“AMOCO” şirketi ile gerçekleştirilen görüşme sonrasında üç maddelik bir taslak ortaya çıktı. Buna göre;³⁷

³⁴ “Neftyanie Kontraktı vı Azerbaydjane”, **İnformaçionnyı Byulleten** 2007: no.1, s.4

³⁵ Mehman Ahmedov, “**Azerbaycan: Yeni Neft Erası ve Beynelhalk Siyaset**”, Bakü, Elm Yayınevi, 1997, s. 14.

³⁶ Resul Gouliyev, **a.g.e.**, s.39.

³⁷ Resul Gouliyev, **a.g.e.**, s.39.

- “AMOCO” ve Azerineft ortak şirket oluşturacak ve “AMOCO” % 12–15, Azerineft ise %85–88 paya sahip olacaktı.
- Azerbaycan hükümeti jeoloji araştırma giderlerini dikkate alıp 1,5–1,7 milyar dolarlık sermaye koyacaktı.
- “AMOCO” Azerbaycan’ın ekonomik gelişimi için 650 milyon dolarlık yatırım yapacak. Ortak şirketlerin kurulmasının ardından “AMOCO” anlaşmanın teknik altyapısı ile ekonomik şartlarını hazırlayacaktı.

Şubat 1992’de “RAMCO” ve “Pennzoil” şirketleri Azerineft ile görüşmelere başladı. Ancak 6 Martta Cumhurbaşkanı Muttalibov muhalif partilerin ve halkın baskılarına karşı dayanamayarak istifa etti.

1.3.2. Ebulfey Elçibey Dönemi Azerbaycan Petrol Politikası

Ebulfey Elçibey’in iktidara gelmesiyle birlikte enerji görüşmeleri yeniden başladı. Elçibey, ülkenin bağımsızlığını korumak için ekonomik bağımsızlığı sağlamanın gerektiğini düşünüyordu. Buradan hareketle 1992 yılının Eylül ayında Azneftkimya ve Azerineft adlı iki uluslararası şirket birleştirilerek Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) kuruldu.³⁸ SOCAR, kuruluşundan bugüne kadar denizdeki, kıyıdaki ve karadaki petrol faaliyetleri ile ilgili sorumlu tek devlet kuruluşu olarak Azerbaycan’ın siyasi yapısı içinde de önemli bir konuma sahip oldu.

Elçibey’in iktidarında Batı petrol şirketleriyle Çırak, Azeri, Şahdağ ve Güneşli yataklarında petrol araştırmalarının yapılması ve petrol üretimi konusunda ardı sıra ön istişareler yapıldı. 1992 yılı Eylül ayında İngiltere’nin BP ve Norveç’in Statoil şirketleri ile Çırak ve Şahdeniz petrol yataklarını işletme konusunda anlaşma imzalandı.³⁹ Anlaşmaya göre söz konusu şirketler petrol yataklarında petrol üretilmesi ile ilgili gereken ekonomik ve teknik kriterlerin hazırlanması konusunda

³⁸ Mehman Ahmedov, **a.g.e.**,1997,s. 15.

³⁹ Elşen Memmedov, **a.g.e.**, s.23.

yetkilendirildi. SOCAR bunun yanısıra ABD'nin "Pennzoil Exploration and Production Company", "Pennzoil Caspian Corporation" ve İskoçya'nın "Ramco Energe" şirketleri ile yaptığı görüşmeler neticesinde 1992 yılı Ekim ayında "Güneşli" ve "Neft Daşları" yataklarındaki doğal gazın üretimi konusunda anlaşma imzaladı.⁴⁰

Bu yatlardan yıllık 2,7 milyar m³ gaz boşuna havaya akarken boşuna akan gazın maliyeti 40 milyar dolar idi. Bu anlaşmanın hayata geçmesi Azerbaycan'a 200 milyon dolar kazandıracaktı. Pennzoil anlaşmadan ileri gelen şartları yerine getirdikten sonra Azerbaycan'ın günlük doğalgaz üretimi 1,7 milyon m³'ten 3,3 milyon m³'e ulaştı.⁴¹ Pennzoil büyük anlaşmayı beklemeden Azerbaycan ekonomisine sermaye koymaya başladı. Bununla kendisinin güvenilir ve itibarlı bir ortak olduğunu kanıtlayacak ve ileride imzalanacak diğer petrol anlaşmalarından pay alabilecekti.

Bu arada 2 Ekim 1992'de AMOCO Elçibey hükümeti ile görüşmeler zamanı elde edilen anlaşma gereğince yeni anlaşma projesini hazırlayıp SOCAR'a sundu. SOCAR bu projeyi kabul etmedi. Cumhurbaşkanı Elçibey 1992 yılı Ekim ayında "AMOCO" şirketi ortaklarından "Mc Dermott" şirketinin başkanı Housu, "İpesko International" şirketinin başkanı Humani'ni, "Transley Trayding" şirketinin başkanı Ahmedov'u kabul ederek "Azeri" yatağında inşaat işlerinin yapılması hakkında görüştü.⁴²

Yapılan anlaşmada Azerbaycan'daki Self Proje İnşaat Birliği fabrikasına teknik yardımın yapılması kararlaştırıldı. 1992 yılı kasım ayında Azeri, Güneşli ve Çıracak petrol yataklarında bir şirketin kurulması konusunda SOCAR ile konsorsiyumdaki üyeler arasında 5. memorandum imzalandı.⁴³ Hazar Denizi'ndeki üç petrol yatağı birbirine yakın arazide yerleştiği için bu ileride bir takım ekonomik

⁴⁰ Suha Bölükbaşı, "Ankara's Bakü-Netred Transcaucassa Policy", **The Middle East Journal**, Kış, 1999, s. 87.

⁴¹ Memmed Mirzeyev, **a.g.e.**, s. 51.

⁴² Mehman Ahmedov, **a.g.e.**, s.15.

⁴³ Mehman Ahmedov, **a.g.e.**, s.15.

ve siyasi sorunlar çıkarabilirdi. Bunun için Azerbaycan hükümeti petrol çıkarılması ve üretimin bölünmesine engel olabilecek problemleri halletmek için yabancı petrol şirketleri ve SOCAR işini koordine edecek altyapının kurulmasına karar verdi. Bununla batı petrol şirketlerinin sunduğu projenin değeri bir hayli aşağı düşürülüyordu. Proje işlerinin birleştirilmesi hakkında karar çıkarılmasında bu konu önemli rol oynadı.

Bundan önce imzalanmış diğer memorandum üzere SOCAR uzmanlarından ve konsorsiyum temsilcilerinden oluşan çalışma gruplarına petrol yataklarının kullanımının birleştirilmesi projesini hazırlamak için süre verildi. Böylece konsorsiyum üyeleri arasında ileride çıkabilecek hukuki problemler önceden hallediliyordu. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) şirketinin de diğer şirketlerle birlikte Azerbaycan'daki petrolden pay alma konusunda SOCAR ile sözleşme imzalaması bu memorandumun en büyük özelliklerindendi.⁴⁴ Azeri, Çırac ve Güneşli yataklarının kullanımı hakkında görüşmeler yapılırken protokollerde sadece yedi batı şirketi vardı. Ancak normal şartlarda maddi açıdan ve teknik açıdan yeterli gücü olmamasına karşın TPAO Elçibey hükümetinin desteği ile %1,7'lik payla konsorsiyuma katıldı.⁴⁵

Türkiye'nin Azerbaycan'daki petrolden pay alması Rusya'nın ve İran'ın Azerbaycan'a karşı siyasetinde büyük değişiklik yapmalarına neden olmuştur. 1991 yılında başlayan görüşmelere Rusya ve İran'daki petrol şirketlerinin de katılma isteği bulunmaktaydı. Bu ülkelerin petrol şirketleri temsilcileri aracılığıyla bir çok defa oluşturulan konsorsiyuma dahil olma isteğini bildirse de Elçibey sürekli olarak bu talebi geri çevirmişti. Sonraki yılda Bakü İran Büyükelçisi bu konuyla alakalı Azerbaycan meclis başkanıyla görüşme gerçekleştirmişti. Bu görüşmede meclis başkanı konsorsiyumdaki üyelerin onayı alınmadan İran'ın bu konsorsiyuma dahil edilemeyeceğini, ancak ilerleyen süreçte imzalanacak anlaşmalar ile İran'ın bu sürece dahil olabileceğini belirtmişti. Bunun yanında bu konsorsiyuma Rusya'nın

⁴⁴ **Azerbaycan** Gaztesi, 12 Kasım 1992.

⁴⁵ Nesib Nesibli, **Azerbaycan'ın Keçmiş ve Geleceğinde Petrol**, Bakü, Hazar Üniversitesi Yayınları, 2000, s.15.

dahil edilmemesi Rusya'nın Azerbaycan'a yönelik baskısının daha da artmasına yol açmıştı.⁴⁶

6 Mayıs 1993'de SOCAR ve konsorsiyum üyeleri arasında yatakların kullanımının genel programı hakkında VI. Memorandum imzalandı. Bununla ilgili 4 Haziran 1993'te Direktörler Şurasının toplantısında iki çalışma grubu oluşturuldu. 1. SOCAR uzmanlarından, ofisi Londra'da olan "Morgan Grenfil" bankası ve "Renen Acnd Gamp" hukuk firması işçilerinden oluşan grup, 2. Konsorsiyum uzmanlarından oluşan grup. Bu çalışma grupları deniz yataklarının ortak kullanımı hakkında 9 Nisan 1992'de SOCAR, BP/Statoil, AMOCO, Pennzoil ve Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi (BOTAS) arasında imzalanmış memorandumlara üzere 27 Mart 1993'te birleşmiş yardımcı altyapının kurulmasına ilişkin olarak çalışmanın beş yönüne ait teknik-ekonomik esasları incelemiş ve onaylamıştı.⁴⁷

İran'ın ekonomik ve Rusya'nın askeri yardımlarıyla birlikte Ermenistan'ın Azerbaycan'ı işgali ve Azerbaycan'daki darbe girişimi hükümeti zora sokmuştu.⁴⁸ Meclis başkanı ile birlikte Başbakan'ın olayların tehlikeli boyut almaması adına istifası ile birlikte 1993 yılı haziran ayında Ebulfez Elçibey de görevinden ayrılmıştı. Daha sonra Haydar Aliyev Meclis Başkanlığı görevini yerine getirmek için başkente davet edilerek Azerbaycan devlet başkanı olarak görevlendirildi.

⁴⁶ Mehman Ahmedov, **a.g.e.**, s.18.

⁴⁷ Oktay Sultanov, "**80'li Yılların Sonu, 90'lı Yılların Başlarında Azerbaycan'da Politik Mücadele**", Bakü, Maarif, 1995, s. 66.

⁴⁸ Svante E. Cornell, "İran ve Kafkaslar", **Middle East Policy**, Vol. 5, Sayı 4, Ocak 1998.

İKİNCİ BÖLÜM

HAZAR BÖLGESİ ENERJİ POLİTİKALARI

2.1. Hazar Bölgesi Jeopolitiği

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Orta Asya'daki zengin enerji kaynakları uluslararası piyasaya açılınca yabancı ülkeler ve uluslararası şirketler bölgeye ilgi göstermeye başladı. Yeni dönemle birlikte bölgedeki jeoekonomik ve jeopolitik şartlar yeniden şekillenmeye başladı. Önceleri Hazar havzası ve Orta Asya'daki ülkelerin enerji kaynakları kullanımı yalnızca Sovyetler Birliği'nin tekelinde iken Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte bölgedeki enerji kaynakları rezervi ve diğer stratejik planlar kısa sürede uluslararası ilişkiler gündemine oturdu. Böylece bölgede yeni kurulan ülke enerji kaynakları bütün dünya piyasasına açıldı.⁴⁹ Dolayısıyla Hazar havzası, haberleşme, ulaşım ve enerji gibi birçok alanda bir cazibe merkezi oldu.

Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile birlikte yeni kurulan ülkeler Hazardaki hidrokarbon rezervine sahip oldukları için bunları kendi çıkarları doğrultusunda kullanma olanağına kavuştu. Bunların yanında bu dönem ile birlikte bölgede kurulan yeni devletlerinin kendi sınırlarında bulunan doğal gaz ve petrol rezervleri üzerindeki kontrolünü tesis etmek ve bunları serbestçe çıkarabilmek, ürettikleri ürünleri serbestçe planladıkları güzergahlar doğrultusunda uluslararası pazara sunmak konusunda oluşan görüş ayrılıkları bölgede yeni çıkar çatışmalarını ve rekabet ortamını ortaya çıkardı.⁵⁰

Bölgede kurulan yeni bağımsız ülkeler yabancı ortaklarla beraber kendi menfaatleri doğrultusunda sahip oldukları enerji kaynağını serbestçe çıkarabilme ve güvenli rotalarla uluslararası pazara taşıyabilme konusunda güvenlik ve ekonomi açısından verimli yeni boru hatlarının ve koridorlarının yapılması konusunu

⁴⁹ Yuri Fedorov, "Kaspiyskiy Uzel", **MEMO**, 1996, No: 4, Moskova, s.87.

⁵⁰ Yuri Fedorov, **a.g.e.**, s.89

uluslararası ilişkiler düzeyine taşımaya ve bu konuda yeni çözüm önerileri bulmaya başladılar.⁵¹

Şekil 1: Hazar Havzası Ülkeler

Kaynak: Yusin Lee, “Toward a New International Regime for the Caspian Sea” Problems of Post-Communism, Vol. 52, No. 3, Mayıs-Haziran 2005, s.38.

Hazar denizi yasal statüsü 1991 yılına kadar bir sorun teşkil etmiyordu. 1991 yılına kadar yalnızca İran ve Sovyetler Birliği’ne kıyısı olan bu denizde Sovyetler Birliği daha etkin bir konumda yer almıştı. Öyle ki o dönemlerde Hazar denizi kontrolünün Sovyetler Birliği’nde olduğunu dahi söylemek mümkündür. Fakat soğuk savaş sonrasında bölgede kurulan yeni devletler bu durumun bir anda değişmesine yol açtı. Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan’ın bağımsızlığını kazanması

⁵¹ Yuri Fedorov, a.g.e., s.85.

Hazar denizinde kıyısı bulunan devlet sayısını bir anda beşe yükseltmişti. Bu durum bölgenin zengin enerji rezervleri ile de birleşince Hazar Denizi kaynağından daha fazla faydalanmak isteyenler arasında bir anlaşmazlık oluşmasına yol açtı. Bunun yanında pazardaki birçok yatağın geleceği de bu sorunların çözülmesi ile ilişkili hale geldi.⁵²

Bu çerçeveden incelendiğinde Orta Asya'daki enerji bölgelerine yapılması planlanan yatırımların siyasi ortamdan etkilendiğini görmek mümkündür. Çünkü büyük ölçekli enerji firmaları istikrarsız ve karışık bölgelere yatırım yapma konusunda çekingen davranmaktadır.⁵³ Bu nedenle büyük oranda sermaye gerektiren enerji sektörü yatırımları için büyüme ve gelişmede bölgenin istikrarlı yapısı son derece önemli bir unsurdur. Dolayısıyla bölgedeki sorunların çözülmesi buraya yapılması planlanan yatırımların önünü açacağı için bu durum bölge ülke ekonomileri açısından da son derece önemlidir.

2.2. Hazar Denizi'nin Hukuki Statü Sorunu

Uzunluğu 1200 km genişliği ise 320 km olan Hazar Denizi'nin ortalama derinliği ise 184 metredir.⁵⁴ Toplam 7010 km uzunlukta olan Hazar Denizi sahilinin 2340 kilometresi Kazakistan'dan, 1930 kilometresi Rusya'dan, 1200 kilometresi Türkmenistan'dan, 800 kilometresi Azerbaycan'dan ve 740 kilometresi de İran'dan geçmektedir.⁵⁵ Hazar Denizi Avrupa'daki en büyük ırmak olan Volga Nehri de dahil olmak üzere 130'dan fazla akarsu ile beslenmektedir. Hazar Denizi'ne dökülen suyun % 82'si Volga Nehri'nden gelmektedir.

⁵² Younkyoo Kim & Gu-Ho Eom, "The Geopolitics of Caspian Oil: Rivalries of the US, Russia, and Turkey in the South Caucasus", **Global Economic Review**, Vol 37, No. 1, Mart 2008, s. 94.

⁵³ Greg Englefield, "Jurisdictional Problems in the Caspian Sea", https://www.dur.ac.uk/resources/ibru/publications/full/bsb3-3_englefield.pdf

⁵⁴ Rüstem Mammadov, "Mejdunarodno – Pravovoy Status Kaspiyskogo Morya: Vçera, Segodnya i Zavtra", **Zerkalo**, 11 Ekim 2003, s. 6.

⁵⁵ Doğanay Hayati, "**Enerji Kaynakları**", Şafak Yayınevi, Erzurum: 1998, s.254.

Hazar Denizi büyüklüğü dolayısıyla deniz olarak nitelendirilen İran, Türkmenistan, Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya'nın çevirdiği başka bir denize çıkışı bulunmayan dünyadaki en büyük göldür. Bu nedenle Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan jeopolitik konumundan dolayı başka bir uluslararası suya çıkışı bulunmayan kara devletleridir. Bu niteliğinden dolayı oluşan uluslararası koridor ve taşıma problemleri bu ülkelerin doğalgaz ve petrol boru hattına önem atfetmelerine neden olmuştur. Bu konunun bu denli önemli olmasının bir başka nedeni de bu ülkelerin bu konuyu “milli güvenlik” meselesinin bir parçası olarak görmesidir.⁵⁶

2.2.1. Hazar Sorununun Tarihsel Süreci

Hazar, 16. yüzyıla kadar Müslüman-Moğol gölü olarak anılmıştı. Bu dönemlerde Hazar, Orta Asya, Hindistan, Çin ve Avrupa arasındaki ticarete önemli bir rol oynamıştır. 18. yüzyıla değin Hazar'ın güney bölümünün egemenliğine sahip olan Safeviler ile Batı kesiminin egemenliğine sahip olan Rusya arasında çetin mücadeleler yaşandı.⁵⁷ Hazar'ın statüsüne yönelik açıklama yapan bir belge olmamasına karşın İran ile Çarlık Rusya arasında 1991 yılına kadar daha çok serbest gemicilik ve denizcilik konularında bazı faaliyetlerin yer aldığı önemli dört anlaşma imzalandı. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının sonrasında ise genel hükümler taşıyan başka anlaşmalar imzalanmadı.⁵⁸

1812'de Rusya ile İran arasındaki savaşı İran'ın kaybetmesi ile birlikte imzalanan anlaşmada Rusya, Hazar Denizi'nde askeri güç konuşlandırma hakkını elde etti.⁵⁹ İran ve Rusya arasında imzalanan bu anlaşma hükümlerine göre İran Hazar Denizi'nde gemicilik faaliyetleri yürütebilecek ancak askeri gemi bulunduramayacaktı. Daha sonraki süreçte Rusya'nın güney sınırını genişletme girişimleriyle birlikte İran ile tekrar anlaşma ihtiyacı oluştu. Yeni koşullar

⁵⁶ Rustem Mammadov **a.g.e.**, 2003, s.5.

⁵⁷ Sanan Hasanov, “**Dövlətlərarası Münasibətlərdə Xəzərin Statusu Problemi**”, Bakü, 2002, s.11.

⁵⁸ Sanan Hasanov, **a.g.e.**, s.11-12.

⁵⁹ Christopher C. Joyner and Kelly Zack Walters, “The Caspian Conundrum: Reflections on the Interplay Between Law, the Environment and Geopolitics”, **The International Journal of Marine and Coastal Law**, Vol 21, No 2, 2006, s.173.

doğrultusunda 22 Şubat 1828’de Türkmençay anlaşması imzalandı.⁶⁰ Bu anlaşma Rusya’yı Hazar’da ve Kafkasya’da egemen olan tek kuvvet haline getirdi. Anlaşma hükümlerine göre İran askeri nitelikte olmayan faaliyetlerini Hazar Denizi’nde yürütebilecek askeri nitelikteki gemilerini ise buraya yönlendiremeyecekti. Rusya ise aksine askeri gemilerini burada bulundurabilecekti. Böylece Hazar Denizi’ndeki savaş gemileri yalnızca Rus bayraklı olacak ve başka bir devlet savaş gemilerini Hazar’da bulunduramayacaktı. Bu anlaşmalar İran ve Rusya arasında Hazar Denizi statüsü tespitine dönük olarak ilk girişimler olma özelliğindeydi.

28 Şubat 1921’de İran ile Sovyet Rusya arasında egemenlik eşitliği esasına dayalı bir dostluk paktı imzalandı. Bu belge 1813 ve 1828 anlaşmalarını tekrar düzenliyordu. Anlaşma ile Hazar Deniz’inde İran’a yeni haklar tanındı.⁶¹ Bu belgedeki bazı şekilsel değişikliklere karşın Rusya gemicilik, balıkçılık ve doğal kaynak kullanımı ile askeri güç bulundurma konularında her zaman baskın taraf olma konumunu korudu.⁶²

27 Ağustos 1935 tarihinde imzalanan başka bir anlaşma ile Hazar Denizi’nde on millik alanda balıkçılık bölgesi oluşturulmuş fakat bu bölgenin resmi bir sınırı çizilmemişti. Balıkçılık haklarının tanındığı bu anlaşma sonrasında 25 Mart 1940 tarihinde imzalanan anlaşma ile seyrüsefer özgürlüğü tanımlanmıştı.⁶³ Rusya bu anlaşmaların feshedilmediğini gerekçe göstererek hala uygulanabilir olduklarında ısrarcı oldu. Bu anlaşmaların hiçbir maddesinde Hazar’ın göl ya da deniz olduğunu tespit etmeye yönelik bir hüküm bulunmuyordu.⁶⁴ Bu anlaşmalar ile Sovyetler Birliği gibi İran da Hazar’da serbestçe ve eşit şekilde deniz taşımacılığı hakkını elde etmiş ve Hazar Sovyet ve İran denizi şeklinde algılanmıştı. Çünkü bu anlaşmalarda

⁶⁰ Ali Hasanov, “Xezerin Tarixi ve Onun Problemleri”, **Elm ve Hayat**, No. 6, 1993, s.3.

⁶¹ Metin Meftun, **Politik ve Bölgesel Güç Hazar**, İstanbul, IQ Kültür Sanat, 2004, s.52.

⁶² Sergei Jiltsov, İgor Zonn, Anatolii Usakov, “**Geopolitika Kaspiyskogo regiona**”, Moskova, Mejdunarodnie Otnoseniya, 2003, s.66.

⁶³ Rustam Mammadov, <http://www.ca-c.org/journal/cac-09-2000/19.Mamedov.shtml>, 24 Nisan 2012.

⁶⁴ Alan Makovski and B.M. Rabcenko, “**Kaspiskya Krasoznamennaya**”, Moskova ,1982, s.4.

Hazar'ın İran ve Sovyetler Birliği'ne ait olduğu ifade edilmişti.⁶⁵ Bu durum üçüncü ülkelerin Hazar'da taşımacılık da dahil olmak üzere herhangi bir hakkının olmadığına tespiti anlamına geliyordu. Açık denizler ile bağlantısı bulunmayan Sovyetler Birliği ile İran arasındaki sınır tespitine göre Hazar Denizi'nde Sovyetler Birliği'ne ait olan bölüm Türkmenistan, Azerbaycan ve İran sınırlarının Hazar Denizi'nde kesiştiği nokta arasında çizilen hattın kuzey bölümüdür.⁶⁶ Güney bölümü ise İran egemenliğindeki bölümdür.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte bağımsızlığını elde eden Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan Hazar'a kıyısı bulunan devletler konumuna gelmişlerdi ve böylelikle İran ve Rusya'yla beraber Hazar'a kıyısı bulunan devlet sayısı beş olmuştu. Bu durum Hazar'ın hukuki statüsüne yönelik tartışmaları tekrar gündeme taşımıştı. Hazar zengin doğal gaz ve petrol rezervleri ile yalnızca Hazar'a kıyısı olan devletlerin değil bütün dünyanın ilgisini üzerine topladı. Böylece Hazar Sovyet ve İran gölü olmaktan çıktı ve çok devletli bir denize döndü.⁶⁷

Her ne kadar Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan yukarıda ifade edilen anlaşmaları imzalamış olsalar da 1991 yılı Aralık ayında Bağımsız Devletler Topluluğunun kurulduğu Alma-Ata deklarasyonu Sovyetler Birliği ve diğer Sovyet Cumhuriyetleri tarafından imzalanan anlaşmaların geçerli olduğunu kabul etmişti.⁶⁸ Böylece İran ve Rusya arasında imzalanan anlaşmaların da geçerli olduğu kabul edilmişti. Fakat bu anlaşmaların hiçbirisi Hazar'ın sınırını belirleme konusunda bir hüküm ortaya koymadığı için ortak egemenlik çözümü konusunda Rusya'nın argümanlarına meşruiyet zemini oluşturmadı.

1950'li yılların başlarında Sovyetler Birliği siyasal yöneticileri tarafından Hazar çeşitli sektörlere bölünmüştü. Bu durum hem Sovyetler Birliği'nin hem de

⁶⁵ Mirniy Traktat, Mejdy Rossiey i Persiey, <http://www.hrono.info/dokum/ruper1813.html>, 12 Ocak 2012.

⁶⁶ Sergei Jilchov, **a.g.e.**, s.72.

⁶⁷ Michael W. Cotter, "The New Face of Central Asia", **Caucasian Review of International Affairs**, Vol. 2, No. 2, Yaz 2008 s.1.

⁶⁸ Vladislav Shorokhov, "Energy Resources of Azerbaijan: Political Stability and Regional Relations", **Caucasian Regional Studies**, 1996, <http://poli.vub.ac.be/publi/crs/eng/0101-04.htm> 4 Şubat 2012.

ulaşım, balıkçılık ve petrol dahil birçok alanda pazarda faaliyet yürüten birçok bakanlığın uygulamalarında görölmekteydi.⁶⁹ İlerleyen süreçte 1970’te Sovyetler Birliği Petrol ve Sanayi Bakanlığı jeolojik araştırmalar ve petrol işletmeciliği faaliyetlerinin yürütölmesi için Hazar’ın Sovyet kesimini bölgesel sektörlere bölünmüştü. Bu bölüşüm uluslararası uygulamaların esasları çerçevesinde gerçekteşmişti.⁷⁰ şÖyle ki, Hazar’ın ortasından bir hat çizilmiş ve bu hat ile adı geçen ölke sınırlarının birleştiği noktadan uzayan hatta içerisindeki alan o ölkenin alanı olarak tespit edilmişti.⁷¹ Bu paylaşımda her ne kadar yasal sınırlar çizilmemiş olsa da uygulamada petrol faaliyetlerinin ölkenin petrol şirketine yakınlığı doğrultusunda belirlendiği görölmektedir. Bu paylaşıma karşı çıkan herhangi bir kıyı ölkesi olmamıştı.⁷² Bu paylaşımı ile birlikte Rusya 64.000 km², Kazakistan 113.000 km², Türkmənistan ve Azerbaycan ise 80.000 km² alana sahip oldu.⁷³ Bu paylaşım ile her ölke kendi sınırları içerisinde doğal gaz ve petrol arama dahil her türden araştırmayı yürütebilme konusunda hakka sahip oldu. Daha sonra 1993 yılı Kasım ayında bu anlaşma Rusya Federasyonu başkanı tarafından da onaylandı.⁷⁴ Sovyetler Birliği’nin dağılması ile birlikte kurulan yeni bağımsız devlet liderleri Sovyetler dönemindeki bu sektörlere göre paylaşımı tanıdıklarını belirten anlaşmayı imzaladılar.

Geçmiş dönemde yapılan uygulamalara bakıldığında bu anlaşmaların Hazar’ın bir sınır gölü olarak tescil ettiği görölüyordu. 1991 yılına kadar İran ve Sovyetler Birliği müzakereleri sonucunda fiilen neredeyse Astara- Hasangulu çizgisine paralel bir sınırı Hazar için belirlemişti.⁷⁵ Başka bir değişle uygulamalar ile böyle bir sınırın varolduğu üstü kapalı da olsa kabul ediliyordu.

⁶⁹ Kamyar Mehdiyoun, “International law and the dispute Over Ownership of oil and gas resources in the Caspian Sea”, **The American Journal of International Law**, Vol. 94, No. 1, Ocak 2000, s.180

⁷⁰ Maxim Levinson, “Problemy statusa Kaspijskogo morja”, **Neftegaz**, No. 2, 2001 s.144.

⁷¹ Yusin Lee, “Toward a New International Regime for the Caspian Sea” **Problems of Post-Communism**, Sayı. 52, No. 3, Mayıs-Haziran 2005, s.41.

⁷² Malcolm N. Shaw, “**International Law**”, Cambridge, Cambridge University Press, 1997, s.412.

⁷³ Malcolm N. Shaw, **a.g.e.**, s.413

⁷⁴ Mahmoud Ghafouri, “The Caspian Sea: Rivalry and Cooperation”, **Middle East Policy**, Vol. XV, No. 2, (Summer, 2008) p.86.

⁷⁵ Stanislav Cherniavskii, “Problems of the Caspian”, **Russian Politics and Law**, Sayı 40, Mart–Nisan 2002, s.86.

1970'lerde cumhuriyetler arasındaki sınır da eşit uzaklık ilkesine göre çizilmişti. 1970'li yıllarda Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan kendi aralarındaki sınırları da eşit uzaklık ilkesini baz alarak çizmişlerdi. Böylece Hazar'ın sınır gölü olduğu ve sektörel açıdan paylaşıldığı sonucuna ulaşılabilir.⁷⁶ Bu ise Hazar'ın sektörel olarak bölünmüş bir göl olduğu yönündeki bölgesel varlığını desteklemektedir. Fakat 1993 yılından sonra İran ve Rusya Hazar'a yönelik politikalarında değişikliğe giderek Hazar'da ortak egemenlik düşüncesini benimsemiş ve sektörel paylaşımı reddetmişti.⁷⁷

1994 yılından sonra da Hazar'ın hukuki statüsünü belirleme konusu uluslararası bir soruna dönüştü. Azerbaycan'ın 1994 yılı Eylül ayında Amerika ve Avrupa menşeli şirketler ile kurduğu konsorsiyum ve imzaladığı anlaşmalar Kazakistan'ın Tengiz sahasının ihalesi ile ilgili yaptığı anlaşmalar Hazar'a kıyısı olan İran ve Rusya'nın Hazar'ın yasal statüsünü sürekli gündemde tutmasına yol açtı.⁷⁸

1996 yılı Kasım ayında Türkmenistan'da Hazar'a kıyıdaş ülkelerin dışişleri bakanları Hazar'ın statüsü ile ilgili taraf ülkelerin argümanlarını tartışabilmek için düzenledikleri toplantıda üç görüş ön plana çıkmıştı. Azerbaycan Hazar'ın milli sektörlere bölünmesini savunmuştu. Ayrıca coğrafya olarak da bir göl olan Hazar'ın bu niteliği doğrultusunda 1970'te Sovyetler Birliği tarafından milli sektörlere bölündüğüne vurgu yapıldı.⁷⁹ Kazakistan ise pazarın uluslararası deniz kanunu hükümlerine bağlı kalınmak suretiyle Hazar'a kıyısı bulunan her ülke açısından kara suları, o ülkenin münhasır ekonomik bölgesi olarak belirlenmeli ve denizin altı ve dibi de Hazar'a kıyısı bulan ülkeler arasında paylaştırılmalı görüşünü savundu. Bununla ilgili üçüncü görüş ise Rusya'nın görüşüydü. Rusya pazarın 40-50 millik uluslararası sektörlerin paylaşılması ve bunun dışında kalan bölümünün de Hazar'a

⁷⁶ Dogovor o trgovle i moreplavanii mejdu SSSR i Iranom [Soviet-Iran Agreement on Trade and Navigation] <http://bestpravo.ru/fed1991/data04/tex17841.htm> [19.07.2008]

⁷⁷ Valeri Barsegov, "Kaspi v Mejdunarodnom Prave i Mirovoy Politike", (Moscow, 1998) p.64.

⁷⁸ Clive Schofield and Martin Pratt, "Claims to the Caspian Sea", *Jane's Intelligence Review*, No. 77 Şubat 1996, s.77.

⁷⁹ Valeri Barsegov, *a.g.e.*, s.77-78

kıyısı bulunan devletlerin ortak mülkiyetine bırakılması gerekliliğini önermişti. Türkmenistan ve İran prensip olarak Rusya'nın teklifini kabul etmiş olsalar da toplantı sonucunda tüm tarafların mutabık kaldığı bir karar olmamıştı.⁸⁰

Kazakistan ve Rusya 9-10 Şubat 1998'de dışişleri bakanları düzeyinde Astana'da bir zirve gerçekleştirdi ve bu zirvede Rusya tarafından dile getirilen öneri görüşüldü. Bu öneriye göre Hazar'ın yüzeyi ve tabanı farklı yasal statülerde sayılacaktı. Böylece Hazar'ın tavanı Hazar'a kıyısı bulunan ülkeler arasında ortak hat usulü doğrultusunda paylaşılacak Hazar'a kıyısı bulunan her devlet Hazar'ın tabanında sahip olduğu egemenlik hakkını kullanabilecekti. Hazar'ın biyolojik kaynağı ile suları ise ortak kullanım kapsamında kalacak ve bunu Hazar'a kıyısı bulunan devletler kendi aralarında koordine edecekti. Bunun yanında Rusya bu teklif ile pazardaki hidrokarbon rezervinin yabancı konsorsiyum tarafından geliştirilmesi düşüncesine karşı çıkmaktan vazgeçti.⁸¹

Hazara en uzun sahil şeridinde sahip olan Kazakistan İran'ın önerdiği eşit paylaşım stratejisinden zararlı çıktığından ötürü 9 Eylül 2000 tarihinde Rusya ile Hazar'ın statüsü konusunda "orta hat" modelini kabul etmişti. Bu modele göre: denizin tabanı ulusal sektörlere bölünürken suyun yüzeyi ise ortak kullanıma açılmaktaydı.⁸²

2001 yılı temmuz ayında Azerbaycan İran ve Sovyetler Birliği arasındaki eski sınır çizgisinin 50 km uzağındaki alanda keşif için BP ile sözleşme imzaladı. Bu durum iki ülke arasında tartışmaların başlamasına yol açtı. İran bu petrol sahalar ile ilgili iddalarını devam ettirmiş ve Azerbaycan'a ait olan keşif gemilerinin çalışmalarını durdurabilmek amacıyla donanmasını tartışmalı alanda

⁸⁰ Ingilab Ahmedov., **Political Aspects of Azerbaijan Oil**, Baku, 1998, s.68.

⁸¹ Stanislav Cherniavskii, **a.g.e.**, s.88

⁸² Muhammed Emin Kocaman, "Hazar havzasının hukuki statüsü." **Ege stratejik araştırmalar dergisi** 9.1, 2018, s.102.

konuşlandırmıştı. Azerbaycan ise artan gerilimi tırmandırmamak ve sorunları konuşmak için İran’a uyarıda bulundu.⁸³

Rusya 2000 yılından bu yana Hazar Denizi ile ilgili konularda daha etkin bir rol oynamaya başladı. Öyle ki Putin, 2000 yılı Mart ayı içerisinde cumhurbaşkanı seçildikten sonra Hazar Denizi’nin Rusya açısından özel çıkarları bulunan bir bölge olduğunu açıkladı ve eski Enerji Bakanını Hazar Denizi’nin hukuki statüsünü belirlemesi konusunda özel temsilci olarak atadı. Enerji Bakanı Hazar’ın hukuki statüsünü çözüme kavuşturmak amacıyla aynı yıl Temmuz ayı içerisinde İran, Türkmenistan ve Azerbaycan’ı ziyaret etti ve bu ölkelerle bir dizi görüşmeler gerçekleştirdi.⁸⁴

Rusya’nın Hazar’ın yeni hukuki statüsü konusundaki önerileri kısaca şöyle özetlenebilir:⁸⁵

- Hazar’ın hukuki statüsü ile ilgili sorunlara adım adım yaklaşılmalı ve tüm konular tek tek ele alınmalı.
- Pazara kıyısı bulunan ölkeler petrol yatakları ile ilgili konulara odaklanmalı ve bu kaynakların nasıl geliştirebileceği konusunda %50 pay ilkesini benimsemeli.
- Hazar söz konusu kıyı devletlerine ait ulusal bölgelere bölünmeli.
- Hazar’ın yüzeyi kıyı devletlerinin ortak kullanımına açılmalı yalnızca dibi ulusal bölgelere bölünmeli.
- Hazar’ın hukuki statüsü ile ilgili konular Hazar devletleri arasında oluşturulacak bir platform ile görüşölmeli.

⁸³ Laruelle, Marlene & Peyrouse, Sebastien, “The Militarization of the Caspian Sea: “Great Games” and “Small Games” Over the Caspian Fleets”, **China and Eurasia Forum Quarterly**, Cilt 7, Sayı 2, 2009, s. 21.

⁸⁴ Rustam Mammedov, “International Legal Status of the Caspian Sea: Issues of Theory and Practice”, **The Turkish Yearbook**, Sayı 32, 2001, s. 231.

⁸⁵ Rustam Mammedov, **a.g.e.** s. 247/248.

- Azerbaycan'ın başkenti olan Bakü'den yönetilmek üzere Hazar'ın sorunlarıyla ilgili bir strateji merkezi kurulmalı.
- Herhangi bir devletin Hazar'ın hukuki statüsü konusundaki görüşmeler engellemesi durumunda diğer devletler zaman kaybetmemeli.

Azerbaycan tutumunda değişikliğe giderek Rusya'ya yakınlaşmaya başlamıştı. Bu noktada Putin 2001 yılı Ocak ayında Azerbaycan'a ziyaret gerçekleştirmiş ve bu ziyarette iki ülke cumhurbaşkanı Hazar'ın dibinin ortak hat boyunca bölünmesi yüzeyinin ise kıyı ülkelerin ortak kullanımına açılması ilkelerini benimsediklerini belirten bir anlaşma imzalamış ve bunu deklare etmişlerdi. Fakat 2001 yılı mart ayında gerçekleştirilen İran-Rus zirvesinde iki ülke cumhurbaşkanı Hazar'ın kıyı devletleri arasındaki sınır çizgisine yönelik ortak beyanda Hazar'ın hukuki statüsü konusunda kesin bir çözümün bulunmasına kadar Hazarda çizilen sınırları tanımayacaklarını ifade etmişlerdi. Azerbaycan ve Kazakistan tarafından bu açıklama Kazakistan ve Rusya ile ve Rusya ve Azerbaycan ile imzalanan ikili anlaşmaların feshi olarak yorumlanmıştı.⁸⁶

Hazar'a kıyısı olan ülke başkanları arasında düzenlenen ilk zirve 2002 yılı Nisan ayında gerçekleşti. Türkmenistan'da gerçekleştirilen bu zirvede Hazar'ın hukuki statüsü ile ilgili herhangi önemli bir adım atılmamış ve bir ilerleme kaydedilmemiş aksine, Türkmenistan ve Azerbaycan arasında gerginlik daha da artmıştı. Öyle ki Türkmenistan devlet başkanının zirve sonrasındaki "Hazar Denizi'nde kan kokuyor" ifadesi bunu net şekilde ortaya koyuyordu. Türkmenistan'daki zirvenin başarısız sonuçlanması üç kuzey ülkesinin Hazar'ın hukuki statüsü ile ilgili görüşmelerini engelledi. 2002 yılı Mayıs ayında Putin ve Nazarbayev Hazar'ın Kazakistan ve Rusya arasında ortak hat boyunca bölünmesi konusunda anlaşmaya varmış ve yeni bir sözleşme imzalamışlardı. Anlaşmaya göre Rusya ve Kazakistan arasındaki ortak hatta bulunan tartışmalı petrol sahaları %50

⁸⁶ Shamkhal Abilov, "**Hazar'ın Hukuki Statüsü.**" Hazar Raporu, 2013, s. 64

ilkesi temelinde ortaklaşa geliştirilecekti. Bu adım Hazar Denizi'nde işbirliği ile ilgili bir dönüm noktasıydı.⁸⁷

Azerbaycan ve İran arasındaki ikili görüşmelerin de olumsuz geçmesi sonrasında Aliyev 2002 yılı Mayıs ayında İran ziyaretini gerçekleştirdi. Ancak bu görüşmelerde de herhangi bir sonuca ulaşılmadı. Türkmenistan ve İran da Hazar denizinin kuzeyinin Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan arasında paylaşılmasına karşı çıkmışlardı. İran bu beş ülkenin eşit şekilde pay alması konusunda ısrarcı oldu. Bu nedenle iki Güney Hazar ülkesi Türkmenistan ve İran kuzey ülkelerine karşı bir ittifak oluşturdu.⁸⁸

İran'ın Hazar Denizi konusundaki resmi temsilcisi, 2004 yılında İran'ın Hazardaki payının %20,4 olması gerektiğini belirten bir takım belgeler hazırlamıştı. Fakat hazırlanan bu belgeler sunulmadı. 2007 yılında ise Hazar'a kıyısı olan ülkeler devlet başkanları zirvesinin ikincisi düzenlendi. Tahran'da düzenlenen bu zirvede de herhangi bir ilerleme kaydedilmedi. Her ne kadar zirvede herhangi bir ilerleme kaydedilmese de "Tahran bildirisi" olarak adlandırılan ortak bir bildiri imzalandı. 25 maddeden oluşan bu bildiri Hazar'a kıyısı bulunan devlet başkanları tarafından imzalanan ilk siyasi belge olma özelliğini taşıyordu. Bu bildiride yer alan başlıkları aşağıdaki gibi sıralamak mümkün:⁸⁹

- Kıyı ülkeleri bölgedeki barış ve istikrarı korumak amacıyla ellerinden gelen her şeyi yapacaklardır.
- Hazar Denizi'ndeki doğal kaynakları verimli şekilde kullanmak amacıyla ortak hareket edeceklerdir.
- Kıyı ülkeler arasındaki ekonomik işbirliği özellikle ulaştırma ve enerji alanlarında arttıracaktır.

⁸⁷ Shamkhal Abilov, **a.g.e.** s. 65

⁸⁸ Yusin Lee, "Toward a New International Regime for the Caspian Sea", **Problems of Post-Communism**, Cilt 52, Sayı 3, Mayıs/Haziran 2005, s. 39.

⁸⁹ Shamkhal Abilov, **a.g.e.** s. 66

- Bölgenin ulaştırma imkanları verimli şekilde kullanılacaktır. Bu amaçla uluslararası bir ulaştırma koridoru birliği oluşturulacaktır.
- Hazar'ın hukuki statüsü ile ilgili kesin bir sonuca bağlanıncaya kadar kıyı ölkelerinin bayrağı altındaki gemi yolculuğu yapma, seyrüsefer ve avlanma devam edecektir.

2001 yılında ise yeni bir toplantı gerçekleştirildi. Kazakistan'ın başkenti Astana'da gerçekleşen bu toplantının sonucundaki en temel husus Hazar'ın hukuki statüsünün bir an evvel belirlenmesi için bir anlaşmanın yapılması gerekliliğin dile getirilmesiydi.⁹⁰

Nihayet Hazar'ın hukuki statüsü 20 yıl süren müzakereler sonucunda 2018 yılında belli oldu. Hazar Denizi'ne kıyısı bulunan beş ölkenin liderleri tarafından Aktav Limanı'ndaki kentte düzenlenen zirvede 1996 yılından bu yana üzerinde çalışılan anlaşma imzalandı. Böylece Hazar'ın hukuki statüsü konusunda uzlaşıldı.⁹¹

2.2.2. Uluslararası Hukuk Açısından Hazarın Statüsü

Hazar Denizi'nin sularını hukuki açıdan tanımlayabilmek kolay değildir. Hazar bir yandan dünya okyanusları ile yapay bağlantısı dolayısıyla iç deniz kavramına yakın dururken diğer yandan dünya okyanuslarıyla doğal bir bağlantısı bulunmadığı için sınır gölü kavramına yakın durmaktadır.⁹² İki tanımlamanın da uluslararası hukuk açısından geçerliliği bulunmaktadır. III. Uluslararası Deniz Hukuku Konferansı'nda havuzların, körfezlerin ya da bazı ölkelerce kapatılmış dar geçitli denizlerin, kapalı ya da yarı kapalı denizler oldukları açıklanmıştır.⁹³ Ayrıca bu husus 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS) hükümlerinde de yinelenmiştir. Bu sözleşmeye göre hiçbir kıyı devleti istemediği bir bölgesel rejime zorlanamaz. Bu sözleşmeye göre ölkeler karasularını 12 deniz mili

⁹⁰ Muhammed Emin Kocaman, **a.g.e.** s. 103.

⁹¹ <https://tr.euronews.com/2018/08/12/hazar-denizi-nin-statusu-20-yillik-muzakereler-sonunda-belli-oldu> 14 Kasım 2019

⁹² Christopher C. Joyner , **a.g.e.**, s173.

⁹³ Aydın Mehtiyev, "The Present Status of the Caspian Sea Doesn't Suit Russia; Fighting for the Caspian Oil, Moscow Could Lose Than Win", **Nezavisimaya Gazeta**, 15 Haziran 1994.

uzunluğunda karasal marjına bağlı kalarak 200-350 mil arasında kıta sahanlığı ve 200 mil uzunluğunda ekonomik bölge ilan etme hakkına sahiptir. 16 Kasım 1994 yılında yürürlüğe konulan bu sözleşme Hazar'a kıyısı bulunan devletlerin hiçbiri tarafından onaylanmamıştı.

Hazar'ın hukuki statüsünü belirleyebilmek için öncelikle Hazar'ın göl ya da deniz olduğu konusunu bir karara bağlamak gerekmektedir. Çünkü bu konu öncelikle hazırdaki enerji kaynağı sahalarının ve bunların sahiplerinin belirlenebilmesi açısından önemlidir. Eğer Hazar'ın deniz olduğu kabul edilir ise Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi hükümleri uygulanmalıdır. Buna göre ise Hazar'a kıyısı olan her devlet kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge oluşturma hakkına sahip olacaktır. Böylece Hazar'a kıyısı olan her devlet kendi bölgesinde bulunan doğal kaynakları işletme hakkına sahip olacaktır.⁹⁴

1982 sözleşmesinde yarı kapalı ya da kapalı deniz kavramı; iki ya da daha çok devlet ile çevrilen ve bir okyanus çıkışı bulunmayan ya da bir devletin kara sularından ibaret göl ve körfez olarak tanımlanmaktadır.⁹⁵ Deniz ise açık denizlere çıkma, hacim, tuzluluk ve kıta sahanlığı gibi özellikler ile gölden ayrılmaktadır. Hazar'ın göl olduğunu iddia edenler deniz olabilmenin temel özelliğinin açık denizlere çıkma olduğunu ancak pazarın böyle bir çıkışı bulunmadığını belirtmektedirler. Hazar'ın deniz olduğunu iddia edenler ise Hazar'ın tuzluluğunu, hacmini ve geleneksel olarak kullanılan ismini gerekçe göstermektedirler.⁹⁶ Hazar'ın deniz olduğunu iddia edenler yapay kanalların ve nehirlerin uluslararası hukukun konusuna girmediğini belirtmektedirler. Ayrıca Hazar'ın Karadeniz ve Baltık Denizi'ne bağlandığı Volga-Baltık ve Don-Volga kanallarının uluslararası su yolu rejimi kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini böylece Hazar'a kıyısı bulunan devletlerin bu kanallardan transit şekilde geçiş hakkını elde edeceklerini iddia

⁹⁴ Mahmoud Ghafouri, **a.g.e.**, s.86.

⁹⁵ Richard K. Gardiner, "**International Law**", Londra, Longman, 2003 s. 397.

⁹⁶ Viktor Zubkov, "Kaspiy na Pereputye", **Tribuna**, 6 Ekim 2000.

etmektedirler. Bu durum bu kanalları öteden bu yana kendi yetkisinde gören ve bu yetki doğrultusunda kullanan Rusya'nın tutumunun genel nedenidir.⁹⁷

Hazar'ın göl olarak tanımlanması durumunda ise Hazar'ı sınırlandırmada kullanılacak iki yöntem bulunmaktadır. Bu yöntemlerden ilki kullanım ilkesi doğrultusunda sınırlandırmadır ikinci yöntem ise Hazar'ın tıpkı bir sınır gölü gibi tamamen paylaştırılmasıdır.⁹⁸ Hazar'ın bir sınır gölü statüsünde ulusal sektörleri paylaştırılması halinde Hazar denizi tüm kıyı ülkelerin sahillerine eşit uzaklıkta çizilecek merkez bir hat ile ve bu hattın üzerinde bulunan kara sınırının son noktasından çizilecek dikey bir hat ile ulusal sektörlere paylaşılabilecektir.⁹⁹ Göllerin iki ya da daha fazla ülke arasında paylaşılması konusundaki örnekleri çoğaltmak mümkündür. İki ya da daha fazla ülkenin kıyıdaş oldukları göl ya da kapalı bir denize yönelik sınırlandırmanın söz konusu olduğu durumlarda uygulanacak orta hat ilkesiyle adil bir karar verilmesi mümkün olmaktadır.

Sorunu Uluslararası Hukuk açısından özetlersek 3 temel yaklaşım ortaya çıkıyor:

Açık deniz yaklaşımı açısından değerlendirildiğinde; Hazar Denizi'nin 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku sözleşmesi doğrultusunda sektörlere bölünmesi gerektiği görülmektedir. Böylece 12 millik kara suları ile ortay hat ihlal edilmeden 200 mile kadar münhasır ekonomik bölge belirlenmeli her ülke kendi sektörünü işletebilme yetkisine sahip olmalıdır.¹⁰⁰

İç Deniz yaklaşımı açısından değerlendirildiğinde; Hazarda 1982 sözleşmesi maddelerinin uygulanamaz olduğu görülmektedir. Buna göre Hazar Denizi'ni

⁹⁷ Nebi Nebiyev, “**Xezer Denizi: Neft ve Balık, Azerbaycan XXI. Esrin Astanasında**”. Şerg-Gerb Metbeesi, Bakü: 1998, s.220

⁹⁸ Gülnar Nygman, “Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü”, **Avrasya Etütleri**, sayı 13 İlkbahar 1998, s.83.

⁹⁹ Stanislav Çernyavskiy, “Rossia Gotova Sotrudniçatı S Azerbaydjanom”, **Mejdunarodnaya Jizn**, 2001, No: 2, s. 63-72.

¹⁰⁰ Ömer Faruk Ünal, “Hazar'da Statü Tartışmaları”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, sayı 126, Haziran 2000, s 68.

sektörlere bölmek mümkün değildir. Fakat Hazar’a kıyısı olan ülkeler pazarı bir bütün olarak ortaklaşa işletebilme hakkına sahiptir.¹⁰¹

Sınır gölü yaklaşımı açısından değerlendirildiğinde ise; Hazar’ın uluslararası kara sınırının ortay hattına kadar denize uzatılması sonucu oluşacak ulusal sektörlere bölünmesi ile Hazar’a kıyısı olan ülkeler kendi sektöründeki deniz dibi ve su yüzeyi gibi kaynakları işletme hakkına sahip olması gerekmektedir.¹⁰²

2.2.3. Rusya Federasyonu’nun Soruna Yaklaşımı

Hazar’ın yasal statüsü tartışmalarındaki önemli taraflardan biri olan Rusya 1993 yılı Ekim ayında bu konuyu tekrar gündeme getirerek bir iç deniz olduğundan dolayı Hazar’ın sınır devletlerince bölünemeyenceğini diğer denizler ile doğal bir bağlantısı bulunmadığı için Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku sözleşmesinin Hazar açısından uygulanamaz olduğunu savunarak Hazar’ın yasal statüsünün İran ile 1921 ve 1940 yıllarında yapılan anlaşmalarda belirlendiğini savundu. Rusya Hazardaki kaynaklara dönük yapılan hareketlerin uluslararası hukukun dışında olduğunu ve bunların su havzasıyla ekosisteme zarar verdiğini belirtti.¹⁰³

Hazar’ı kıyı ülkelerle müşterek şekilde kullanmayı düşünen Rusya’nın bu yaklaşımı, bölgeyi arka bahçesi şeklinde değerlendirdiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Azerbaycan ile ilgili politik kaygıları olan Rusya’nın Hazar’ın statüsü ile ilgili tartışmaları merkezinde Azerbaycan bulunmaktadır.¹⁰⁴

Başlangıçta Rusya Hazar’ın kıyı ülkeleri arasında bölünmesi düşüncesine karşı çıkmıştı fakat Azerbaycan ve Kazakistan’ın kendi bölgesini belirleyip ulusal şirketlerle anlaşmalar imzalaması üzerine farklı stratejiler geliştirmeye başladı. Rusya bu kapsamda 1998 yılında Hazar’ın kuzey bölümüne yönelik olarak deniz yatağı içerisinde ortay hat prensibi su yüzeyi içerisinde ise ortak sahiplik prensibini

¹⁰¹ Ömer Faruk Ünal Ünal, **a.g.e.**, s.69

¹⁰² Ömer Faruk Ünal Ünal, **a.g.e.**, s.69

¹⁰³ Yuri Merzliakov, “Legal Status of the Caspian Sea”, **Caspian News**, Sayı 11, 1999, s.34.

¹⁰⁴ Yuri Merzliakov, “Pravovoy Status Kaspiyskogo Morya”, **Mejdunarodnaya Jizn**, 1998, No: 11, s.135-141.

içeren anlaşmayı Kazakistan ile imzaladı.¹⁰⁵ Rusya 2001 yılında ise Azerbaycan ile buna benzer bir anlaşma imzaladı.¹⁰⁶ Böylelikle Rusya kendisinden beklenmeyen bir davranış ile bu sorunun bir an önce çözülmesi için önemli adımlar attı. Ayrıca Rusya'nın Putin döneminde bölge ülke başkanlarıyla yaptığı görüşmeler Rusya'nın bu konudaki kararlılığını göstermesi bakımından önemlidir.

2.2.4. Azerbaycan'ın Soruna Yaklaşımı

Sahip olduğu enerji kaynakları ile batı sermayesini ülkeye çekmeyi başaran Azerbaycan, Hazar'ın statüsü ile ilgili tartışmalarda Rusya ile birlikte başat konumdadır.

İlk zamanlarda Hazar'ın göl olduğunu belirten Azerbaycan Hazar'ın statüsü ile ilgili tartışmaların yaşandığı günlerden itibaren bu düşüncesini bütün resmi kanallar aracılığıyla ifade etti. Azerbaycan'ın Hazar'ı uluslararası bir göl olarak nitelendirmesi ve bu nedenle Hazar'ın tamamının Hazar'a kıyı devletler arasında paylaştırılması düşüncesini benimsemesinin Hazar'ın statüsü ile ilgili öne çıkan diğer görüşlere kıyasla daha doğru bir görüş olduğu söylenebilir.¹⁰⁷ Fakat İran ve Rusya'nın da Hazar'ın göl olduğunu iddia etmesi ve 1921 ile 1949 yılında yapılan anlaşmaları dayanak göstermesi karşısında Azerbaycan'ın Hazar'ın yasal statüsü konusunda uyguladığı politikaları değiştirmek durumunda bıraktı. Azerbaycan geliştirdiği yeni politikayla Hazar'ın deniz olduğunu ve Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku sözleşmesi kapsamında Hazar'a kıyısı olan her ülkenin ortak egemenliğinde kullanacakları ulusal sektörlere paylaştırılması düşüncesini dile getirmeye başladı.¹⁰⁸ Azerbaycan'ın bu düşüncesinin temel dayanağı ise 1970'te Sovyetler Birliği'nin Hazar'ı dörde bölmesi ile oluşan sektörel bölümlerdir. Azerbaycan bu

¹⁰⁵ Ahmed Buthayev, "Problema Politiko-Pravogo Statusa Kaspiyskogo morya" (Hazar Denizinin Siyasi Ve Hukuki Statüsü Sorunu), 21 Haziran 2002, http://www.turkmenistan.ru/?page_id=8&lang_id=ru&elem_id=1439&type=event&sort=date, 18 Nisan 2012.

¹⁰⁶ Metin Meftun, **a.g.e.**, s.170.

¹⁰⁷ Valeri Barsegov, **a.g.e.**, s.64.

¹⁰⁸ Michael P. Croissant and Cynthia M. Croissant, "The Caspian Sea Status Dispute: Azerbaijani Perspectives", Caucasian Regional Studies, Vol. 3, sayı 1, 1998, <http://poli.vub.ac.be/publi/crs/eng/0301-01.htm>, 02.Mart.2012.

bölümlemenin kabul edilmesini istiyor. Fakat İran 1970 yılında Sovyetler Birliği'nin kendi içerisinde yaptığı bu paylaşımı yasal dayanağı bulunmadığı için reddetmektedir.¹⁰⁹

İran ve Rusya, kıyılarında petrol ya da doğalgaz rezervi bulunmadığı için Hazar kaynaklarının ortak şekilde kullanılmasını istiyorlardı. Hatta bu düşünceye bir dönem Türkmenistan da dahil oldu. Fakat Rusya'nın zaman içerisinde zengin petrol yataklarını keşfetmesi Azerbaycan'ın bu konudaki tezini güçlendirdi.¹¹⁰

Zaman içinde Rusya'nın Azerbaycan ve Kazakistan'ın düşüncelerine yakın söylemleri bu ülkelerin Rusya'ya yakınlaşmasına neden olmuştur. 1998 yılında Kazakistan ile Rusya arasında yapılan anlaşmanın bir benzerinin 2001 yılında Azerbaycan ile imzalanması bunun bir göstergesidir. Bu anlaşma hükümlerine göre Hazar denizinin dibi ulusal sektörlere bölünecek ve su yüzeyi de Hazar'a kıyısı olan devletlerin ortak kullanımında kalacaktı. Bunun yanında bu anlaşma bu ülkelerin aynı cephede bulunduğu bir göstergesidir. Azerbaycan ulusal sektör olarak nitelendirdiği alanları anayasasında da sıralayarak bunların anayasal güvenceye alınmasını sağladı.¹¹¹

2.2.5. Türkmenistan'ın Hazar Sorunu'na Yaklaşımı

Türkmenistan'ın Hazar'ın yasal statüsü ile ilgili tam bir görüş ifade etmediği görülmektedir. Önceleri İran ve Rusya'nın tezlerini desteklemiş ve 1996 yılı Kasım ayında pazara kıyısı bulunan ülkelerin dışişleri bakanları tarafından yapılan görüşmede memoranduma imza atmıştı.¹¹²

Fakat 1998 yılı Aralık ayında Moskova'da düzenlenen Kıyı Devletleri Zirvesi ile Türkmenistan düşüncesini değiştirmiş ve Hazar'ın bölünerek Azerbaycan ile arasındaki sınırın ortay hat yöntemi doğrultusunda tespit edilmesini kabul etti.

¹⁰⁹ Rustam Mammadov "Hazar Denzinin Statüsü", **Dirçeliş**, N. 2, 1998, s.45.

¹¹⁰ Yuri Fedorov, "**Pravovoy Status Kaspiyskogo Moria**" Moskova, 1996, s.36.

¹¹¹ Rustam Mammadov, **a.g.e.**, s. 45.

¹¹² Suha Bolükbaşı, "The Controversy over the Caspian Sea Mineral Resources: Conflicting Perceptions, Clashing Interests", **Europe-Asia Studies**, C. 50, No. 3, Mayıs, 1998, s.409.

Böylelikle Türkmenistan, Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya'nın düşüncelerine daha yakın olduğunu gösterdi. Fakat böyle bir paylaşım ile ortay hattın nereden geçeceği konusunda Azerbaycan ile ters düştü. Türkmenistan Hazar'ın orta hattının göz önüne alınmasını ve böylece ulusal sektörlere ayrılmasını önermişti. Böylece Azeri ve Çırak yatakları ile Serdar ve Kepez yatakları Türkmenistan sektörüne geçmektedir.¹¹³ Bu Azerbaycan ile Türkmenistan'ın yaşadığı anlaşmazlığın temel nedeniydi.

19 Mayıs 2008 de Bakü'de resmi temaslarda bulunan Türkmenistan Cumhurbaşkanı Gurbangulu Berdimuhamedov, Hazar'ın dünyanın bu konudaki tek örneği olduğunu ve bu nedenle önceki uygulamaların dışında tutulması gerektiğini bütün kıyıdaş ülkelerin üzerinde anlaştıkları bir statünün tespit edilmesi gerektiğini vurguladı.¹¹⁴

Türkmenistan bu konunun Hazar'a kıyısı bulunan ülkelerin birlikte alacakları karar ile çözüleceğini savunmuş ve Azerbaycan ile yaşanan tartışmalar sonucunda İran'a yaklaşmıştı. Hatta Türkmenistan İran'ın yer almadığı toplantılara dahil olmayacağını deklare etmiştir.¹¹⁵

2.2.6. Kazakistan'ın Hazar Sorunu'na Yaklaşımı

Hazara en geniş sahil şeridinde sahip olan Kazakistan, Hazar'ın yasal statüsü ve paylaşılması ile ilgili tartışmalardan uzak kalmaya gayret gösterdi. Diğer taraftan Kazakistan pazarına 1982 sözleşmesine tabi olduğunu ve Hazar'a kıyısı bulunan devletlerin 12 millik ulusal kara suyuna sahip olması düşüncesini savundu. Hazar'a kıyısı bulunan her ülkenin kendi ulusal sektörü üzerinde egemenlik hakkını kullanması gerektiği düşüncesini savunan Kazakistan bununla ilgili bir deklarasyon yayınladı ve pozisyonunu belirledi.¹¹⁶

¹¹³ Aleksandr Kovalyov, "Sovremennoe mejdunarodnoe morskoe pravo i praktika ego primeneniya", Bakü, 2006 s.192.

¹¹⁴ Sohbet Mammadov, "Azerbaycan i Turkmenistan vosstanalivayut otneseniya", **Nezavisimaya Gazeta**, 20 Mayıs 2008, http://www.ng.ru/cis/2008-05-20/8_baku.html, 23 Nisan 2012

¹¹⁵ "Asgabat i Tegeran isut obsiy yazik" **Nezavisimaya gazeta**, August 28, 2001, http://www.ng.ru/cis/2001-08-28/5_language.html, 10 Şubat 2012

¹¹⁶ **Ibid.**

Kazakistan ve Rusya 2000 yılında Hazar denizi konusunda işbirliğini içeren bir ortak deklarasyon yayınlandı. Bu belgeye göre Rusya ile Kazakistan ortak hat yöntemini benimsemiş denizin dibini ulusal sektörlere bölerek denizin üstüne ise ortak kullanıma açmıştır. Ayrıca Kazakistan İran tarafından önerilen eşit paylaşım fikrini kabul etmemiş ve zımni de olsa Azerbaycan'ın yanında yer aldığını gösterdi.¹¹⁷

2.2.7. İran'ın Hazar Sorunu'na Yaklaşımı

Hazar'ın bir göl olduğunu ifade eden İran, Hazar'a kıyısı bulunan her ülkenin alacağı %20 pay ile paylaştırılarak Hazar'ın ortak kullanıma açılması düşüncesini savunuyor.¹¹⁸ Görüşlerini bu ekseninde belirleyen İran yasal olarak Hazar'ın statüsünün belirlenmeden yapılacak petrol aramalarının yasadışı olduğunu belirtmiş ve bunu kabul ettirmeyi istiyordu. Bunun yanında İran, Hazar'ın yasal statüsünün belirlenmesine kadar 1921 ve 1940 yıllarında imzalanan anlaşma hükümlerinin esas alınarak yürütülmesi gerektiğini savundu.¹¹⁹

Hazar'ın statüsü ile ilgili tartışmalarda İran'ın bakış açısı incelendiğinde ekonomik çıkarlardan ziyade politik kazanımların hedeflendiği görmek mümkün. Çünkü Basra Körfezi'nde bulunan yataklar daha zengin yataklardır. İran'ın endişesi ise Azerbaycan'ın ilerleyen süreçte cazibesinin artmasıyla İran'daki Azerileri etkileme ihtimalidir. Bu nedenle İran Azerbaycan'ın gelişimini engelleyebilmek için uzlaşmaz bir tavır takınmaktadır.¹²⁰

Fakat İran'ın Hazar konusundaki tutumunun nedenini yalnızca buna bağlamak yetersizdir. Hazar'ın güney kesiminde önemsiz bir payı bulunan İran bundan memnun değildir ve payını genişletip Hazar içlerine doğru ilerleme düşüncesindedir. Bunun yanında İran konunun uluslararası aktörler dışında

¹¹⁷ Rustam Mammadov, **a.g.e.**, s 47

¹¹⁸ Sergei Vinogradov and Patricia Wouters, "The Caspian Sea: Guest for a New Legal Regime", **Leiden Journal of International Law**, Vol.9, No.1, Mart 1996, s.95.

¹¹⁹ Aleksandr Kovalyov, **a.g.e.**, s.182.

¹²⁰ Mehman Ahmedov, **a.g.e.**, s.57.

tutulmasına çaba sarf etmekte ve onların bu meseleyi siyasallaştırdığını iddia etmektedir.¹²¹

Yaşanan tüm bu gelişmeler sonucunda bu sorunun çözülmesi için Kazakistan, Azerbaycan ve Rusya'nın aynı cephede yer aldıklarını söylemek mümkündür. Türkmenistan'ın henüz safının net olarak belli olmaması ile birlikte İran'ın yalnızlaşması bu sorunun kısa sürede çözülebilmesini zorlaştırıyordu.

2.3. Hazar Bölgesi Ülkeleri'nin Petrol ve Doğalgaz Rezervleri

Orta Asya bölgesi ile Hazar havzası bölgesindeki hidrokarbon rezervlerinin serbest şekilde Avrupa pazarına ihraç edilmesi durumunda üçüncü bin yıl içerisinde Avrupa'nın enerji ihtiyacının en az 100 yıl süre ile aralıksız şekilde karşılanabileceği ve Rusya'nın bu konudaki tekelinin kırılacağı belirtilmektedir.¹²² Havzadaki alternatif hidrokarbon ürünlerin ele geçirilmesi ya da yapılacak uzun vadeli sözleşmeler ile daha uygun maliyetler ile satın alınması talebi Sovyetler Birliği'nin çökmesinin ardından Avrupa Birliği ve ABD gibi aktörlerin bölgenin lideri konumundaki Rusya ile Türkiye, İran ve Çin gibi ülkelerin önemli bölgesel ekonomik faaliyetlere yönelmesine neden olmuştur.¹²³

Bu dönemde Kazakistan ve Türkmenistan'a bakıldığında Azerbaycan gibi zengin enerji rezervleri bulunan ülkelerin karşılaştığı en temel sorun batı teknolojileri kullanılarak doğal gaz ve petrol yataklarını işletme, üretme ve serbestçe uluslararası pazara ulaştırabilme sorunudur. 1990 yılı başlarında Hazar'ın derin katmanlarında bulunan zengin doğal gaz ve petrol rezervlerini çıkararak serbestçe uluslararası pazara ulaştırabilmek için bu ülkelerin önemli miktarlarda teknik ve finansal desteğe ihtiyaçları bulunmaktaydı. O dönemlerde bu ülkelerin sahip olduğu imkanlara ne zengin doğal gaz ve petrol yatağına sahip olan ülkeler ne de bunlara rekabet yaşamaksızın sahip olmayı isteyen İran, Türkiye ve Rusya gibi ülkeler sahip değillerdi. Böylesi teknik ve finansal olanaklara yalnızca zengin batı ülkeleri, ABD,

¹²¹ Nesib Nesibli, **a.g.e.**, s. 147.

¹²² Stanislav Cherniavskii, **a.g.e.**, s.85.

¹²³ Sergei Vinogradov, **a.g.e.**, s.97.

Çin ve Japonya gibi ülkeler ile bu ülkelerin etkisindeki uluslararası şirketler sahipti. Bu ilkeler ile uluslararası kuruluşlar ise sahip oldukları bu teknik ve finansman imkanları ileride ekonomik kazanç elde edeceklerini gördükleri alanlara yönlendirmeyi tercih ediyorlardı. Böyle bir garanti de yalnızca zengin doğal gaz ve petrol kaynağına sahip ülkelerin jeoekonomik ve jeopolitik açıdan bağımsız olmaları serbest ihracat güzergahı ile istikrarlı bir sosyal düzeni ve liberal ekonomiye sahip olmaları sonucunda elde etmeleri mümkündü. Batılı uzmanlar o dönemde bu ülkelerin henüz Rusya'nın etkisinden tam olarak kurtulamadıklarını ve batının çekim alanı içerisine dahil olmadıkları müddetçe bu ülkelerin garanti bir geleceği bulunmadığını düşünüyorlardı.

Orta Asya, Hazar havzası ve dünyanın bir çok bölgesinin doğal gaz ve petrol tüketim ve üretim miktarlarına yönelik veriler genellikle açıklanmamakta ya da bilinçli olarak yanlış gösterilmekte veya farklı özne kaynaklara dayanarak çelişkili rakamlar açıklanmaktadır. Kimi zaman aynı ülkenin doğal kaynak rezervi, günlük doğalgaz ve petrol üretimi, iç ihtiyacı ve ihracatına yönelik farklı rakamlar dile getirmektedir. Bu rakamların belirli bir standart ya da metodolojik yaklaşım ile açıklanması ise çok zordur.¹²⁴ Bunda her yıl yeni rezervlerin bulunarak üretime dahil edilmesi, dünyanın farklı yerlerinde ki doğal kaynakların belirlenmesinde izlenen metodolojik yöntem farklılıkları ile özne nedenlerle birlikte farklı çıkarları bulunan kişilerin kişisel menfaatlerinden dolayı bilinçli olarak yaptıkları tahrifatlar ve karşı propagandalar gibi durumlar etken olmaktadır.¹²⁵

Bölgedeki petrol rezervleri açısından da benzer durum söz konusu olmaktadır. Kimi Rus tahminleri Hazar havzasında bulunan toplam petrol rezervinin 7 milyar ton olduğu yönündedir. Başka Rus kaynakları da bunun 13 milyar ton dan fazla olduğu yönünde tahminler yer almaktadır. Batılı bilim kişilerin tahminleri ise Sovyetler Birliği döneminde Hazar bölgesindeki petrol rezervinin Sovyet uzmanlar tarafından yapılan tahminlerden daha fazla olduğu yönündedir. Öyle ki ABD'li resmi çevreler tarafından Türkmenistan, Azerbaycan ve Kazakistan'daki enerji kaynağı

¹²⁴ Yuri Fedorov, **a.g.e.**, s.40.

¹²⁵ Yuri Fedorov, **a.g.e.**, s.40.

rezervinin Rusya'nın açıkladığı rakamlardan iki ile yedi kat daha fazla olduğu yönünde açıklamalar bulunuyor. ABD'nin dışişleri bakanlığı ile Ulusal Güvenlik Konseyi raporunda Hazar havzasında 2019 yılındaki petrol rezervi 2,7 milyar ton olarak gösterilmektedir.¹²⁶

Fakat hem yabancı ve Rus kaynakların hem de yerli kaynakların açıkladıkları rakamların sık sık değiştiği ve mevcut rezerv miktarlarını belirlemeye yönelik evrensel metodolojik yaklaşımların kullanılmadığı literatürde açıkça gözüküyor. Kimi Rus uzmanlar ABD ve Rusya arasındaki bu farklılıkla ilgili olarak iki tarafında ortaya koydukları verilerin farklı olduğunu ABD'li kaynakların iyimser, Rusların ise kötümser yaklaştığını ifade eden açıklamaları görmek mümkün.¹²⁷

Görüldüğü gibi Hazar havzasındaki doğal kaynak rezervleri miktarı konusunda hem ulusal kaynaklar ve bölgesel kaynaklar hem de uluslararası kaynaklar tarafından açıklanan rakamlar arasında büyük farklılıklar bulunuyor. Uzmanlar bunun jeoekonomik ve jeopolitik faktörlerin etkisinden kaynaklandığını belirtiyor. Ancak bu öznel etkenlerin veri kaynağının metodolojisindeki farklılıklara yol açmakla beraber yapılan ciddi etüt sonuçlarını da kuşku altında bıraktığını söylemek mümkün.¹²⁸

Dünyadaki enerji kaynağı rezervleri ile enerji ihtiyacı üretimi ve tüketimi ne yönelik genel durumu şöyle açıklanabilir. Uzmanlar tarafından bu kaynakların yerleşim haritası ve miktarı net olarak belirlenemiyor. Siyasi karar vericiler ise yaşanan koşullara göre yerleşim haritaları ile rakamları manipüle edebiliyor.

Dünyanın bir çok bölgesinde olduğu gibi Hazar havzasındaki toplam enerji rezervi ile ülkeler bazında ki enerji rezervi konusunda en güvenilir rakamlar jeologlar tarafından veriliyor. British Petroleum (BP) şirketin tarafından yapılan hesaplamalara göre dünyanın toplam petrol rezervi 1383,2 milyar varildir.¹²⁹ Toplam doğalgaz

¹²⁶ Memmed Mirzeyev, **a.g.e.**, s.59.

¹²⁷ Petrol i Gaz Kaspiyskogo Regiona", "**Petrol i Gaz Kaspi**" Dergisi, 1998, s.67.

¹²⁸ Sergei Jiltsov, **a.g.e.**, s. 135.

¹²⁹ "**BP Statistical Review of World Energy**", 2009 ve 2010, bp.com/statisticalreview

rezervi ise 187,1 trilyon m³ tür. Bu ise 2009 yılında açıklanan rakamlarla kıyaslandığında 2,21 trilyon metreküp daha çoktur. Dünyanın günlük tükettiği petrol miktarı 82 milyar varil, doğalgaz ise 3192 milyar metreküptür.¹³⁰

Tablo 3: Hazar Havzasında Bulunan Ülkelerde Onaylanmış Ve Tahmin Edilen Petrol Ve Doğalgaz Rezerv Miktarları

	Onaylanmış		Tahmin Edilen	
	Petrol milyar varil	Doğalgaz trilyon m ³	Petrol milyar varil	Doğalgaz trilyon m ³
Dünya toplamı	1383,2	187.1	--	--
Rusya	160,0	47,0	200,0	50,0
İran	150,3	33,1	150,3	33,1
Azerbaycan	11,0	2,55	22,0	5-7
Kazakistan	5,5	3,00	5,5	5,0
Türkmenistan	8,4	20,0	--	--

Kaynak: Sergei Jiltsov, İgor Zonn, Anatolii Usakov, “Geopolitika Kaspiyskogo regiona”, Moskova, Mejdunarodnie Otnoseniya, 2003, s.137

2.3.1. Azerbaycan’ın Enerji Rezervleri

Azerbaycan’daki hidrokarbon rezervi konusu uzun yıllar boyunca dünyanın ve bölgenin çıkar çevreleri tarafından üzerinde en çok tartışılan konulardan biri oldu.¹³¹ Azerbaycan’ın 1991 yılında bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte başlayan ve ve Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının gerçekleştirilmesiyle Azerbaycan’daki petrolün bu güzergahtan Akdeniz’e ulaştırıldığı güne kadarki zaman içerisinde birçok yabancı ülke Azerbaycan’daki petrol rezervi konusunda yanıltıcı, kafa karıştırıcı ve kötümser

¹³⁰ “Kaspiy: status, neft, uroven”, <http://www.caspiy.net/knigi/kaspij-status-neft-uroven/31-kaspij-status-neft-uroven-3-kaspijskaya-neft.html>, 9 Nisan 2012.

¹³¹ Tahir Qaffarov, *Azerbaycan Respublikası*, Bakı 2001; s.212-213

tahminlerde bulunuyor hatta ülkede yayınlanan resmi verilere kuşkuyla bakılarak bu rakamların gerçek olmadığı iddia ediliyordu.¹³²

İlham Aliyev, 28 Ekim 2010'da Ukrayna ziyaretinin öncesi Ukrayna basınına verdiği demeçte bir zamanlar kimi basın kurumları Azerbaycan'da petrol rezervi bulunmadığı ve Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının ise gerçekleşemeyeceği yönünde öznal kamuoyu oluşturmaya dönük açıklamalar yaptığını ancak zaman içerisinde bu iddiaların asılsız olduğu kanıtlandığını söyledi. Aliyev, Bakü-Tiflis-Ceyhan hattı yapıldığında Azerbaycan'ın yılda 15-16 milyon tonluk petrolü bugün 50 milyon tonu bulduğunu benzer durumun doğalgaz rezervi açısından da aynı olduğunu kimi yabancı kaynaklar doğal gaz rezervinin az olduğunu iddia etse de Azerbaycan'da yıllık 30 milyar metreküp doğalgaz üretildiğini ve bu durumun Azerbaycan'ı bölgenin doğal gaz ihracatı en önemli ülkelerden biri haline getirdiğini belirtmektedir.¹³³

Avrupalı uzmanların görüşüne göre Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ndeki onaylanmış doğalgaz rezervi miktarı 1,3 trilyon, tahmin edilen rakam ise 3 trilyonu metreküptür. Yetkililerin ifadelerine göre ise Azerbaycan'da onaylanmış 2,55 trilyon tahmin edilen ise 5,7 trilyon metreküp doğalgaz bulunuyordu. Aynı şekilde Rus kaynaklarını açıkladığı rakamlara göre ise Azerbaycan'da 0,9 trilyon onaylanmış 1,2 trilyon metreküp ise tahmin edilen doğalgaz rezervi bulunmaktadır.¹³⁴ Görüldüğü gibi Rus kaynaklar Azerbaycan'ın doğalgaz konusundaki rolünü küçümsemek için sahip olunan doğalgaz rezervini düşük göstermektedir.¹³⁵ Azerbaycanda üretilen doğalgazın iç piyasayı aşan kısmı Gürcistan, Türkiye, Rusya, Yunanistan ve İran'a satılmaktadır.

Bölgedeki diğer doğalgaz ihracı yapan ülkeler olan İran, Özbekistan, Kazakistan ve Türkmenistan'a kıyasla Azerbaycan doğalgaz ihraç etme konusunda

¹³² Sergei Jiltsov, *a.g.e.*, s. 138.

¹³³ "Azerbaycan-Ukranya ilişkileri" 4 kasım 2011, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/5276/ukrayna_krizinin_arkasindaki_buyuk_strateji, 10 Eylül 2019

¹³⁴ "Kaspiy: status, neft, uroven" <http://www.caspiy.net/knigi/kaspij-status-neft-uroven/31-kaspij-status-neft-uroven-3-kaspijskaya-neft.html>, 9 Nisan 2012.

¹³⁵ Ali Hasanov, *a.g.e.*, s.336.

önemli bir sorun yaşamamaktadır. Azerbaycan doğalgazı Bakü-Tiflis-Erzurum boru hattı ile Türkiye ve Gürcistan'a, Bakü-Astana-İran ve Bakü-Grozni hattı ile ise Rusya ve İrana ihraç ediliyor.

Avrupa piyasası Azerbaycan'dan yılda 15-20 milyar metreküp doğalgaz talep etmektedir. Ayrıca Macaristan, Bulgaristan ve Romanya gibi ülkeler de Bakü-Gürcistan-Romanya hattı üzerinden doğalgaz ihraç etme konusunda mutabakata varmış ve yakın zamanda inşa edilecek boru kemeriyle yılda yaklaşık 10 milyar metreküp doğalgaz satın almayı planlamaktadır.¹³⁶

SOCAR'ın yaptığı çalışmalara göre birkaç yıl içerisinde Azerbaycan'ın doğal gaz üretiminin yılda 40 ila 50 milyar metreküpü geçeceğini tahmin edilmektedir. Ancak bunun gerçekleşebilmesi için Şahdeniz-2 yatağının devreye konularak işletilmeye başlanması, ihracat yapılacak pazarların tespit edilmesi ve satış sözleşmesinin imzalanarak diğer organizasyonların yapılması gerekiyor.¹³⁷ Hazar bölgesi ile Avrupa arasındaki enerji ilişkisinde Türkiye'nin daha çok Rus çıkarını gözetici tutum sergilemesinin dış politikadaki tercihlerine karşı Azerbaycan'ın yeni alternatifler aramasına yöneltmiştir.

Azeri yetkililer Azerbaycan'ın kara ve denizde onaylanmış petrol rezervinin 1-1,5 milyar ton m³ tahmin edilen rezervin ise 2-3 milyar ton m³ olduğunu ifade söylüyorlar.¹³⁸

BP'nin "Dünya Enerji Sektörü 2010" istatistik yaylığı ve ABD kaynaklarına göre Azerbaycan'da onaylanmış petrol rezervi miktarı 1 milyar ton metreküp, doğalgaz rezervi ise 1,3 trilyon metreküpdür.¹³⁹ SOCAR'ın açıklamaları da bu rakamları teyid etmektedir. Bunun yanında şirket yetkililerine göre bu rakamlar eskimiş rakamlardır. Buna göre Azerbaycan'da onaylanmış petrol rezervi 1,5 milyar

¹³⁶ Alexandros PETERSEN, "Azerbaycan'ın Avro-Atlantik Yaklaşımları", "Azerbaijan Focus" Dergisi, № 2, s.198-199.

¹³⁷ Ali Hasanov, **a.g.e.**, s.336.

¹³⁸ XXI esrde Azərbaycanın Neft ve Qazı, <http://www.gia.az/view.php?lang=az&menu=46&id=832>, 13 Mayıs 2012.

¹³⁹ "BP Statistical Review of World Energy", 2009 ve 2010, www.bp.com/statisticalreview

ton metreküptür ve ilerleyen süreçte bu rakamın 3 milyar ton metreküpe ulaşması beklenmektedir.¹⁴⁰

2.3.2. Rusya'nın Enerji Rezervleri

Rusya, sahip olduğu doğalgaz ve petrol rezervi ile dünyanın bu konudaki en zengin beş ülkesinden biridir. Rusya'nın onaylanmış ve tahmin edilen doğal gaz ve petrol rezervi miktarı konusunda birbirinden farklı rakamlar telaffuz edilmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi Rus yetkililer Rusya'daki onaylanmış petrol rezervinin 24 milyar ton m³ doğalgaz rezervinin ise 50 trilyon m³ olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁴¹ Bunun yanında Rusya'nın Enerji Bakanlığı tarafından yapılan bir açıklamada uluslararası sınıflandırma ölçütlerine göre Rusya'daki hidrokarbon rezervinin bu miktarların neredeyse yarısı olduğu belirtildi. Rusya'nın uluslararası standartlara göre ölçüm yapması durumunda Rusya'nın hidrokarbon rezervinin mevcut rakamlardan iki kat daha az olacağı belirtilmektedir.¹⁴² BP'nin "Dünya Enerji Sektörü 2010" İstatistik Yıllığı rakamlarına göre, Rusya'da onaylanmış toplam petrol rezervi 11 milyar ton m³, doğalgaz rezervi ise 44,8 trilyon m³ seviyesindedir.

Diğer taraftan petrol rezervi ile ilgili Rus kaynakları ve batı kaynakları arasındaki farkın bilinçli bir şekilde oluşturduğu iddia edilmektedir. Bu noktada Rusya'nın petrol rezervlerini fazla göstererek şirket hisse fiyatlarının arttırılmasını amaçladığı ifade edilmektedir¹⁴³

Rus Enerji Bakanlığı tarafından 2009 yılında yayınlanan raporda Rusya'nın yıllık 494 milyon ton petrol ürettiği 663 milyar metreküp ise doğal gaz ürettiği belirtilmektedir. Bu rapor 2008 yılı rakamlarına oranla Rusya'da üretilen petrolün %1,5 arttığını göstermektedir. Ayrıca Suudi Arabistan'da üretilen petrolün ise %10,6 azaldığı ifade edilmektedir. Bu rakamlara göre 2009 yılında Rusya dünyadaki toplam petrol üretiminin %12,9'unu, Suudi Arabistan ise %12'sini gerçekleştirmişti.

¹⁴⁰ Hoşbeht Yusifzade, **a.g.e.**, s.39.

¹⁴¹ "Gas and oil reserves", <http://www.gazprom.com/about/production/reserves/>, 12 Mayıs 2012.

¹⁴² 29 Mart 2012, <http://www.nr2.ru/finance/380183.html/>, 4 Nisan 2012.

¹⁴³ Hoşbeht Yusifzade, **a.g.e.**, s.39.

Görüldüğü gibi Rusya doğal gaz üretiminde olduğu gibi petrol üretimi konusunda da Arabistan'ı geride bırakmış ve bu konuda lider ülke olmuştur.¹⁴⁴

Son hesaplamalar ise Rusya'nın yıllık ürettiği doğalgaz miktarının Hazar bölgesi ülkelerinden aldığı doğalgaz ile birlikte son iki yıl içerisinde toplamda %12,1 oranında düştüğünü 2010 yılında ise 588,9 milyar metreküpe gerilediğini göstermektedir.¹⁴⁵ Uzmanlara göre ise bu durum son yıllarda yaşanan ekonomik kriz nedeniyle Rusya'nın doğal gaz üretimine olan talebin azalmasından dolayı tüketimin de azalmasından bunun yanında Avrupa'nın daha düşük maliyetli doğal gazı tercih etmesinden kaynaklanmaktadır.

Rusya'da üretilen doğalgaz ve petrolün %60'ı iç piyasanın özellikle enerji ve sanayi sektörünün ihtiyaçlarını karşılamada kullanılmaktadır.

2019 yılında ise Rusya'nın Petrol Rezervleri; 6.609 milyon ton seviyesindedir. Petrol rezervlerinin %67.6'sı Batı Sibiry'a'da, %2.6'sı Ural Bölgesi'nde ve %2.5'i Volga Bölgesi'nde bulunmaktadır. Doğalgaz rezervi açısından dünyanın en büyük kanıtlanmış doğalgaz rezervleri ile Rusya birinci sırada yer almaktadır. Rusya'nın doğalgaz rezervi ikinci sırada bulunan İran'ın iki katıdır. Ayrıca Rusya, dünyanın üçüncü büyük kömür rezervine sahiptir. Kömür rezervi yaklaşık 173 milyar tondur. Üretim ise 232 milyon tondur.¹⁴⁶

2.3.3. İran'ın Enerji Rezervleri

İran enerji kaynağı rezerv açısından dünyadaki en zengin üç ülkeden biridir. İran petrol üretimi konusunda Suudi Arabistan ve Rusya'nın ardından üçüncü sırada doğalgazda ise beşinci sırada gelmektedir. İran'ın sahip olduğu doğal gaz ve petrol rezervleri konusunda resmi rakamlarda sık sık güncellemelerin yapıldığı görülmektedir. İranlı yetkililer ülkedeki toplam petrol rezervinin yaklaşık 20 milyar

¹⁴⁴ "Staticiskeys informatsiya", <http://minenergo.gov.ru/activity/statistic/>, 26 Mart 2012.

¹⁴⁵ "Kaspiy: Status, Neft, Uroven", <http://www.caspiy.net/knigi/kaspij-status-neft-uroven/31-kaspij-status-neft-uroven-3-kaspijskaya-neft.html>, 2 Şubat 2012.

¹⁴⁶ Rusya ve Kırım'da Enerji Kaynakları ve Politikaları, <http://ankaenstitusu.com/rusya-ve-kirimda-enerji-kaynaklari-ve-politikalari/> 11 Kasım 2019.

ton, doğalgaz rezervinin ise 28 milyar metreküp olduğunu açıkladılar. Ancak 2010 yılında petrol Bakanı tarafından yapılan açıklamada ülkedeki doğalgaz ve petrol rezervinin %9 arttığını buna göre ülkede 150,31 milyar varil petrol rezervi bulunduğu 33,1 milyar m³ ise doğalgaz rezervi bulunduğu açıklandı. Ayrıca bu rakamların nihai rakamları yıl sonu itibarıyla bu rakamların bir miktar daha artış gösterebileceği ifade edildi.¹⁴⁷

İran’da yapılan tetkik aramalar sonucunda 85 milyar dolarlık yeni petrol ve doğal gaz yatakları bulunmuştu. Buna göre İranda yeni keşfedilen Sumar petrol yatağındaki rezervin 70 milyon varil, Halgan doğalgaz yatağındaki rezervin ise 50 milyar m³ olduğu açıklanmıştı.¹⁴⁸ Bu rakamlar resmi makamları tarafından açıklanan rakamlardır. Ancak yabancı kaynaklar tarafından açıklanan rakamlar ile İran resmi makamları tarafından açıklanan rakamlar arasında önemli bir fark bulunuyor. Örneğin, BP tarafından 2010 yılında açıklanan rakamlara göre İran’daki onaylanmış petrol rezervi 137 milyar varil, doğalgaz rezervi ise 29,6 trilyon metreküptür.¹⁴⁹

İran’da günümüzde Türkmenistan’la birlikte diğer devletlerden satın alınan doğal gaz dahil olmak üzere yıllık yaklaşık 138 milyar metreküp doğalgaz üretiliyor. Üretilen bu rakamın önemli kısmı iç piyasada artan talebi karşılamada kullanılmaktadır. Bunun çok az bir kısmı Türkiye’ye ihraç edilmektedir.

Ticaret Bakanlığının açıkladığı 2019 yılı verilerine göre İran, yaklaşık 157,2 milyar varil kesinleşmiş petrol rezervi ile dünya petrol rezervlerinin %10,5’una (Opec’in %13’üne) sahiptir. İran bu rakamlarla Venezuela, Suudi Arabistan ve Kanada’dan sonra dünyanın 4. büyük hampetrol rezervine sahiptir. İran’ın 11 petrol rafinerisi bulunmaktadır. Doğal gaz, İran’ın enerji tüketiminin yarısını oluşturmaktadır. İran’ın enerji tüketimi (%60) doğalgaz ağırlıklıdır. İran’ın

¹⁴⁷ “İran’a 50 milyar dolarlık doğalgaz piyangosu”, 17 Ocak 2011, http://www.sabah.com.tr/Ekonomi/2011/01/17/irana_50_milyar_dolarlik_dogalgaz_piyangosu, 9 Mayıs 2012.

¹⁴⁸ Sergei Jiltsov, a.g.e., s. 137.

¹⁴⁹ “BP Statistical Review of World Energy”, 2009 ve 2010, bp.com/statisticalreview

kesinleşmiş doğalgaz rezervi ise yaklaşık 34 trilyon m³ ve ihracatı yaklaşık 13 milyar m³ olmuştur.¹⁵⁰

2.3.4. Kazakistan'ın Enerji Rezervleri

Yabancı yatırımcılar tarafından 1997-2006 yılları arasında Kazakistan'ın güney bölgesinde yürütülen jeolojik tetkik arama çalışmalarının sonucunda Tengiz petrol yatağı tespit edildi. Böylece Kazakistan'daki onaylanmış petrol ve doğalgaz rezervleri %50 artmış ve onaylanmış petrol rezervi 5,6 milyar ton doğalgaz rezervi ise 3,2 trilyon m³ olarak açıklandı.¹⁵¹

Kazakistan Enerji Bakanlığı verileri baz alındığında ülkede hali hazırda onaylanmış petrol rezervinin 5,5 milyar ton, doğalgaz rezervinin ise 3 trilyon m³ düzeyinde olduğu görülmektedir. Bu rakamlar ile BP'nin 2010 yılında açıkladığı rakamlar karşılaştırıldığında doğalgaz açısından bir sapma olduğu görülmektedir. Kazakistan'da yıllık ortalama 33,6 milyar m³ doğalgaz ve 80 milyon ton petrol üretilmektedir.¹⁵²

Kazakistan enerji bakan yardımcısının açıkladığı 2019 yılı rakamlarına göre Kazakistan'da keşfedilen doğal gaz rezervi 3,9 trilyon m³ tür. 2018 yılında ise Geçen yıl 19,4 milyar m³ doğal gaz ihraç edilmiştir.¹⁵³ Ayrıca Kazakistan Başbakanı da, 10 Mayıs 2019'daki bir açıklamasında büyük petrol rezervleri bulunduğunu açıklamış ancak rakam vermemiştir. Fakat yetkililer 32 milyar varilden daha yüksek bir petrol rezervi olduğunu belirtmektedirler.¹⁵⁴

¹⁵⁰ Genel Sektörel Bilgiler, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/iran/sektorler/genel-sektorel-bilgiler> 11 Kasım 2019.

¹⁵¹ Müşfig Atakişiyev, *Azerbaycan*, 20 Eylül 2009, No: 210, s.7.

¹⁵² “BP Statistical Review of World Energy”, 2009 ve 2010, bp.com/statisticalreview

¹⁵³ Kazakistan'ın doğal gaz rezervi 3.9 trilyon metreküp, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/kazakistanin-dogal-gaz-rezervi-3-9-trilyon-metrekup-41164720>, 11 Kasım 2019.

¹⁵⁴ Kazakistan'da bulunan petrol havzası iştah kabartıyor, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/5778.asp> 11 Kasım 2019.

2.3.5. Türkmenistan'ın Enerji Rezervleri

Türkmenistan dünyanın ve Hazar Denizi havzasının en zengin enerji kaynağına sahip ülkelerindendir. Türkmenistan doğal gaz rezervi açısından Rusya, Katar ve İran'dan sonra dördüncü sırada yer alıyor. Resmi rakamlara göre ülkedeki doğalgaz rezervi 20 trilyon metreküp petrol rezervi ise 1,2 milyar tondur.¹⁵⁵

“Türkmengeologiya” devlet şirketi uzmanlarına göre son yıllarda Eloten-Osman yatağında yürütülen tetkik aramalar sonucunda söz konusu yataklarda 21 trilyon metreküplük doğalgaz rezervi tespit edilmiştir. Ancak kim yabancı kaynaklar Türkmenistan'ın açıkladığı bu rakamlara kuşkuyla yaklaşmaktadır. Batılı ve rus uzmanlar tahminlerinde Türkmenistan'da onaylanmış doğalgaz rezervinin 15,5 trilyon metreküp, petrol rezervinin ise 0,6 milyar varilden fazla olmadığı yönündedir.

Rusya'da yayın yapan Vremya Novostey gazetesi 13 Ekim 2009 tarihli baskısındaki makalede Türkmenistan'daki güney Eloten-Osman bulunan rezervler ile ilgili rakamların gerçeği yansıtmadığı iddia ediliyordu. Aşkabat kaynaklarına dayandırılarak hazırlanan haberde Türkmenistan tarafından açıklanan rakamların reel rakamlar olmadığı gerçek rakamların bundan yaklaşık iki ila üç kat daha fazla olduğu açıklanmaktadır.¹⁵⁶

BP'nin 2010 yılında açıkladığı rakamlara göre Türkmenistan'da hali hazırda doğalgaz ve petrol rezervlerinin ülkenin açıkladığı resmi rakamlardan daha az olduğu görülüyor.¹⁵⁷

Türkmenistan'daki doğal gaz ve petrol rezervine yönelik yapılan istatistiki açıklamalar birbirinden farklı çıkıyor. Üretim açısından incelendiğinde ise Türkmenistan 2009 ekonomik kriz öncesinde yıllık 70-80 milyar metreküp düzeyinde doğalgaz üretmekteydi. Bu rakamın 14,4 milyar metreküpü iç piyasanın

¹⁵⁵ “Neft i qaz Turkmeniya”, 10 ocak 2010, http://polpred.com/?ns=1&ns_id=196661, 14 Mayıs 2012.

¹⁵⁶ Arkadiy Dubnov, “Turkmeniya sfalisificirova dannie o zapasax qaza”, **Vremya novostey**, 13 Ekim 2009, No:188, <http://www.vremya.ru/14> Mayıs 2012.

¹⁵⁷ “BP Statistical Review of World Energy”, 2009 ve 2010, bp.com/statisticalreview

talebini karşılamakdaydı.¹⁵⁸ Ancak 2010 yılı itibarı ile üretim oranı %30 düşmüş ve toplam 42,4 milyar metreküp olmuştur. 2009 ekonomik kriz öncesinde Türkmenistan'da günlük 170 bin varil petrol üretilirken bunun 130 bin varili petrol iç piyasanın talebini karşılamada 40 bin varili ise ihraç edilmektedir. Türkmenistan'ın milli gelirinin %50'den fazlası doğal gaz ilacından elde edilen gelirlerdir.¹⁵⁹

Ticaret bakanlığının 2019 yılında açıkladığı rakamlara göre Türkmenistan'da hidrokarbon kaynaklarının 71 milyar tonun üzerinde petrol eşdeğeri, 20 milyar tonun üzerinde petrol ve 50 trilyon metreküp doğal gaz olduğu tahmin ediliyor. Bu rakamlara bakıldığında, bugün itibarıyla, Türkmenistan, Rusya, İran ve Katar'dan sonra dünyanın en büyük dördüncü kanıtlanmış doğal gaz rezervine sahiptir.¹⁶⁰

2.3.6. Azerbaycan'ın Rusya ve ABD Arasında Denge Politikası

Sovyetler Birliği'nin 1991'li yıllarda dağılmasından sonra Avrasya coğrafyasında oluşan güç boşluğunu doldurmak isteyen ve bunun yanında bölgedeki enerji kaynaklarını kullanmak isteyen batı ülkeleri bağımsızlığını ilan eden yeni ülkelere dönük politikalar geliştirmişlerdi. Özellikle coğrafi konumu itibarı ile ve sahip olduğu doğal kaynaklar açısından Azerbaycan o dönemde hem batı ülkelerinin hem de Amerika Birleşik Devletleri'nin dikkatini çekmişti. Öyle ki Azerbaycan'ın sahip olduğu özellikleri Rusya ve bölge kaynaklarından faydalanmayı düşünen batı ülkelerinin karşı karşıya gelmelerine yol açtı. Azerbaycan ise kendi çıkarları doğrultusunda hem batı ile hem de Rusya ile ilişkilerinde denge politikasını uyguladı.¹⁶¹

Sovyetler Birliği'nin dağılması sürecine girmesi ile birlikte birçok bölge ülkesi bağımsızlığını ilan etti. Azerbaycan da bu noktada 1991 yılı Ekim ayında

¹⁵⁸ “Turkmenskiy qaz ...” 7 Haziran 2011, http://www.inosmi.ru/middle_asia/20110707/171730468.html, 14 Mayıs 2012

¹⁵⁹ Arkadiy Dubnov, a.g.e.,

¹⁶⁰ Türkmenistan Asya Gaz Pazarında Önemli Bir Oyuncudur, <https://www.ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/turkmenistan-turkmenistan-asya-gaz-pazarinda-onemli-bir-oyuncudur> 11 Kasım 2019.

¹⁶¹ https://insamer.com/tr/azerbaycanin-denge-siyaseti_2234.html, 14 Kasım 2019.

bağımsızlığını ilan eden ülkelerden olmuştu. Rusya ise bölge ülkeleri ile eskisi gibi ilişki sürdüremeyeceğini anlayınca Avrasya coğrafyasında oluşan boşluğu Batı'nın ve Amerika Birleşik Devletleri'nin doldurmasından endişe etmiş ve içerisinde Azerbaycan'ın da bulunduğu bağımsızlığını ilan eden ülkelere yönelik yakın çevre stratejisini geliştirdi. Rusya'nın 1993 yılında ortaya koyduğu bu stratejiye göre eski Sovyetler Birliği coğrafyası güvenlik ve ekonomik açıdan yaşamsal çıkar bölgesi ilan edilmiş ve yeni dönemde bu coğrafyadaki yeni ülkelerle özellikli ilişkiler geliştirilmişti.¹⁶²

Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra Cumhurbaşkanlığı görevini ilk olarak üstlenen Mutellibov, Rusya ile ilişkilerini önemli oranda Rusya'nın lehine devam ettirirken Elçibey döneminde ise Rusya ile ilişkiler gittikçe zayıflamış ve Azerbaycan Batı ile ilişkilerine ağırlık vermeye başlamıştı. 1993 ile 2003 yılları arasındaki dönemde Aliyev de benzeri bir denge politikası yürütmüş ve bu bağlamda bir taraftan Rusya ile ilişkileri sağlam tutmuş diğer taraftan da Batı ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştı. Aliyev 2003 yılında iktidara geldiğinde daha aktif bir dış politikayı benimsemişti. Böylece Rusya ve ABD arasındaki ilişkilerde denge politikasını dış politikanın merkezine oturtmuştu. Rusya bu dönemde Azerbaycan ile olan diplomatik ilişkilerini geliştirmişti. Amerika Birleşik Devletleri ise Kafkasya'daki etkinliğini artırabilmek amacıyla serbest piyasa ve demokrasinin inşası konularında destek olma söylemleri ile Azerbaycan ile ilişkilerini geliştirmeye önem verdi.¹⁶³

Rusya'da hangi dönemde iktidar değişmiş ve yeni başkan seçilen Putin Azerbaycan'ın Batıya kaymasından endişelenmişti. Bu endişeden ötürü Azerbaycan ile daha yakın bir siyasete yöneldi. Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri farklı gerekçelerle Azerbaycan ile yakın ilişkiler kurmayı önemsemişlerdi. Bunun yanında bu iki ülkenin gerekçelerinin yanı sıra Azerbaycan'da hem tarihsel bağlarının olduğu Rusya ile hem de Batı ve Amerika Birleşik Devletleri ile olan ilişkilerinde bir denge

¹⁶² Giray Saynur Derman "Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) Dönemi Rus Dış Politikası Paradigmaları", **Akademik Bakış**, c. 10, S. 19, Kış 2016, s. 288.

¹⁶³ https://insamer.com/tr/azerbaycanin-denge-siyaseti_2234.html, 14 Kasım 2019.

politikası takip etmeyi tercih etti. Azerbaycan'ın bu politikayı tercih etmesinin nedenlerinden biri Ermenistan ile çözülemeyen Karabağ sorunudur. Bu sorun Azerbaycan'ın hem Rusya hem de Amerika Birleşik Devletleri ve Batı ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmesini zorunlu kılmaktadır. Çünkü Azerbaycan Karabağ sorunu ile ilgili Ermenistan'ın tarafında olan Rusya'ya karşın Batı ve Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkilerini geliştirip bu sorunun çözülmesi konusunda destek arıyordu. Azerbaycan açısından bir başka güncel konu da enerji kaynaklarını uluslararası piyasalara satmak ve bu pazarlara ulaştırmaktı. Enerji hattı güvenliğini de kapsayan bu konu Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya arasındaki denge politikasının en temel konusuydu.¹⁶⁴

Azerbaycan'ın uyguladığı denge politikasında en kritik ortaklardan biri Türkiye'dir. Nitekim Türkiye 1991 ile 1993 yılları arasında bağımsızlığını yeni kazanan Türk devletlerini tanıyan ilk ülke olmuştu. Bu hamleyle Türkiye bölgede lider olma çabası sergilemiş ve Rusların etkinliğini kırma yönünde bir politika takip etmişti.¹⁶⁵

Sonuç itibari ile Azerbaycan hem jeopolitik konumu hem de sahip olduğu enerji kaynaklarından ötürü Avrasya'da etkinliğini arttırmayı amaçlayan Amerika Birleşik Devletleri, Rusya, İran ve Türkiye gibi ülkeler açısından stratejik önemde olan bir ülkedir. Bu nedenle Azerbaycan bu konumunu etkili olarak kullanması ve Karabağ sorununu çözebilmesi için hem Amerika Birleşik Devletleri, Rusya ve Avrupa gibi ülkelerin desteğini almalı hem de İran ve Türkiye gibi bölgesel güçler ile ilişkilerini yapıcı şekilde sürdüren ülkelerle ilişki kurması gerekmektedir. Bu durum ise Azerbaycan'ın denge politikasının etkili bir dış politika aracı olarak kullanmasıyla ilişkilidir.

¹⁶⁴ https://insamer.com/tr/azerbaycanin-denge-siyaseti_2234.html, 14 Kasım 2019.

¹⁶⁵ Mustafa Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (Cilt 2 1980-2001), İstanbul: İletişim Yayınları, 12. Baskı 2010, s. 371.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YENİ AZERBAYCAN PARTİSİ DÖNEMİNDE AZERBAYCAN'IN BÖLGEDE ENERJİ STRATEJİSİ

1993'te Aliyev'in iktidara gelişi ile birlikte Azerbaycan'ın dış politikası değişmiştir. Aliyev'e göre Azerbaycan'ın uluslararası alanda başarılı olabilmesi için toplumsal istikrarın elde edilmesi, kamu kurumlarının tekrar yapılandırılması, devlet ve halk arasındaki ilişkinin güçlendirilmesi ve güven ilişkisinin sağlanması gerekiyordu. Haydar Aliyev bu nedenle ülke ve dünya düzeni gereklerini dikkate alıp gerçekçi ve yeni bir dış politika paradigması geliştirdi. Bölgeye barışın ve huzurun egemen olduğu ve ilişkilerin geliştirilmesinin amaçlandığı bu yeni paradigmada dış politika şu esaslara dayanıyordu:¹⁶⁶

- Azerbaycan'ın bütünlüğünü korumak,
- Ülkede siyasi ve ekonomik egemenliği sağlamak ve korumak,
- Milli menfaatleri belirlemek ve korumak,
- Halkın temel hak ve özgürlüklerini güvence altına almak,
- Ülke menfaatleri gereği bazı ülkelerle yakın ilişkiler kurmak,
- Dünya ülkeleriyle karşılıklı ve dengeli dış politika yürütmek.

Azerbaycan'ın doğal kaynaklarını işletmek ve bunları dünya pazarına çıkarmak Azerbaycan dış politikası açısından önemli bir başarıydı. Çünkü Elçibey döneminde yaşanan istikrarsızlıklar sonucunda birçok şirket yatırım yapmaktan vazgeçmişti. Aliyev hükümeti ile birlikte uygulamaya konan etkili lobicilik ve iç siyasetle birlikte bölgede güvenli ortam yeniden oluşmaya başladı. Büyük bir siyasi

¹⁶⁶ Sergey Kolçin, "Neft i Gaz Kaspiya: Strategiçeskie Interesi Rossii", **MEMO**, No: 3, Moskova, s. 97-103.

tecrübeye sahip olan Aliyev, Azerbaycan açısından petrolün siyasi ve ekonomik anlamda son derece önemli olduğunu ve ülkenin ulusaşırı ilişkileri açısından bu faktörün önemsenmesi gerekliliğini biliyordu.

Aliyev Hükümeti'nin ilk dönemlerinde, Rusya ile yakın ilişkiler içerisinde görülmekle beraber kısa süre içerisinde Türkiye'nin bu konudaki endişelerinin yersiz olduğu görülmüştü. Hükümetin ilk dönemlerde Moskova yanlısı kararlarının temelinde Aliyev'in izlediği denge siyasetinin yer aldığı ve sonraki uygulamalarının temel politikaları açısından bunun ülke geleceği için şart olduğu görülmüştü.¹⁶⁷

Aliyev göreve başlar başlamaz Hazar Denizi'ndeki petrolün kullanılması ile ilgili petrol şirketleriyle yapılan görüşmelere ara verilip petrolün Türkiye'den Akdeniz'e indirilmesi planlanan projenin iptali konusunda talimat vermişti.¹⁶⁸ 1993 Haziranın sonlarına doğru sekiz petrol şirketi ortak karar alarak, petrol projelerini teşvik etmek için anlaşma imzalandıktan sonra ödenmesi öngörülen 70 milyon dolarlık bonusu Azerbaycan hükümetine önermişti.¹⁶⁹ Konsorsiyum üyeleri aynı zamanda kısa sürede anlaşmaya varılmazsa anlaşmadan vazgeçeceklerini de açıkladı. Aliyev anlaşma ile ilgili aceleci davranmamış iç siyasetteki istikrara öncelik vermişti. 1993 yılı ağustos ayında Bakü'de şirket temsilcileri ile yapılan görüşmede Aliyev, "Eğer petrol şirketleri Azerbaycan'daki enerji kaynaklarıyla ilgileniyorlarsa hükümet temsilcileri de Azerbaycan'ın siyasi istikrarıyla yakından ilgilenmelidir"¹⁷⁰ derken Azerbaycan petrolü ile ilgilenen petrol şirketlerinin devletlerinin desteğini istikrarsızlık yaratmak isteyen devletlere karşı almak istemişti.

1993 yılı sonbahar aylarında Rusya'dan gelen yetkililer ile Azerbaycan'daki petrol kaynakları konusunda görüşmeler başlamış ve Ekim ayında iki ülkenin yetkilileri arasında imzalanan anlaşmayla birlikte Rus menşeli Lukoil şirketine

¹⁶⁷ Michael Crossant, "Transkafkasya'da Petrol ve Rus Emperyalizmi", *Avrasya Etütleri*, Cilt 3, Sayı 1, İlkbahar 1996, s. 16-18.

¹⁶⁸ Nazim İbrahimov, İbrahim Şükürov, "**H. Aliyev Azerbaycan'ı Dünyaya Tanıdır**", Bakü, 1994, s. 23.

¹⁶⁹ Nazim İbrahimov, **a.g.e.**, s.27.

¹⁷⁰ Arif Yunusov, "Postkommunističeskiy Azerbaydjan: problemi i vozmojnie puti razvitiya", **Mejdunarodnie Ekonomika i Mejdunarodnie Otnoşeniya**, No: 11, 1998, s.100-111.

Azerbaycan’da petrol çalışması yapma yetkisi tanınmıştı.¹⁷¹ Azerbaycan Hükümeti’nin yürüttüğü yakınlaşma stratejisi sonucunda Rus devlet başkanı Azerbaycan’ın batı menşeli şirketlerle yaptığı anlaşmalara itiraz etmediğini belirtmişti.¹⁷² Bu politikalar kısa sürede Azerbaycan’nın tam manasıyla rusların yörüngesine girdi izlenimini vermiş olsa da Aliyev’in attığı adımlar ilk dönemlerde Rus devletini karşısına almama stratejisinden kaynaklanıyordu. Aliyev’in Moskova’ya yaptığı ilk resmi ziyaret ve 1993 yılında Moskova’daki toplantıda Azerbaycan’ı Bağımsız Devletler Topluluğu’na ye yapan imzayı atmasını bunun kanıtı olarak göstermek mümkündür.¹⁷³

Haydar Aliyev’in Aralık 1993’de Fransa ziyareti sırasında Fransa Cumhurbaşkanı Francois Mitterand ile Fransa menşeli şirket olan Elf’in konsorsiyuma dahil edilmesi konusunda görüşmeler yürüttü. Ziyaret ncesinde Fransa’nın Schulmberger şirketi Güneşli yatağında araştırmalar yapmak için davet edilmişti. Fransa’dan dönen Aliyev 3 şubat 1994’te Türkiye ve ardından 22–25 şubat’ta Londra’yı ziyaret etti. İngiltere ziyareti sırasında İngiltere ile petrol üretilmesi ile ilgili anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre, petrol sondajı projelerinin finansmanı konusunda İngiltere’ye yetki tanınmıştı. İngiltere ve Azerbaycan hkmetleri BP ve SOCAR’ın yükümlülüklerini yerine getireceklerini karşılıklı olarak garanti etmişlerdi.¹⁷⁴

Haydar Aliyev’in İngiltere ziyareti sonrası Bakü’de bulunan İngiltere Dışışleri Bakanlığı’nın BDT sorumlusu Douglas Hogg, Dağlık Karabağ’ın Azerbaycan’a ait olduğunu ve statüsünün zorla değiştirilemeyeceğini ve sorunun anlaşma yoluyla üzülmesi gerektiğini vurguladı.¹⁷⁵ Azerbaycan İngiltere anlaşması zerine 28 Nisan 1994’de Rusya hükümeti Moskova’da bulunan İngiltere Bykelliğine gönderdiği mektupta Moskova’nın rahatsızlığını dile getirdi.

¹⁷¹ Ali Hasanov, “**Muasır Beynelhalg Münasebetler ve Azerbaycan’ın Harici Siyaseti**”, Bakü, 2005, s.226.

¹⁷² Ali Hasanov, **a.g.e.**, s.226-227.

¹⁷³ Ali Hasanov, **a.g.e.**, s. 227.

¹⁷⁴ Sabit Bağırov, **a.g.e.**, s.37.

¹⁷⁵ Ali Hasanov, **a.g.e.**, s. 232.

Diplomatik mektuplarla yetinmeyen Moskova tüm kara yolları ve demir yollarını kapatıp Azerbaycan'ın petrol malzemeleri ihracatını bloke ederek Azerbaycan'ın Volga ve Don güzergahından ticaretini engelledi. İlginçtir ki, Rusya Başbakanı Viktor Çernomırdin petrol anlaşmasına karşı çıkmayacaklarını söylerken, Rusya Dışişleri Bakanı Andrey Kozirev, Lukoil'in Asrın Anlaşması'ndan ayrılması ve Rusya'nın Azerbaycan'a ambargo uygulaması gerektiğini iddia ediyordu.¹⁷⁶

Bu, dönemin Rusya devlet yetkilileri arasında Azerbaycan petrol politikasına yönelik iki farklı yaklaşımın bulunmasından kaynaklanıyordu. Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanı ile istihbarat servisi başkanı Azerbaycan'a dönük baskı politikalarını savunurken, Başbakan şirketlerin çıkarlarını koruma ve komşularla ekonomik ilişkileri geliştirmek gerektiğini savunmuş ve Kozirev-Primakov stratejisine karşı gelmişti. Bu dönemde Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Boris Yeltsin'in de Kozirev-Primakov'un etkisinde kaldığı söylenebilir. Azerbaycan Asrın Anlaşması'nı imzalamadan Temmuz 1994'de Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin, Rusya Federasyonu'nun Hazar bölgesindeki çıkarlarının korunmasını öngören gizli bir karar imzaladı. Kararda Batılı petrol şirketleri ile işbirliği yapan Azerbaycan'a ekonomik yaptırım uygulanması öngörülüyordu.¹⁷⁷ Bunlardan en önemlisi Azerbaycan'ın offshore yataklarında kullanılacak malzemenin getirilmesinin engellenmesi anlamına gelen, Azerbaycan gemilerinin Rusya'nın iç sularını kullanmasını yasaklanmasıydı.

Fakat doğrudan Yeltsin tarafından oluşturulan ve Azerbaycan'a ekonomik yaptırım öngören yasa Başbakan Viktor Çernomırdin tarafından onaylanmadı ve daha sonra Yeltsin'in kendisi tarafından askıya alındı. Rusya'nın baskılarından sonra Şubat-Haziran 1994'de petrol projeleri konusunda Huston, İstanbul ve Bakü'deki görüşmelerde Rusya'nın da konsorsiyuma dahil edilmesi konusunda yeniden anlaşma düzenlenmiş ve SOCAR'a ait olan %10'luk hisse Lukoil'e aktarıldı.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Musa Gasımov, “**Uluslararası İlişkiler Sisteminde Azerbaycan (1991-1995)**”, Gençlik, Bakü, 1996, s. 21.

¹⁷⁷ Nazim İbrahimov, **a.g.e.**, s.47.

¹⁷⁸ Kenan Çelik ve Cemalettin Kalaycı “Azeri Petrolünün Dünü ve Bugünü”, **Avrasya Etüdleri**,

Üç yıllık görüşmeler neticesinde 1994 yılı Eylül ayında Bakü’de Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi (AIOC) ile SOCAR arasında imzalanan anlaşma ile bu bölgelerdeki petrolün aranması ve çıkarılması konusunda AIOC’a yetki verildi.¹⁷⁹

Yatırım toplam bedeli 8 milyar doları bulan bu projeyle üretilebilir toplam petrol rezervinin 540 milyon ton olduğu ve doğalgaz rezervinin ise 90 milyar m³ olduğu belirtiliyordu. Söz konusu bu anlaşmanın geçerlilik süresi 30 yıldır. Bu dönemlerde 511 milyon ton petrol üretilecekti. Bu miktarın 258 milyon tonu ile doğal gazın 55 milyar m³’ü Azerbaycan’a verilecekti. Bu rakamlarla birlikte Azerbaycan’ın 34 milyar dolarlık gelir elde edeceği tahmin ediliyordu.¹⁸⁰ Bu anlaşmada SOCAR’a verilen pay önceden belirlendiği gibi %30 olarak tespit edilse de bu miktarın %10’unun Lukoil’e devredilmesi ile bu rakam %20’ye iniyordu. Onun yanında SOCAR kendisine ayrılan paydan %5’lik dilimi İran’a vermeyi istese de bu isteğe önce Amerika Birleşik Devletleri menşeli şirketler ve diğer şirketler karşı çıkmıştır.¹⁸¹ Daha sonraki süreçte 1995 yılı Nisan ayında SOCAR kendisine ayrılan payın %5’ini Amerika Birleşik Devletleri menşeli Exxon şirketine ve aynı tarihlerde %5’ini ise Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığına devretti.¹⁸²

Başlangıçta bu konsorsiyumda bulunmayan Japonya ilerleyen süreçte dahil oldu. “McDermott” şirketinin paylarını satın alan Japonya menşeli “Itochu” şirketi konsorsiyuma dahil olmuş ve daha sonraki süreçte AMOCO’dan %1,5’lik payı da satın almıştı. AMOCO’nun sattığı diğer payları ise Exxon ve Unocal satın aldı.¹⁸³

Rusya bu anlaşmada %10 pay almasına karşın anlaşmayı tanımadığını ilan etmişti. Buna gerekçe olarak ise 1921 ve 1940 yılında İran ve Rusya ile İran ve Sovyetler Birliği arasında yapılmış anlaşmalardan dolayı Hazar denizi kaynaklarının

Sayı:16; Sonbahar-Kış 1999, s. 107.

¹⁷⁹ Nasser Sagheb and Masoud Cavaid, “Azerbaijan’s ‘Contract of the Century’ Finally Signed with Western Oil Consortium”, **Azerbaijan International Magazine**, Kış 1994, s. 27.

¹⁸⁰ Elşen Memmedov, “**Azerbaycan Neftinin Düneni, Bugünü ve Sabahı**”, Bakı 1997, s. 48.

¹⁸¹ Kenan Çelik ve Cemalettin Kalaycı, **a.g.m.**, s. 108.

¹⁸² Elşen Memmedov, **a.g.e.**, s48-50.

¹⁸³ Elşen Memmedov, **a.g.e.**, s. 48-50

denize kıyısı bulunan devletlere ait olduğu ifade edildi.¹⁸⁴ Daha sonra 1995 yılında İngiltere'ye gönderilen notada Hazar denizinin bu denize kıyısı olan ülkelerin ortak mülkiyetinde olduğu ve bundan dolayı burada yapılan bütün girişimlerin denize kıyısı bulunan ülkelerin müşterek kararı ile yapılabileceğine vurgu yapılmıştı.

Rusya'nın bu hamlesindeki temel amacı Azerbaycan ile petrol arama konusunda müzakereleri yürüten başat şirket olan BP'yi caydırabilmektir. Ancak BP ile beraber Amerikan menşeli AMOCO Şirketleri bu anlaşma içerisindeydi. Rusya Amerika Birleşik Devletleri ile karşı karşıya gelmemek adına İngiltere'ye gönderdiği notayı Amerika Birleşik Devletleri'ne göndermemiştir. Fakat İngiltere'ye gösterilen bu tepki anlaşmalara taraf diğer ülkeler açısından örnek teşkil etti.

Sonuç olarak Azerbaycan adına tarihi bir adım atılarak tüm tepki ve baskılara karşın anlaşmalar imzalanmış 1994 yılında Meclis tarafından onaylanarak yürürlüğe girdi. İmzalanan anlaşmaların hükümleri doğrultusunda Azerbaycan petrol yatakları üzerinde mülkiyet hakkını korumaya devam ediyordu.¹⁸⁵

İlerleyen süreçte ardı sıra diğer petrol yataklarının kullanılmasına dönük anlaşmalar imzalanmış ve bu kapsamda 1994 yılından 2001 yılına kadar deniz kıyısı ve karayı kapsayan toplamda 22 anlaşma imzalandı.¹⁸⁶

Bu projelerle birlikte Azerbaycan, ülkenin ekonomik seviyesini yükseltme, güçlü devletlerin desteğini elde etme ve bağımsızlığını pekiştirme imkanını elde etmişti. Söz konusu projeler Azerbaycan hükümeti açısından son derece önemlidir ancak devletler bu konuda daha farklı görüşleri savunmaktadır.

200 yıllık dönem içerisinde Hazar bölgesi ve Kafkasya'ya hakim olan Rusya, 1992 yılı sonunda uygulamaya koyduğu yakın çevre doktrini sayesinde bu bölgedeki arazileri kontrol etme çabalarına girişmişti. Öyle ki Azerbaycan'ın Büyük projeleri ile batı menşeli şirketlerin bu bölgeye gelmesi Rusya'nın bu konudaki çıkarlarıyla

¹⁸⁴ Rober V. Baryiski, "Russia the West and the Caspian Energy Mub", **Middle East Journal**, Vol, 49, No: 2, İlkbahar 1995, s.223.

¹⁸⁵ Osman Nuri Aras, **a.g.e.**, s. 59.

¹⁸⁶ Osman Nuri Aras, **a.g.e.**, s. 59.

çelişmekteydi. Bu durum Azerbaycan'ın yaşadığı darbe girişimleri ve Rusya'nın bu konudaki açıklamaları ile kanıtlanmaktadır. Buna göre Azerbaycan'ın yaşadığı darbe girişimlerinde Rusya'nın etkisi olduğu belirtilmektedir.¹⁸⁷

Tarihsel süreç içerisinde Azerbaycan ile sürekli iyi ilişkiler kuran Türkiye günümüzde de bu geleneğini devam ettirmektedir. Bu anlaşmaların Türkiye açısından da ekonomik ve politik sonuçları bulunuyordu. Türkiye yıllık 2 milyon tondan fazla petrol almakta ve gelişen ekonomi ile bu talebin yakın dönemde iki katından fazla olacağı tahmin edilmekteydi. Dolayısıyla Hazar petrolü bu talebi karşılayacak niteliktedir. Bunun yanında Bakü-Ceyhan boru hattı projesi ile Türkiye ekonomik olarak önemli bir imkan elde edecekti. İran ve Rusya'nın bütün engellemelerine karşın Türkiye bölgeye politik ağırlığını yavaş yavaş koymaya başlıyordu. Bunun için Azerbaycan Hükümeti'nin bağımsız politikalar yürütmesi ve Türkiye'yi batıya açılan bir köprü olarak görmesi önemliydi.

İran'ın Hazar petrolü konusundaki yaklaşımı Rusya'nın yaklaşımıyla örtüşüyordu. İran Meclis Başkanı Ali Akber Natik Nuri ABD menşeli şirketlerin Hazar'daki faaliyetlerinin kısıtlanması gerektiğini vurguluyor ve Haydar Aliyev'in ABD ile işbirliğini arttırmasını tarihsel bir hata olarak tanımlıyordu. Azerbaycan, İran'ın da tepkilerini yatıştırmak için bazı çabalar sarf etmişti. Washington'un karşıtlığına rağmen Azerbaycan 1996'da imzalanan Şahdeniz anlaşmasından İran'a %10'luk bir pay vermiş ve İran bu teklifi Mayıs 1996'da kabul etmişti.¹⁸⁸ Bunun üzerine hiçbir ABD şirketi Şahdeniz yatağı anlaşmasına katılmayacağını belirtti. Şahdeniz anlaşması yanı sıra Lenkeran Deniz ve Talış Deniz yataklarında %10'luk paya sahip olsa da Azerbaycan-İran ilişkilerinde arzu olunan güven sağlanamamaktaydı. Azerbaycan'ın eski İran Büyükelçisi Nesib Nesibli, Azerbaycan-İran ilişkilerindeki güvensizliğin tarihi gerçeklerden kaynaklandığını ve

¹⁸⁷ **Respublika** Gazetesi, 23 Eylül 1995.

¹⁸⁸ Elman Nesirov, "Azerbaycan Neftinin Düneni, Bugünü ve Sabahı", Bakı, 1997, s.141.

İran'daki Güney Azerbaycan faktörünün ilişkilerde köklü soruna neden olduğunu, söylüyordu.¹⁸⁹

Tablo 4: Yeni Azerbaycan Partisi Döneminde Azerbaycan Petrol Üretimi (1992-2012) (Milyon Ton)

Yıl	Üretim	Yıl	Üretim	Yıl	Üretim
1992	11.20	1999	13.80	2006	
1993	10.50	2000	14.00	2007	42.60
1994	9.60	2001	14.90	2008	44.52
1995	9.20	2002	15.40	2009	50.41
1996	9.10	2003	15.50	2010	
1997	9.20	2004	15.70	2011	
1998	11.40	2005	22.20	2012	-

Kaynak: SOCAR, <http://new.socar.az/socar/az/economics-and-statistics/economics-and-statistics/oil-production>, 28 Mart 2012.

3.1. Azerbaycan'ın Enerji Anlaşmaları

Azerbaycan 1991 yılından bu yana yürüttüğü enerji politikasında ülkenin doğal kaynaklarını başta Batı menşeli şirketler olmak üzere yabancı sermaye açısından açık hale getirme çabasıydı. Azerbaycan, ekonomik politik ve jeostratejik faktörlerden dolayı bu tercihi yapmak durumunda kalmıştı.¹⁹⁰

Ülkedeki eskimiş petrol sanayisi teknolojiyi çağdaş ihtiyaçlara cevap verebilecek nitelikten uzaktır. Hazar Denizi'nin daha derin bölümlerinde zengin petrol yatakları bulunuyordu. Sahip olunan donanım denizin 60 metre daha derinindeki sahaların sondajlama işlemini yapabilecek yeterlilikte değildi. Dolayısıyla zengin petrol yataklarına işletebilecek güçte yatırımcılara ihtiyaç duyuluyordu ki ülkenin bu açıdan yeterli mali kaynağı da yoktu. Bağımsızlığını yeni kazanmış savaşın içinde olan ve kredibilitesi bulunmayan Azerbaycan Hükümetine

¹⁸⁹ Nesib Nesibli, “Azerbaycan-İran İlişkileri: Geçmişte ve Şimdi”, Bakü, Hazar Üniversitesi Yayını 2000, s. 140.

¹⁹⁰ Natic Aliyev, “Dostijenie i Perspektivi”, **Bakinskiy Raboçiy Gazetesi**, Bakü, 17 Eylül 1999.

uluslararası kuruluşlar ve bankalar tarafından kredi temin edilmesi de mümkün görülüyordu.

Kaynakların geliştirilerek araştırılmasında ihtiyaç duyulan fon eksikliğinden dolayı Azerbaycan projeleri yürütmek için Batı menşeli şirketleri ülkeye davet etti. Azerbaycan Hükümeti 1991 Ocak ayı itibarıyla projelerin ihalesine çıkmış ve bir çok şirket bu ihalelere katılmıştı.¹⁹¹

3.1.1. Azeri, Çırak ve Güneşli yatakları Anlaşması

Üç yıllık görüşmelerin neticesinde 1994 yılı Eylül ayında yabancı petrol şirket konsorsiyumları ile SOCAR arasında Azeri, Çırak ve Güneşli yataklarında bulunan petrolün ortak şekilde işlenmesi ve payların bölüşülmesi konusunda anlaşma imzalanmıştı. Bu anlaşma Azerbaycan parlamentosununca onaylanarak 1994 yılı Aralık ayında yürürlüğe girdi.

Yatırım bedelinin toplam 7,3 milyar dolar olduğu bu projeyle toplamda üretilebilecek petrol rezervinin 540 milyon ton, doğalgaz rezervinin ise 90 milyar metreküp olduğu belirtilmektedir. Anlaşma 30 yıllık süreyi kapsamakta ve bu dönem içerisinde 511 milyon tonluk petrol çıkarılacağı ve bu petrolden toplamda 120 milyar dolarlık kar elde edileceği beklenmektedir.¹⁹²

Azerbaycan bu gelişmeler neticesinde 8 milyon tonluk petrol ile buradan elde edeceği 0,8 milyar dolarlık gelirden vazgeçmişti. “Mega Proje” şeklinde ifade edilen, Azeri, Çırak ve Güneşli yataklarının işletilmesi ile ilgili oluşturulan bu konsorsiyumda mevcut paylaşımlar Tablo 5’te gösterilmektedir.

¹⁹¹ Osman Nuri Aras, **a.g.e.**, s.58.

¹⁹² Mamed Mirzoev, “**Zapiski Geologa-2**”, Bakü, Araz Neşriyatı, 2003, s.160.

Tablo 5: Azeri, Çırac ve Güneşli Yataklarındaki Petrolün İşletilmesi Kapsamında Oluşturulan Konsorsiyumda Bulunan Şirketler ve Payları

SOCAR	AZERBAYCAN	%10.0000
BP	İNGİLTERE	%17.1267
AMOCO	ABD	%17.0100
UNOCAL	ABD	%10.0489
LUKOIL	RUSYA	%10.0000
STATOİL	NORVEÇ	%8.5633
EXXON	ABD	%8.0006
TPAO	TÜRKİYE	%6.7500
PENNZOİL	ABD	%4.8175
İTOCHU	JAPONYA	%3.9205
RAMCO	İSKOÇYA	%2.0825
DELTA NİMİR	SUUDİ ARABİSTAN	%1.6800

Kaynak: Avrasya Dosyası, Sayı 85, Ekim 97/2, TİKA Yayınları, s.4.

Daha sonra 2017 yılı eylül ayında Bakü Haydar Aliyev Merkezi'nde düzenlenen törenle Azerbaycan'ın en büyük petrol havzası Azeri-Çırac-Güneşli (AÇG) petrol yataklarının 2024 yılında sona erecek üretim ve paylaşım anlaşmasının süresi 2050 yılına kadar uzatıldı. Yeni anlaşmayla katılımcı şirketlerin güncel hisseleri şu şekildedir:

Tablo 6: Azeri, Çıracık ve Güneşli Yataklarındaki Petrolün İşletilmesi Kapsamında Oluşturulan Konsorsiyumda Bulunan Şirketler ve Payları Güncel Veriler

ŞİRKET ADI	HİSSE (%)
BP	%30,37
AZACG (SOCAR)	%25
CHEVRON	%9,57
INPEX	%9,31
STATOİL	%7,27
EXXONMOBİL	%6,79
TPAO	%5,73
ITOCHU	%3,65
ONGC VİDESH LİMİTED (OVL)	%2,31

Kaynak: Avrasya Dosyası, Sayı 85, Ekim 97/2, TİKA Yayınları, s.4.

3.1.2. Karabağ Yatağı Anlaşması

1995 yılı Kasım ayında Karabağ yatağında bulunan petrolün işletilmesine ilişkin Azerbaycan hükümeti ve yabancı şirketler arasında ikinci anlaşma olan Karabağ Yatağı Anlaşması imzalandı. Anlaşma 1996 yılı Şubat ayında parlamentodan geçmiş ve yürürlüğe girmişti. Anlaşmanın imtiyaz alanı ise Bakü kıyısında ve Hazar'ın 120 km içerisinde bulunan 427 km² alana sahip olan Karabağ yatağıdır. Bu alan, Çıracık ve Güneşli yataklarının 20 km kuzeyindedir. Su derinliği ise 160 ile 225 metre arasındadır.¹⁹³ Proje geçerlik süresince üretilecek petrol miktarının 85 milyon ton 150 milyon ton arasında olması planlanmaktadır. Anlaşmadaki şirket hisse paylaşımı ise Tablo 7'de gösterilmektedir.

¹⁹³ Avrasya Dosyası, Sayı 85, Ekim 97/2, TİKA Yayınları, s.4.

Tablo 7: Karabağ Yatağındaki Petrolün İşletilmesine Yönelik Oluşturulan Konsorsiyumda Bulunan Şirketler ve Payları

SOCAR	AZERBAYCAN	%7.5
LUKAGİP	İTALYA – RUSYA	%45.0
PENNZOİL	ABD	%30.0
LUKOIL	RUSYA	%12.5
AGİP	İTALYA	%5.0

Kaynak: Avrasya Dosyası, Sayı 85, Ekim 97/2, TİKA Yayınları, s.4.

Anlaşmaya göre her metreye 1200 dolar bedel ödenmesi kararlaştırılmış ve toplamda 135 milyon dolarlık pirim belirlenmişti. Önceki rezerv miktarının toplamda 100 ila 200 milyon ton arasında olduğu tahmininden hareketle yatakta 7 milyon tonluk üretilebilir nitelikte petrol ve 23 milyar m³ doğalgaz rezervinin olduğu belirtilmektedir.¹⁹⁴

3.1.3. Şahdeniz Yatağı Anlaşması

Yabancı şirketlerle yapılan üçüncü anlaşma Şahdeniz yatağında bulunan yoğunlaştırılmış gaz yatağının geliştirilmesine dönüktü. Bu anlaşmayla birlikte Azerbaycan'daki sualtı kaynaklarının araştırılması ve geliştirilmesi konusundaki sorumluluk Şahdeniz konsorsiyumuna arazinin işletilmesi konusundaki sorumluluk ise BP şirketine devredilmişti. 30 yıl geçerliliği bulunan anlaşma 1996 yılında onaylanmış ve aynı yıl içerisinde de yürürlüğe girmişti.¹⁹⁵ Bu yatak 70 km uzağında 200 km karelik alanı kapsamaktaydı. 400 milyar metreküplük doğal gaz rezervi

¹⁹⁴ “Neft Mügavileleri”, <http://lib.aliyev-heritage.org/ru/6995670.html>, 16 Ağustos 2019

¹⁹⁵ Şahdeniz anlaşması, 8 Temmuz 2008, <https://lib.aliyev-heritage.org/en/9812845.html>, 16 Ağustos 2019

vardı. Anlaşma hükümleri çerçevesinde BP 1996 yılı Ekim ayından itibaren çalışmalarına başladı. Anlaşmaya taraf olan şirket payları ise Tablo 8’de gösterilmektedir.

Tablo 8: Şahdeniz Yatağının İşletilmesine Yönelik Oluşturulan Konsorsiyumda Bulunan Şirketler ve Payları

SOCAR	Azerbaycan	%10.0
BP	İngiltere	%25.5
STATOİL	Norveç	%25.5
LUKOIL	Rusya	%10.0
ELF – ACQUITAİNE	Fransa	%10.0
OİEC	Iran	%10.0

Kaynak: Avrasya Dosyası, Sayı 85, Ekim 97/2, TİKA Yayınları, s.5.

Anlaşmanın toplam yatırım tutarı 4 milyar dolardı. Anlaşmada işlem harcamaları 3,82 milyar, genel harcamalar ise 7,8 milyar şeklinde tahmin edilmektedir. Yabancı şirketlerin ödeyecekleri güvencesiz pirim bedeli ise 37 milyar dolardı.

Şahdeniz yatağındaki doğalgaz rezervinin 1 trilyon m³ kondansat gaz rezervinin ise yaklaşık 3 milyon ton olduğu tahmin edilmektedir ve bir sonraki yılda toplam 60 milyar m³ doğalgaz çıkarılması hedeflenmektedir. Bu durum Azerbaycan’ın petrol ile birlikte doğalgaz üreten bir ülke olması anlamına geliyordu.¹⁹⁶

¹⁹⁶ Resul Gouliyev, **a.g.e.**, s.100.

Bu anlaşma iki nedenden dolayı önemliydi. Bunlardan ilki bu bölgede 10 milyon tondan fazla petrol ile birlikte 750 milyon m³'lük doğalgaz rezervinin bulunması ve bölgede Azerbaycan'ın İran ve Rusya'ya doğal gaz konusunda rakip olması ikincisi ise bu projenin İran'ın dahil edildiği ancak ABD'nin dahil edilmediği proje olmasıydı. TPAO'nun ise "Asrın Anlaşması" haricinde, sadece "Şahdeniz" projesinde payı bulunuyordu.¹⁹⁷

2006 yılından bu yana Şahdeniz doğalgaz yatağından 100 milyar m³ doğalgaz üretildi. Üretilen bu doğalgaz ise 12 yıl boyunca hem Azerbaycan iç piyasasına hem de Güney Kafkasya Boru Hattı ile Gürcistan ve Türkiye'ye gönderildi.¹⁹⁸

Tablo 9: Eşref Ve Dan Yıldızı Yataklarının İşletilmesine Yönelik Oluşturulan Konsorsiyumda Bulunan Şirketler ve Payları

SOCAR	Azerbaycan	%20.0
AMOCO	ABD	% 30.0
UNOCAL	ABD	% 25.5
İTOCHU	Japonya	%20.0
DELTA NİMİR	Suudi Arabistan	% 4.5

Kaynak: Tayfun Atmaca, "20. Yüzyılın Sonunda Azerbaycan Türkiye Münasebetleri", Ankara, 1999, s.232.

Bu anlaşmalarda söz konusu yataklarda 105 milyon tonluk petrolün ve 49 milyar m³'lük doğal gazın bulunduğu görülmüştü. Ancak bu anlaşma 2000 yılında feshedildi.¹⁹⁹

3.1.4. Lenkeran Deniz ve Talış Deniz Yatakları Anlaşması

¹⁹⁷ Yasin Aslan, **Hazar Petrolleri, Kafkas Kördüğümü ve Türkiye**, Ankara, Yayıncı, 1997, s.75.

¹⁹⁸ Şahdeniz'de 100 milyar metreküp doğalgaz üretildi <https://www.denizhaber.net/sahdenizde-100-milyar-metrekup-dogalgaz-uretildi-haber-86378.htm> 16 Ağustos 2019.

¹⁹⁹ "Azerbaycan" gazetesi, 27 Mart 2000

1997 yılı Ocak ayında Fransa cumhurbaşkanı ile Azerbaycan cumhurbaşkanının katılımlarıyla Paris'te Talış Deniz ve Lenkeran Deniz yataklarında petrol araştırma ve üretimi ile ilgili anlaşma imzalandı.²⁰⁰ Söz konusu bu yataklar 20 ile 100 metre derinlikte ve 420 km² lik alanda yer almaktadır. Anlaşmanın süresi 25 yıldır. Anlaşma ile Fransız menşeli şirketlere %50 oranında pay verilmesi öngörülmüş ve bununla Fransa'nın Ermeni yanlısı politikalarını değiştirmesi amaçlanmıştı. 1997 yılı Haziran ayında onaylanarak aynı yıl yürürlüğe konan bu anlaşmada operatörlük görevini Elf Petroleum Lankaran - Talish şirketi yerine getirmektedir.²⁰¹ Söz konusu şirket 1997 yılı Haziran ayından itibaren çalışmalarına başladı. Anlaşma ile 2 milyar ABD doları olan yatırım hacminden 100 milyon ton ham petrol elde edilmesi planlanmıştı.²⁰² Bu anlaşma ile konsorsiyuma dahil olan şirket ve payları Tablo 10'da gösterilmektedir.

Tablo 10: Lenkeran Deniz ve Talış Deniz Yataklarının İşletilmesine Yönelik Oluşturulan Konsorsiyuma Dâhil Olan Şirketler ve Payları

SOCAR	Azerbaycan	%25.0
Elf-Aquitaine	Fransa	%40.0
DEMINEX	Almanya	%10.0
TOTAL	Fransa	%10.0
OİEC	Iran	%10.0
PETROFİNA	Belçika	% 5.0

Kaynak: Avrasya Dosyası, Sayı 85, Ekim 97/2, TİKA Yayınları, s.4.

²⁰⁰ Gubad İbadoglu, **a.g.e.**, s.18.

²⁰¹ Gubad İbadoglu, **a.g.e.**, s.18.

²⁰² Elgün Oruçlu, “ **Azerbaycan Ekonomisinde Petrol Dışı Sektörlerin Yeri ve Önemi,**” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 76.

Bu anlaşmanın diğer anlaşmalardan farkı SOCAR'a ait %25'lik payın yabancı şirketlerce finanse edilecek olmasıydı.

3.1.5. Yalama Yatağı Anlaşması

Bu anlaşma 1997 yılı Temmuz ayında Aliyevin Rusya'yı ziyaretinde imzalandı.²⁰³ Yalama yatağındaki keşif araştırmalarını ve yatağın işletilmesini kapsayan söz konusu anlaşmada Lukoil'e %60'lık SOCAR'a ise 40'lık pay verildi. Ancak 1997 yılı Kasım ayında imzalanan anlaşma ile SOCAR'a ait pay Arco şirketine devredilmiş buradaki petrolün üretimi ve işletilmesi çalışmalarını yürütmek için ise LukArco adında şirket kurulmuştu. Anlaşma 1997 yılı Kasım ayında onaylanmış ve Aralık ayında ise yürürlüğe konmuştu. 100 milyon tonluk petrol rezervinin olduğu öngörülen projede toplam yatırım bedelinin ise 2 milyar dolar olduğu belirtiliyordu.²⁰⁴

3.1.6. Abşeron Yatağı Anlaşması

Bu anlaşma 1997 yılı Ağustos ayında Amerika Birleşik Devletleri'nde Chevron ile SOCAR şirketleri arasında imzalandı. Operatörlük görevinin Chevron Overseas Turkey Şirketin'e verildiği anlaşma 1997 yılı Kasım ayında onaylanarak aynı ay içerisinde yürürlüğe kondu.²⁰⁵ Söz konusu yataklarda 200-250 milyon tonluk petrolün ve 400 milyar m³ doğalgazın olduğu öngörülmüyordu.²⁰⁶ Anlaşmaya taraf olan şirketler ve aldıkları paylar tablo 11'de gösterilmektedir.

²⁰³ Elşen Memmedov, **a.g.e.**, s.108.

²⁰⁴ Gubad İbadoglu, **a.g.e.**, s.19.

²⁰⁵ "Azerbaycan neftinin dünya pazarlarına neqli", **files.preslib.az/site/10il/gl3.pdf**, s.50, 16 Mart 2012.

²⁰⁶ Gubad İbadoglu, **a.g.e.**, s.19.

Tablo 11: Abşeron Yatağı Anlaşması Pay Bölümü

SOCAR	Azerbaycan	%50.0
Chevron	ABD	%30.0
TOTAL	Fransa	%20.0

Kaynak: Osman Nuri Aras, “Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve stratejisi”, İstanbul, 2001, s.74

2016 yılı Şubat ayında Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi Enerji Uzmanı Gülmira Rzayeva verdiği demeçte Abşeron gaz yatağı projesinin halen geçiş sürecinde olduğunu yatak ile ilgili mühendislik çalışmalarının 2016 yılı içerisinde tamamlanacağını söyledi. Ayrıca Abşeron'da sondaj çalışmalarının başlayabilmesi için ihtiyaç duyulan yarı yatan sondaj platformunun 2017 yılının başında hazır olacağı ve ardından sondaj çalışmalarına başlanacağı da belirtildi. Bu süreci takiben, 2021 yılı sonuna doğru ilk üretim gerçekleştirmesi bekleniyor.²⁰⁷

3.1.7. Nahcivan Yatağı Anlaşması

Bu anlaşma 1997 yılı Ağustos ayında Exxon şirketiyle SOCAR şirketi arasında imzalandı. Söz konusu anlaşmaya göre iki şirket eşit paylara sahiptir. 1997 yılı kasım ayında onaylanan bu anlaşma aynı ay yürürlüğe girdi.²⁰⁸ Bu projede 5 milyar dolarlık yatırım miktarı belirlendi. Proje kapsamında Nahcivan yatağında 172 milyar m³ doğalgaz ve 72 milyon ton petrol rezervi olduğu tahmin edilmektedir.

²⁰⁷ Rus gazına alternatif Abşeron, <https://www.yenisafak.com/ekonomi/rus-gazina-alternatif-abseron-2407569>, 16 Ağustos 2019

²⁰⁸ Natiq Aliyev, Eldar Şahbazov, “Haydar Aliyev ve Azerbaycan Petrol Senayesinin Gelişimi”, Bakı, Azereşr, 1998, s.9 – 10.

3.1.8. Kürdaşı, Kurgan ve Arazdaşı Yatakları Anlaşması

1997 Haziran ayında Bakü’de imzalanan anlaşma aynı yıl Temmuz ayında yürürlüğe girdi.²⁰⁹ 1955 tarihinde keşfedilen ve 1984-1998 yılları arasında jeofizik araştırmaları yapılan Arazdaşı yatağı, Azerbaycan’ın güneyinde, Bakü’den 130-240 km uzaklıkta yer almaktadır. Kıyıya 45 km uzaklıkta bulunan bu yatak 70-220 metre derinlikte yer almaktadır. Üç yatağın toplamda 100 milyon tonluk petrol rezervi olduğu tahmin edilmektedir. Projenin toplam 2-2,5 milyar dolarlık yatırım miktarı bulunmaktadır.²¹⁰ Anlaşmaya taraf olan şirketler ve payları şu şekildedir.

Tablo 12: Kürdaşı, Kurgan Ve Arazdaşı Yataklarının İşletilmesine Yönelik Kurulan Konsorsiyumdaki Şirketler Ve Payları²¹¹

SOCAR	Azerbaycan	%50.0
AGIP	İtalya	%25.0
Mitsui	Japonya	%15.0
REPSOL	İspanya	%5.0
TPAO	Türkiye	% 5.0

Kaynak: Osman Nuri Aras, “Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve stratejisi”, İstanbul, 2001, s.75

3.1.9. İnşaat Yatağı Anlaşması

Bu anlaşma 1998 yılı Temmuz ayında Londra’da imzalandı ve aynı yıl parlamentodan geçerek onaylandı.²¹² Proje kapsamında toplam 3,8 milyar dolarlık yatırım yapılması planlandı. Bu yatak Bakü’nün 160 km güneyinde ve 225 km² alana

²⁰⁹ Gubad İbadoglu, **a.g.e.**, s.18.

²¹⁰ Osman Nuri Aras, “Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve stratejisi”, İstanbul, 2001, s.74.

²¹¹ Osman Nuri Aras, **a.g.e.**, s.75.

²¹² Gubad İbadoglu, **a.g.e.**, s.22.

sahiptir. Tahmini rezerv miktarı 300 milyon ton petrol olan yatağa yapılan yatırım miktarı 2 milyar ABD dolarıdır.²¹³ Anlaşma kapsamında yer alan şirketler ile paylarının dağılımı şu şekildedir.

Tablo 13: İnam Yatağının İşletilmesine Yönelik Oluşturulan Konsorsiyumda Bulunan Şirketler Ve Payları

SOCAR	Azerbaycan	%50.0
BP/AMOCO	İngiltere / ABD	% 25 (% 12,5-% 12,5)
ROYAL DUTCH / SHELL	Hollanda / İngiltere	% 25 (%12,5-%12,5)

Kaynak: Osman Nuri Aras, “Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve stratejisi”, İstanbul, 2001, s.75

3.1.10. Alev, Şerg ve Araz Yatakları Anlaşması

Bu anlaşma 1998 yılı Temmuz ayında Londra’da imzalandı.²¹⁴ 2000 yılı Aralık ayında parlamentodan geçerek onaylandı. Anlaşmanın toplam geçerlilik süresi 25 yıldır. Söz konusu yataklar Bakü’nin güney kesminde 300-800 metre mesafede ve 1400 metre² alandadır. Bu alanda toplamda 300 milyon tonluk petrol rezervinin olduğu tahmin edilmektedir ve projenin toplam yatırım miktarı 9 milyar dolar olarak belirlenmiştir.²¹⁵ Anlaşmaya taraf şirketleriyle hisse dağılımları şu şekildedir:

²¹³ Elgün Oruçlu, **a.g.e.**, s. 77

²¹⁴ “Azerbaycan İgtisadi İcmalı”, Temmuz – Aralık, 2000, s.20.

²¹⁵ Osman Nuri Aras, **a.g.e.**, s.76.

Tablo 14: Alev, Şerg Ve Araz Yataklarının İşletilmesine Yönelik Kurulan Konsorsiyumdaki Şirketler Ve Payları

SOCAR	Azerbaycan	%40.0
BP / AMOCO	İngiltere / ABD	%15.0
Exxon – MOBIL	ABD	%15.0
Statoil	Norveç	%15.0
TPAO	Türkiye	%10.0
Albert Energy	Kanada	% 5.0

Kaynak: “Petrol i Gaz Kaspiyskogo Regiona”, Petrol i Gaz Kaspi Dergisi, 1998, s.65.

3.2. Azerbaycan’da Petrol Taşımacılığının Tarihi Gelişimi

Ülkenin ilk boru hattı Balahanı köyü ile Bakü’deki petrol rafine tesisleri arasında 1878’de geçti. Bu hattın toplam uzunluğu ise 12 kilometredir.²¹⁶ Azerbaycan’da 19. yüzyıl sonuna kadar yapılan boru hatları genelde kısa ve dardı. Bunun yanında iç ve dış pazara gerçekleştirilen taşımacılık faaliyetleri ise genellikle at ve deve kervanları ile gemi ve demir yolları aracılığıyla sağlanmaktaydı.²¹⁷ Ülkede üretilen petrolün dış pazara ulaştırıldığı ilk boru hattı 1907’de başladı. 885 km uzunlukta olan bu boru hattında kerosin taşınmaktaydı.²¹⁸ Daha sonra 1928’de 822 km uzunlukta olan ikinci boru hattı yapıldı ve bu hat 1930 yılında faaliyete geçti. 1942’de İkinci Dünya Savaşında cepheye yakacak taşınması amacıyla hat söküldü ve Rusya’nın Astrahan limanına taşınmıştı.

²¹⁶ **Petrol i Gaz Kaspi** Dergisi, 1998, s.65.

²¹⁷ Seyfulla Vezirov, **a.g.e.**, s.6 – 7.

²¹⁸ Seyfulla Vezirov, **a.g.e.**, s. 8.

Ülkede İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeni petrol yataklarının keşfedilmesi ile birlikte petrol üretimi arttı ve boru hattı taşımacılığı tekrar gündeme geldi. Bu kapsamda birçok boru hattı söküldü ve yeniden yapıldı. Bu hatlardan birisi de 1963'te Kura nehrinin havzasında oluşturulan ve 134 km uzunluğunda olan boru hattıydı. İlerleyen süreçte ülkenin yakacak ihtiyacını gidermek için diğer bölgelerde ve şehirlerde de boru hatları kuruldu. Bu hatların en önemlileri Bakü-Haçmaz boru hattı ile Bakü-Akstafa boru hatlarıydı.

Gürcüstan'daki Suspa limanına kadar uzatılan Bakü-Akstafa hattı onarılarak 900 km uzunluğa ulaşmıştır. Bu hattın 550 kilometresi Azerbaycan sınırlarından geçmektedir. Bakü-haçmaz hattı ise onarılarak 1480 km uzunluğa ulaşmıştı. 230 kilometresi Azerbaycan sınırlarından geçen bu hat Rusya'daki Novorossyysk limanına kadar uzatılmıştı.²¹⁹ Bu hat 530 mm çapında ve toplamda 12 milyon tonluk petrol taşıma kapasitesindeydi.

3.3. Boru Hatlarının ve Pazarın Çeşitlendirilmesinin Önemi

Azerbaycan bağımsızlığına kavuşur kavuşmaz, doğal kaynaklarını üretmek ve uluslararası piyasalara ulaştırmak için kendine özgü politikalar geliştirmeye başlamıştı. Bu politikaların ana stratejisi ise “çeşitlendirme” olarak nitelendirebileceğimiz her açıdan sürekli olarak farklı seçeneklere sahip olma stratejisiydi. “Çeşitlendirme” stratejisinin en önemli uygulanma nedeni genelde Azerbaycan'ın bağımsız dış politika, özeldeyse bağımsız enerji politikası yürütmesine olanak sağlamaktı.²²⁰ Bu ana strateji doğrultusunda Azerbaycan hem doğal kaynaklarının üretimi, hem ulaştırılacak piyasalar, hem de ulaşım hatları konusunda alternatiflere sahip olmayı önemsemi ve adımlarını da bu doğrultuda attı. Petrol ve doğalgaz üretim ihalelerine mümkün olduğunca çok ülkeden, çok sayıda önemli şirketin katılımını sağlamaya çalıştı. Doğu-batı, güney-kuzey ayrımı yapmaksızın birçok ulaşım hattı ve piyasa için girişimlerde bulunuldu.

²¹⁹ Mübariz Gurbanlı, “**Sülhe Giden Yol**”, Ozan, Bakü, 2000, s. 57.

²²⁰ Rustam Mammadov, “Neftyanaya Diplomatiya Baku”, **Mejdunarodnaya Jizn**, 2001, No:3, Moskova, s. 51–60.

1991 yılından bugüne kadar süren Azerbaycan'ın doğal gaz ve petrol araştırmaları sonucunda Azerbaycan'da 4 milyar tondan fazla petrolün ve 1100 milyar m³ civarında doğalgaz olduğu öngörülmektedir.²²¹ Bu rezervin 572 milyon tona yakın keşfedilmiştir. Bunun yanında 1999 yılı yazında Şahdeniz de Azerbaycan'ın en önemli doğal gaz yatağı keşfedilmiştir. Bu yatakların ortalama 1 trilyon m³ doğalgaz rezervi bulundurduğu tahmin edilmektedir. Şahdeniz'de yapılan araştırmaların olumlu şekilde sonuç vermesi sadece Azerbaycan'ın iç talebi açısından değil önem taşıyordu. Aynı zamanda ülke dünyanın büyük doğal gaz ihracatçılarından birisi haline geliyordu.

Petrol yataklarını müşterek kullanma ile ilgili anlaşmalara karşın petrolün taşınmasına yönelik görüşmelerde bazı sorunlar yaşandı. Öyle ki 1994'te Rusya ile batı menşeli şirketler arasında yaşanan tartışmalarda denizin konumu ilgili tartışmalar da gündeme geldi. Mega projenin imzalanmasından sonra petrolün taşınmasına yönelik Rusya'nın temel amacının boru hatlarını Rusya'dan geçirmek olduğu görüldü. Bu amaçla Moskova Bakü-Novorossiysk boru hattında ısrarcı davrandı. Bunun yanında Moskova bu hattın daha düşük maliyetli ve kısa süre içerisinde kullanılabilme açısından tek alternatif olacağını beyan etmişti.²²² 1994 yılında imzalanan sözleşme maddelerine göre petrol üretimi başladığı zaman boru hattının 1996 yılı bitmeden hazır olacağı öngörülmüyordu. Bu dönemde Kazakistan'daki petrolün Çeçenistan ve Astrahan'dan geçerek Novorossiysk'e ulaşması için Kazakistan, Azerbaycan ve Rusya ile diğer ülke yöneticileri görüşmelere başladı. Bu plan doğrultusunda Azerbaycan'daki petrolün taşınması için Astrahan-Novorossiysk boru hattı ile Bakü'den gelen hat birleştirilecekti. Bu sayede yıllık 40 milyon tonluk petrolün nakledilmesi mümkün olacaktı.²²³

Bu hatların Karadeniz'e çıkacak olması boğazların petrol trafiğini artıracaktı. Bunu öngören Türkiye boğazlarda artan tanker trafiğinin neden olacağı çevresel sorunları öne sürerek Kazak ve Azeri petrolünün Karadeniz'e ulaştırılması planı

²²¹ Hoşbeht Yusifzade, **a.g.e.**, s.57.

²²² "Neft i Gaz Kaspiyskogo Regiona", **Neft i Gaz Kaspiya** Dergisi, 1998, s.62.

²²³ Yasin Aslan, **a.g.e.**, s.77

karşısındaki çekincelerini dile getirmişti. Türkiye bunun yanında Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni de öne sürerek artacak olan boğaz trafiğinden dolayı boğazların kontrol ve denetim altına alınmasının zorunlu olduğunu dile getirdi.

Türkiye muhtemel bir tanker kazası nedeniyle oluşacak yangın ile birlikte denize sızacak petrolün geniş bir alanı uzun bir süre olumsuz şekilde etkileyeceğini ve bu durumun bazı çevresel bozulmalara yol açacağını muhtemel bir kaza ile yaklaşık 25 km² alanın tehlike altında olduğuna dikkat çekiyordu.²²⁴

Tüm bu uyarılara ve çekinceleri karşın Kazakistan ve Rusya arasında 1996 yılı Mart ayında imzalanan anlaşmayla birlikte yılda 62 milyon tonluk petrolün boru hatları ile Kazakistan'dan Novorossiysk'e aktarılması kararlaştırıldı.²²⁵

1994 yılı Eylül ayında imzalanmış olan anlaşmanın hükümleri gereği Azerbaycan'ın 2010 yılına kadar 70 milyon ton petrol üretimi kapasitesine ulaşması bekleniyordu. Azerbaycan'ın iç piyasada tükettiği yıllık miktar ise yaklaşık 10 milyon tondur. Dolayısıyla yıllık 60 milyon ton petrolün ihraç edilmesi planlanıyordu. Buna Kazakistan ve Türkmenistan'da çıkarılan doğalgazın ihraç edilmesi bir sorun oluşturmuyordu. Buradaki temel tartışma üretilen petrolün nasıl paylaşılacağı değil üretilen petrolün nasıl ve hangi yöntemlerle dünya pazarına taşınacağı konusuydu. Diğer taraftan petrol boru hatlarının siyasi bir mesele olması bu durumun çözümünü zorlaştıran önemli bir faktördü.

Aslında, Azerbaycan'ın enerji konusundaki adımları iki temele dayanıyor:²²⁶

1- Azerbaycan'ın enerji konusundaki pazar ve ulaşım hattı çeşitlendirme stratejisi: Azerbaycan'ın açık denizlere erişiminin olmaması enerji kaynaklarını dünya pazarlarına ihraç etme konusunda zorluklar yaşamasına yol açmaktadır. Bu nedenle Azerbaycan enerji stratejisini alternatif ulaşım koridorları oluşturma ve bu konuda

²²⁴ Kazım Batmazoğlu, "Karadeniz ve Boğazlarda Petrol Taşımacılığından Kaynaklanan Çevresel Tehditler", Avrasya Çevre Konferansı 14 – 16 Ekim 1997, **Türkiye Çevre Vakfı Yayını**, No:1228, Mayıs 1998, s.26 – 27, 30.

²²⁵ Mübariz Gurbanlı, **a.g.e.**, s17.

²²⁶ Ali Hasanov, **a.g.e.**, s.232.

istikrarlı çalışma sağlamaya dayandırmaktadır. Bu stratejiler, enerji koridorlarının güvenliğini sağlamak ile sınırlı olmamakla beraber transit ülkeler ile gereken karşılıklı menfaatler bağlamında ilişkiler oluşturmayı da kapsamaktadır. Bu şekilde hem söz konusu ülkeler ile ekonomik ve siyasi bağlar kurulmakta hem de Azerbaycan'ın enerji kaynaklarını dünya pazarına aktarma konusunda özel ilgileri bulunan önemli uluslar arası aktörlerin ilgisi çekilmektedir.²²⁷

2- Genel dış politikasının, özellikle de Karabağ sorununun çözümüne ilişkin çabalarının yan vasıtası olma özelliği: Azerbaycan'ın önemli enerji kaynaklarına sahip olması bu durumu dış politika faaliyetlerinde de öncelikli bir öneme taşımaktadır. Azerbaycan'ın batı ile olan ilişkilerinde enerji faktörü önemli bir yer tutmaktadır. Azerbaycan doğal gaz ve petrolün Rusya ve Orta Doğu'daki kaynaklara alternatif oluşu ve ulaşım kolaylığı onu Avrupa açısından cazip konuma getirmektedir. Azerbaycan'ın bunu güvenli bir şekilde sağlayabilmesi bölgenin güvenliği meselelerini de gündeme getirmektedir. Bu noktada Karabağ sorunu bölgede güvenliği tehdit eden unsurlardan biridir. Azerbaycan Karabağ sorununu ortadan kaldırmak ve Avrupa ve Amerika Birleşik Devletlerinin desteğini sağlayabilmek için enerji faktörünü kullanmaktadır. Avrupa ülkeleri ise bölgede güvenliğin sağlanması için Karabağ sorununun çözülmesinde taraftırlar. Batı ülkelerinin temel önceliği güvenli ve zengin enerji kaynaklarının olduğu bölgede hangi yöntemle olursa olsun çatışmaların durması ve güvenliğin sağlanmasıdır. Dolayısıyla Batı ülkelerinin Azerbaycan ile olan ilişkilerinde enerji faktörü belirleyici rol oynamaktadır.²²⁸

Diğer bazı etkenlerin de rolü bulunmakla beraber, Azerbaycan'ın yeni dönemde enerji politikası daha çok bu çerçevede değerlendirilebilir. Günümüzde Azerbaycan'ın Rusya'ya çok yaklaştığına ilişkin eleştiriler çok haklı olmamakla birlikte, Rusya'yı daha fazla dikkate almaya başladığı doğru sayılabilir. Bunun hem nesnel nedenleri mevcut, hem de Azerbaycan'ın Batı'dan beklentilerinin

²²⁷ Vali Alimammadov, "Azerbaycan'ın Enerji Stratejisi." *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 8(3), 2009, s. 43.

²²⁸ Elnur Kazımlı, Azerbaycanın jeopolitik konumu ve Karabağ sorunu, *Black Sea-Caucasus Region: Risks and Opportunities*, 2018, s. 111.

karşılanması, Rusya'nın küresel-bölgesel gücündeki ve etkinliğindeki değişimlerle orantılıdır.²²⁹ 1997'de ve 2000'li yıllarda Rusya'nın Ermenistan'a karşılıksız milyarlarca dolarlık silah verdiği iddiası, Batı'nın baskısı ile Gürcistan'da boşalttığı askeri üsleri önemli yoğunlukta Ermenistan'a ve bu ülkenin işgali altında tuttuğu Azerbaycan topraklarına taşıması Azerbaycan'da ne kadar sert tepki ile karşılanmış ve Batı yanlısı vurguyu ön plana çıkarmışsa, son dönemlerde görüldüğü üzere Batı'dan beklentilerin karşılanmaması da benzeri aksi reaksiyon doğurmaktadır.²³⁰

Azerbaycan yetkilileri kendilerine yönelik eleştirileri cevaplarken özellikle 2 hususa dikkat çekmektedirler. Bunlardan birisi Türkiye ve önemli AB ülkeleri dâhil Azerbaycan'ı Rusya'ya yanaşmakla suçlayan ülkelerin kendilerinin Rusya ile stratejik nitelikli enerji politikaları geliştirmeleridir. Diğerisi ise, NABUCCO ve benzeri bazı projelerde daha çok ihtiyaç sahibi Batılı ülkeler olmalarına rağmen Azerbaycan'ın daha istekli, özverili ve girişimci bir pozisyon üstlenmesini istemeleridir. Özellikle, bu husus Devlet Başkanı İlham Aliyev tarafından da dile getirilmektedir.²³¹

Sonuç itibari ile günümüzde de hala Azerbaycan hem coğrafi konumu hem de uluslararası camiadaki artan enerji faktörü ile beraber geleneksel anlamda büyük güçlerin yakından ilgilendiği bir ülke olarak önemini artırmaktadır. Azerbaycan'ın sahip olduğu önemli enerji kaynakları ve jeopolitik konumu onu dış politika faaliyetlerinde de öncelikli bir konuma sürüklemektedir. Azerbaycan enerji stratejisi enerji taşımacılığı güzergahlarını çeşitlendirme çabalarına dayanmaktadır. Çeşitlendirme politikalarının uygulanabilmesi hem politik hem de ekonomik açıdan ülkeye çeşitli avantajlar sağlamaktadır. Ekonomik anlamda değerlendirildiğinde Azerbaycan'ın sahip olduğu enerji kaynaklarını istikrarlı bir şekilde dış piyasaya sunması, doğal gaz ve petrol üretiminde enerji endüstrisinin gelişmesi, büyük ölçekli ekonomik işbirliklerinin gelişmesine katkıda bulunmak gibi avantajlar sağlamaktadır.

²²⁹ Rober V. Baryiski, **a.g.e.**, s.224.

²³⁰ Sinan Oğan, "Hazar'da Tehlikeli Oyunlar: Statü Sorunu, Paylaşılmayan Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı", **Avrasya Dosyası: Türkmenistan Özel**, Cilt:7, Sayı:2, 2001, s.146.

²³¹ Prezident İlham Aliyev: "“Nabucco” layihesinin heyata geçirilmesi tekce Azerbaycandan asılı deyil", 27 Kasım 2008, <http://az.apa.az/news.php?id=139558>, 16 Nisan 2012.

Politik açıdan değerlendirildiğinde ise ülkenin transit ülkelere olan bağımlılığının azalması, transit ülkelerle karşılıklı fayda sağlayacak yeni ilişkiler kurulması ve bunlara ek olarak ekonomik ve siyasi bağlar yaratılmasına katkıda bulunmak gibi avantajlar sağlamaktadır.

3.4. Bölgede Mevcut Olan ve Gerçekleştirilmesi Planlanan Enerji Projeleri

Azerbaycan petrolünün dünya gündemine gelişiyle birlikte üretilen petrolün naklinde takip edilecek birçok güzergah gündeme geldi. Ancak başlangıç aşamasında bu güzergahlardan yalnızca beşi resmi olarak müzakere edildi.²³²

Tablo 15: Başlangıçta Müzakere Edilen Boru Hatları

Hat	Güzergah
Kuzey hattı	Bakü-Novorossiysk
Batı hattı	Bakü-Supsa
Güney hattı	Bakü-İran
Doğu hattı	Afganistan ve Pakistan
Güney-Batı hattı	Bakü-Tiflis-Ceyhan

Söz konusu bu hatlar içerisinde Bakü-Pakistan hattı ile Bakü-İran hattı gündeme geldiği ilk andan itibaren kamuoyu tarafından tepki toplamış hatlardır. Bakü-İran hattı kapsamında Azeri petrolü İran sınırları içerisinde Basra körfezi buradan da tankerler yardımıyla dünyaya sevk edilmesi planlanıyordu. Fakat birçok ülke buna karşı çıktı. Bu noktada ABD İran'ın böyle bir imtiyaz elde etmesinden son derece rahatsız olmuştu.²³³

Bakü-Pakistan hattı ise Afganistan bölümünün güvenlik problemleri nedeniyle gerçekleşme şansı bulamadı.²³⁴ İlerleyen süreçte Azerbaycan yönetimi ile AIOC arasında gerçekleşen müzakereler sonucunda Petrolün sevk için belirlenen güzergahlar Bakü-Ceyhan, Bakü-SUPSA ve Bakü-Novorossiysk olarak belirlendi.

²³² Natic Aliyev, **a.g.e.**, s. 67.

²³³ Elşen Memmedov, **a.g.e.**, s.53.

²³⁴ Sabit Bağirov, **a.g.e.**, s.41.

Bu doğrultuda 1996 yılında kuzey boru hattı ile ilgili olarak Moskova’da ve batı boru hattı ile ilgili olarak Tiflis’te anlaşmalar imzalandı.²³⁵ Sonuç olarak Azerbaycan’ın stratejik hedefleri kapsamında yalnızca bir hat yeterli olacakken Batı ve Kuzey istikameti olmak üzere iki hatta karar kılındı.

3.4.1. Bakü-Novorossiysk Boru Hattı

Erken petrolün taşınması ve boru hatlarının tartışıldığı dönemde Azerbaycan, petrolerini bu hattan çok, Batı boru hattıyla taşıma görüşünü desteklemekteydi. Bu ise Rusya’yı memnun etmiyordu.

Rusya bu nedenle 1994 yılı sonlarına kadar Azerbaycan’ın yaptığı anlaşmalara tepki göstererek baskı yapmaya başladı. Diğer taraftan 1994 yılı sonlarında Çeçenistan Savaşının başlamasıyla birlikte Kuzey boru hattının hayata geçmesi zorlaşmıştı.²³⁶

Şekil 2: Bakü-Novorossiysk Boru Hattı

Kaynak: <http://za-gonzalez.livejournal.com/349361.html?thread=4753585>, 6 Mayıs 2012

²³⁵“Supsa anlaşması imzalandı”, **Respublika** Gazetesi, 10 mart 1996.

²³⁶ Tural Ebdülhesenli, “Heyder Eliyevin Neft Stratejisinin Mühüm merhelesi” **Respublika**, 28 Mayıs 2009, №114, s.6.

Savaşın neredeyse iki yıl sürmesi Rusya'nın petrol diplomasisini geriletmişti. Nitekim Rusya 1996 yılında Çeçenistan savaşına rağmen petrolün taşınmasına yönelik tartışmalarda bağımsız bir pozisyon almak isteğini açıkladı. Tüm bu süreci değerlendiren AIOC Rus menşeli Transneft şirketi ile 1996 yılı şubat ayında petrolün Bakü-Grozni-Tihoretsk-Novorossiysk Hattı üzerinden taşınmasını kabul eden anlaşma imzalandı.²³⁷

Çeçenistan'daki devam eden bağımsızlık mücadeleleri ile birlikte kuzey boru hattından taşınması planlanan petrolün limana ulaştırılması ve bu hatların güvenliğini sağlamak için Moskova ile görüşmeler başladı. Bu görüşmeler sonucunda Rusya ve Çeçenistan ortak karara vararak bir anlaşma imzaladı. Rusya ve Çeçenistan arasında imzalanan bu anlaşma ile birlikte Hazar petrolünün kuzey boru hattı üzerinden taşınması kolaylaşmıştı. Bunun yanında boru hatlarında güvenliğin sağlanması ve bu hatların bakımı ve onarımı ile taşıma ücretlerini ve diğer konuları içeren anlaşmalar da Çeçenistan ile Moskova arasında imzalanan beş farklı anlaşmayla karara bağlandı. Bu anlaşmalara göre ton başına taşıma ücreti 43 sent olarak belirlendi.

İlerleyen süreçte Çeçenistan, Rusya ve Azerbaycan arasında kuzey boru hattıyla ilgili yeni bir sözleşme imzalandı.²³⁸ 1997 yılı Ekim ayında faaliyete geçen ve günde ortalama 100 bin ton varil petrol taşımaya uygun olan hat toplamda 1453 km uzunluğundaydı. Aynı zamanda bu hattın 2,4 milyar dolarlık toplam maliyeti bulunmaktaydı. Hat faaliyete başladığı ilk dönemlerde yaklaşık 40 bin tonluk taşıma yapmıştı. Faaliyete başladığı tarihten bu yana bir ay içerisinde üç defa kapanan bu hat birçok sorunla karşılaştı. Bu sorunlardan biri hattın Rusya'da kalan bölümlerinin eksik ya da hatalı olmasıydı. Bir başka sebep de hattın Çeçenistan bölümünün sürekli petrol hırsızlığına maruz kalmasıydı.²³⁹ Bu durum bu hattın alternatifi olarak batı hattının hayata geçirilmesini hızlandırdı.

²³⁷ Elman Nesirov, **a.g.e.**, s. 143.

²³⁸ Oktay Sultanov, **a.g.e.**, s. 67.

²³⁹ Nazim İbrahimov, **a.g.e.**, s.47.

20 Mart 2019 tarihinde SOCAR tarafından yapılan açıklamada onarım çalışmaları ve planlı teftiş çalışmaları nedeniyle Bakü-Novorossiysk boru Hattı'nda petrol akışının askıya alındığı ilan edildi.²⁴⁰ SOCAR 3 Mayıs 2019 da yaptığı açıklamada da Rusya üzerinden transit petrol akışının askıda tutulmaya devam ettiklerini ve petrol sevkiyatının ne zaman yeniden başlayacağını belli olmadığını açıkladı.²⁴¹

Azerbaycan, petrolün dışarıya taşınmasında Rusya'dan başka alternatifler arasa da Rusya'nın Azerbaycan petrolünün dışarı taşınmasında etkili olduğu görülmektedir.

3.4.2. Bakü-Supsa Boru Hattı

Erken üretim petrolünü taşıma konusunda stratejik üstünlüğü Rusya'ya kaptırmak istemeyen Azerbaycan 1966 yılı 8 Mart tarihinde petrolün Gürcistana taşınmasını kararlaştıran anlaşmayı imzaladı. SOCAR, Gürcistan Hükümeti ve AIOC arasında imzalanana bu anlaşma ile Azeri, Güneşli ve Çıracak yataklarındaki petrolün uluslararası piyasaya nakledilmesi kararlaştırıldı.

AIOC ve Gürcistan menşeli petrol şirketi olan GIOC arasında petrol boru hatlarının yapılmasına ilişkin imzalanan bu anlaşmanın geçerlilik süresi 30 yıldır. Anlaşmaya göre bu sürenin bitiminde bütün işletmeler ve tesisler Gürcistana devredilecektir. Maliyeti yaklaşık 1,5 milyar dolar olan bu hat 1999 yılı kasım ayında faaliyete girdi.²⁴² Bakü'den gelen 1 milyon varil petrol 2000 yılının ilk altı ayında Supsa'ya ulaşmıştır. Petrolün Supsa'ya ulaşması Gürcistan ve Azerbaycan'ı siyasi ve ekonomik açıdan Rusya'ya bağımlılığını azaltmıştı. Toplamda 830 km uzunluğunda olan bu hat yılda yaklaşık 6 milyon ton petrol taşıma kapasitesine

²⁴⁰ Azerbaycan petrolünün Rusya'ya akışı askıya alındı, <https://www.enerjigunlugu.net/azerbaycan-petrolunun-rusyaya-akisi-askiya-alindi-31635h.htm>, 16 Ağustos 2019.

²⁴¹ Azerbaycan-Rusya petrol boru hattı bakım çalışmaları sürüyor, <https://www.enerjigunlugu.net/azerbaycan-rusya-petrol-boru-hatti-bakim-calismalari-suruyor-32232h.htm>, 16 Ağustos 2019.

²⁴² Azerbaycan gazetesi, 18 Kasım 1999.

sahiptir.²⁴³ 2015 yılı Temmuz ayında Gürcistan Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada Güney Osetya sınırlarındaki Rus askerlerinin kontrolü altındaki bölgenin, Bakü-Supsa petrol boru hattının bir bölümünü içerisine alacak şekilde genişletildiği açıklandı. Böylece, Bakü-Supsa petrol boru hattının bir kısmı işgal altındaki Güney Osetya topraklarına dahil oldu.²⁴⁴

Şekil 3: Bakü-Supsa Boru Hattı

Kaynak: <http://za-gonzalez.livejournal.com/349361.html?thread=4753585>, 6 Mayıs 2012.

Diğer taraftan batı ve kuzey petrol boru hatlarının inşa edilmiş olması ana ihraç boru hattını gündemde tutmuştu. Bu hattın oluşturulması konusunda özellikle Gürcistan, Türkiye ve Azerbaycan önemli mücadeleler vermiş ve sonuçta bu konu ülkelerin tartışma konuları arasında yer almaya devam etmişti. AIOC bu hattın maliyetli bir hat olduğunu savunurken SOCAR konuya yalnızca ekonomik olarak yaklaşılmasını gerektiğini bu konunun stratejik ve politik açıdan değerlendirmesini istemişti.²⁴⁵

²⁴³ Nijat Yusifov, “Ceyhan Plan Moves step up”, **Baku Sun Newspaper**, 21 September 2002, s.1-2.

²⁴⁴ Bakü-Supsa boru hattı kısmen Rus ordusunun kontrolünde, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/baku-supsa-boru-hatti-kismen-rus-ordusunun-kontrolunde/26497>, 16 Ağustos 2019

²⁴⁵ Nijat Yusifov, **a.g.e.**, s.1-2.

3.4.3. Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı

1993 yılı mart ayında “asrın anlaşması” olarak nitelendirilen anlaşmanın imzalanmasından önce TPAO ve SOCAR Azerbaycan’daki petrolün Bakü-Ceyhan boru hattı üzerinden taşınmasını öngören anlaşmayı imzaladı. Ancak Bakü-Ceyhan hattının ana petrol ihraç boru hattı olması sürecinin zorlu bir süreç olduğu daha sonraki dönemler içerisinde anlaşıldı. Nitekim kuzey ve batı boru hatlarıyla Azerbaycan’daki erken petrolü dünya piyasasına çıkarılmış olsa da bölgede nüfuz oluşturma çabaları adına yürütülen çetin diplomatik savaşların ana temasını ana ihraç boru hattı oluşturmıştı.

Bölgede çıkarı olan devletler kendi çıkarları açısından uygun olan güzergahı destekleseler de Bakü-Ceyhan projesi her zaman gerçekleşme ihtimali olan bir proje olarak görülmüştü. Öyle ki Azerbaycan devlet başkanı Haydar Aliyev birçok kez Azerbaycan’daki petrolün Türkiye sınırları içerisinde dünya pazarına ulaştırılması isteğini ifade etmişti.²⁴⁶

Bakü-Ceyhan boru hattı Azerbaycan’ın ekonomik ve siyasal çıkarları açısından son derece önemli bir hattı. Öyle ki bu hat ile birlikte Azerbaycan ile beraber diğer Türk dilli cumhuriyetlerin doğalgaz ve petrol hattı konusunda Rusya’ya olan bağımlılığı azalacaktı. Ayrıca Kazakistan Tengiz bölgesi petrolünün bu hat ile taşınması durumunda Azerbaycan pompalama ve tarifelerden ek gelir elde edecekti.²⁴⁷

Önceki boru hatları olan Suspa ve Novorossiysk hatlarının yıllık ortalama 18 milyon ton taşıma kapasitesi bulunmaktaydı. Bu hatların ana hat olarak kullanılması durumunda bu rakamın gerek Azerbaycan gerekse petrol şirketlerinin ihtiyaçlarını karşılama açısından yetersiz kaldığı görülmüyordu. Bu doğrultuda Türkiye’nin gerçekleştirdiği proje kapsamında inşa edilmesi planlanan boru hattıyla birlikte

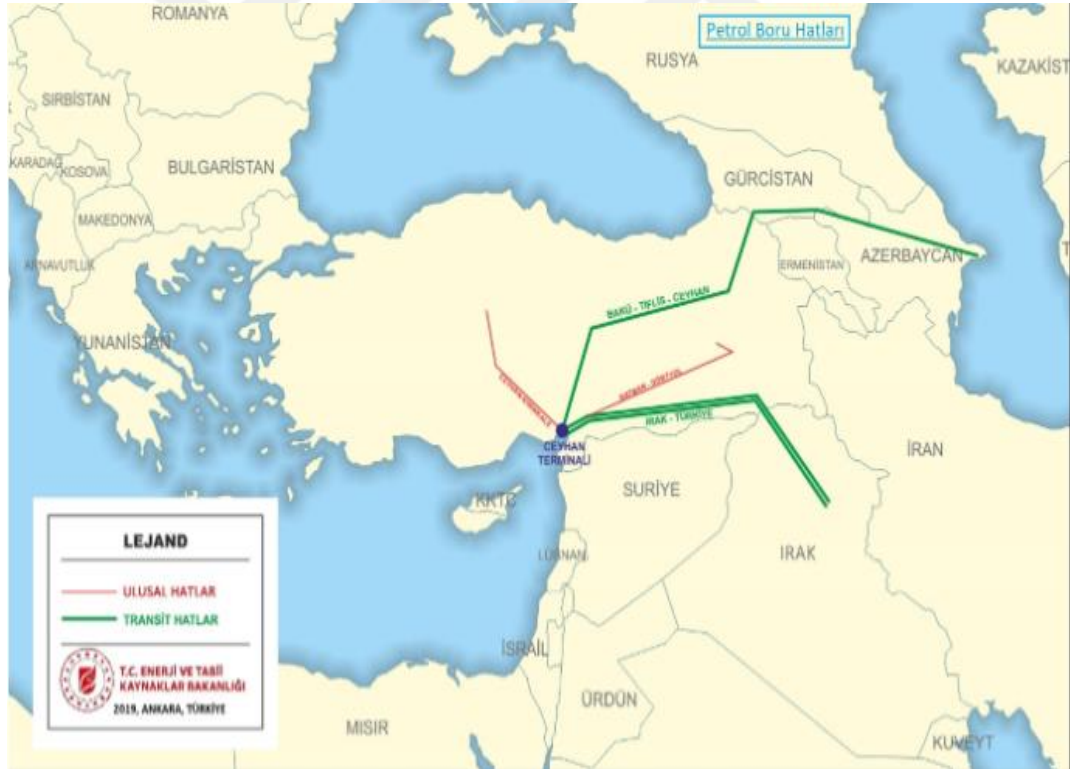
²⁴⁶ **Xalg gazetesi**, 16 Temmuz 2006.

²⁴⁷ Haydar Aliyev, “**Azerbaycan Nefti Dünya Siyasetinde**”, Bakı, Azərneşr, 1997, s.135.

Azerbaycan'dan 25 milyon, Kazakistan'dan 20 milyon ton olmak üzere toplamda 45 milyon tonluk ham petrolün Ceyhan'a taşınması planlanıyordu.²⁴⁸

Azerbaycan ile Türkiye'nin sınır komşusu olmamasından dolayı bu projenin tam olarak gerçekleştirilebilmesi için petrolün İran, Ermenistan veya Gürcistan üzerinden Türkiye'ye ulaştırılması seçenekleri öne çıkmıştı. Petrolün İran üzerinden ulaştırılması seçeneğine ABD menşeli şirketler itiraz etti. Diğer seçenek olan Ermenistan güzergahı da Azerbaycan'ın Ermenistan'ın işgal ettiği topraklardan herhangi bir koşul olmaksızın ayrılması şartını öne sürmesinden dolayı reddedilmişti. Dolayısıyla Bakü-Ceyhan hattı Gürcistan güzergahı üzerinden oluşturulması seçeneğine karar verildi.

Şekil 4: Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı

Kaynak: <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol-Boru-Hatlari>, 16 Ağustos 2019

²⁴⁸ Xuraman İsmayılğızı, "Esrin Müqavilesi", *İki sahil*, 25 Ağustos 2010, N:154, s.3.

1774 km uzunluğunda olan bu hat diğer seçeneklerden uzun bir hattı. Hattın 470 kilometrelik bölümü Azerbaycan topraklarında, 230 kilometrelik bölümü Gürcistan topraklarında, 1074 kilometrelik bölümü ise Türkiye topraklarından geçiyordu. Hattın toplam maliyetine ilişkin ilk öngörü 2,95 milyar ABD doları şeklinde olmuştu.²⁴⁹

Ancak uluslararası standartlara uygun şekilde inşa edilen hattın, yapım çalışmaları aşamasında maliyetin yükseldiği görülmüştür. BTC Co tarafından Mayıs 2006'da yapılan açıklamaya göre, hattın maliyeti % 30 oranında artmış ve BTC toplam 3,9 milyar ABD dolarına mal olmuştu.²⁵⁰

1999 yılının ikinci yarısından itibaren bu konuyla ilgili önemli gelişmeler yaşandı. Haydar Aliyev'in kararlı tavrı, Şahdenizdeki doğalgaz rezervinin keşfedilmesi ve Türkiye'nin bu rezerv açısından potansiyel pazar olarak görülmesi ile birlikte Bakü-Tiflis-Ceyhan projesine yönelik görüşmeler başladı. Yapılan görüşmelerde üzerinde mutabık kalınan üç anlaşmanın 1999 yılı kasım ayındaki AGİT zirvesinde Bill Clinton'ın tanıklığıyla imzalanmasına karar verildi.²⁵¹

Bu zirveyle birlikte Bakü-Tiflis-Ceyhan hattı ile ilgili gelişmeler hız kazanmaya başladı. Zirvede ilk olarak Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan devlet başkanları Azerbaycan'daki petrolün 2004 yılından itibaren Ceyhan'a aktarılmasını kapsayan "Niyet Beyanı" anlaşmasını imzalandı. 2000 yılında ise Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan ile Amerika Birleşik Devletleri yetkilileri arasında görüşmeler başladı. Bu görüşmeler sonrasında üç ülkenin parlamentosu tarafından onaylanmak üzere Bakü-Ceyhan'ın inşaatının başlaması ile ilgili ortak bir metin oluşturulmuştur. Oluşturulan bu metin 2000 yılı Mayıs ayında Gürcistan ve Azerbaycan parlamentolarınca onaylandı.²⁵²

²⁴⁹ Nasser Sagheb, **a.g.e.**, s.27.

²⁵⁰ Nasser Sagheb, **a.g.e.**, s.27.

²⁵¹ **Azerbyacan** gaztesi, 15 Kasım 1999.

²⁵² Rövneq Abdullayev, "Bütün Uğurlarımızın Təməli", **Azerbaycan**, 15 Eylül 2009, N.205, s.4.

Azerbaycan petrolünün ana hattını oluşturan ve bu petrolün dünya pazarına aktarılmasını sağlayan Bakü-Ceyhan boru hattı projesi nihai olarak Türkiye’de 19 Ekim 2000 tarihinde imzalandı.²⁵³ Bunun yanında hükümet garanti belgesi, anahtar teslimi yapım anlaşması ile ev sahibi ülke anlaşması yine Ankara’da düzenlenmiş olan törende imzalandı²⁵⁴

18 Eylül 2002’de temeli atılan hattın yapımını üstlenmek amacıyla Londra’da “BTC Co” adında bir şirket kurulmuştu. Hattın temel atma töreninde Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan ve Amerika Birleşik Devletleri yetkilileri de yer aldılar. Törende konuşan Aliyev hattın Azerbaycan’ın on yıldır süren petrol stratejisi olduğunu belirten açıklamalar yaptı.²⁵⁵

İlerleyen süreçte hattın yapımı ile ilgili çalışmalar üç ülkede de hızla devam etti. Bu kapsamda 2002 yılı Eylül ayında hattın Türkiye bölümünün yapılması ile ilgili ihaleler yapıldı. Hattın Türkiye bölümüne yönelik maliyetinin 1,3 milyar dolar olacağı öngörüldü. Ancak gerçekleşen maliyetin bu miktarı aşması durumunda oluşacak ek maliyetlerin Türkiye tarafından karşılanacağı belirtilmişti. İhalelerin ardından 26 Eylül’de Ceyhan terminalinin temel atma töreni yapılmıştır. 2003 yılı mayıs ayında ise hattın Gürcistan bölümünün temel atma töreni yapıldı.²⁵⁶

25 Mayıs 2005’te ise Azerbaycan’da üretilen petrol törenlerle Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattına aktarılmaya başlandı. Bu törene Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Gürcistan Cumhurbaşkanı ile Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Komisyonu, İngiltere, Japonya, İtalya, Norveç, Ukrayna ve Fransa’dan yetkililer katılmıştır. Törendeki konuşmasında Aliyev, dost ve komşu ülkelerin desteğine vurgu yaparak bu projeye karşı olanların emeklerinin boşa gittiğini ifade etti. Aliyev, Amerika Birleşik Devletleri’ne ise özel olarak teşekkür etti.²⁵⁷

²⁵³ Ali Hasanov, **a.g.e.**, s265.

²⁵⁴ Ali Hasanov, **a.g.e.**, s. 265.

²⁵⁵ Ali Hasanov, **a.g.e.**, s. 265.

²⁵⁶ **Halk** gazetesi, 24 Mayıs 2003.

²⁵⁷ Müşfig Atakişiyev, “Azerbaycan Nefti bugün”, **Azerbaycan**, 20 Eylül 2009 N: 210, s.5.

Törende konuşan bir başka kişi de Kazakistan devlet başkanı Nazarbayevdir. Konuşmasında Kazakistan'ın bölgenin enerji devi olduğunu ve her geçen yıl doğal gaz ve petrol üretimini arttırdığını ifade eden Nazarbayev, 2015 yılında Kazakistan'ın petrol üretiminin yıllık 150 milyon tona çıkacağını belirtti. Böylesi bir üretim hacmi ise beraberinde yeni petrol ihraç boru hatları politikasını gerektiriyordu. Kazakistan bu kapsamda, Çin, Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri menşeli şirketlerle bir dizi görüşmeler gerçekleştirmeye başladı. Bu gelişmeler bu hattın yalnızca Azerbaycan'daki petrolün uluslararası pazara taşınmasını sağlamadığı bunun yanında bölgenin dünyayla bağlantısını sağlayan alternatif bir güzergah oluşturduğu gerçeğini de ortaya koyuyordu.²⁵⁸

Tablo 16: BTC Projesine Katılımcılar

ŞİRKET	ÜLKE	HİSSE (%)
BP Amoco RLC	İngiltere	34,136
Unocal	ABD	10,0489
Lukoil	Rusya	10,00
SOCAR	Azerbaycan	10,00
Statoil	Norveç	8,5633
Exxon	ABD	8,0006
TPAO	Türkiye	6,75
Pennzoil	ABD	4,8175
Itochu	Japonya	3,9205
Ramco	İngiltere	2,0825
Selta Nimir Khazar Ltd.	Sudi Arabistan	1,68

Kaynak: Hüseyinov Fuad, “Azerbaycan’ın Jeopolitik Konumu, Enerji Kaynakları ve Dış Ekonomik İlişkiler Sistemi”, Gafgaz Üniversitesi Yayınları, Bakü: 2007, s.5.

²⁵⁸ Hüseyinov Fuad, “Azerbaycan’ın Jeopolitik Konumu, Enerji Kaynakları ve Dış Ekonomik İlişkiler Sistemi”, Gafgaz Üniversitesi Yayınları, Bakü: 2007, s.4.

2006 yılından bu tarihe kadar BTC hattıyla Ceyhan'daki Haydar Aliyev Deniz Terminali'nden 4 bine yakın tankerle 2 milyar 999 milyon 528 bin 260 varil ham petrol sevk edilmişti.²⁵⁹

Bu hat bir yandan uluslararası standartlarda arz güvenliğini sağlayarak ülkelere ekonomik anlamda avantaj sağlarken diğer yandan da gerçekleştirilmesi planlanan sonraki projelere örnek olmaktadır.

3.4.4. Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı

Azerbaycan'ın Şahdeniz doğal gaz yatağındaki Rezervin 1 trilyon m³ aşması buradaki doğal gazın Türkiye ve Gürcistan üzerinden dünya pazarına aktarılması konusunu gündeme getirmişti. SSCB döneminde keşfedilmiş olan bu doğalgaz yatağının işlenmesi ile ilgili düşünceler Azerbaycan'ın bağımsızlığından sonra tekrar gündeme geldi. Nitekim Azerbaycan petrol stratejisi doğrultusunda buradaki doğalgaz rezervinin yabancı ortaklarla birlikte işlenmesi yönünde bir karar aldı. Bu konudaki görüşmeler 1992'de başlasa da ilk sözleşme 1996 yılı haziran ayında imzalanmıştır. Bakü'deki Gülistan Sarayı'nda Haydar Aliyev'in de katılımlarıyla imzalanan sözleşme 1996 yılı Ekim ayında parlamentodan geçerek onaylandı.²⁶⁰

Bakü'nün güneyindeki Şahdeniz doğal gaz sahası Azerbaycan jeologlarınca 1954'te keşfedilmişti. 30 km uzunluğu ve 12 km genişliği bulunan bu sahanın kuzeyindeki suyun derinliği 50 metre güneyindeki suyun derinliği ise 500 metreyi bulmaktaydı. Bu yatak Hazar denizinin Azerbaycan bölümündeki en büyük yataktır. Şahdeniz Yatağındaki hidrokarbonat rezervinin ise 1 trilyon dan fazla olduğu belirtilmektedir.²⁶¹ Bu yatağın ortak şekilde işlenmesini kapsayan anlaşmanın taraf şirketleri ile pay dağılımları şu şekildedir.

²⁵⁹ www.ntv.com.tr, 8 Temmuz 2018.

²⁶⁰ "BTE imzalandı", 19 Mayıs 2008, <http://lib.aliyev-heritage.org/tk/6223906.html>, 11 Ağustos 2019

²⁶¹ "BTE imzalandı", 19 Mayıs 2008, <http://lib.aliyev-heritage.org/tk/6223906.html>, 11 Ağustos 2019

Tablo 17: BTE Projesine Katılımcılar

ŞİRKET	ÜLKE	HİSSE (%)
BP	İngiltere	25,50
Statoil	Norveç	25,50
SOCAR	Azerbaycan	10,00
OIEK	İran	10,00
Totalfinalelf	Fransa	10,00
LukAgip	Rusya ve İtalya	10,00
TPAO	Türkiye	9,00

Kaynak: “BTE hisse payları”, bkz. <http://www.socar.gov.az/>

Bu sözleşme üretim, işletme ve ulaştırma konularını kapsamaktadır. Proje operatörü ise BP şirkettir. Sözleşme hükümleri kapsamında doğal gaz rezervinin üretilmesi için 4 milyar dolarlık yatırım yapılması planlanlandı.

Anlaşmanın imzalanmasının ardından 1999 yılı temmuz ayında Haydar Aliyev’in girişimleriyle Şahdeniz Yatağındaki üç yıllık çalışmaların tanıtıldığı bir tören düzenlendi. Bu törende açıklanan ilk rakamlar incelendiğinde yataktan yılda ortalama 20 milyar m³ doğal gaz elde edildiği görülmektedir. Bu ise üretilen doğal gazın dış piyasaya aktarılması için yeni güzergahlarının oluşturulması konusunu gündeme getirmiştir. Bu kapsamda yürütülen müzakereler sonucunda Gürcistan ve Türkiye’nin üretilen doğal gazın dış pazarlara aktarılması konusunda transit ülke açısından uygun olduğu görülmüştür. Böylelikle Gürcistan ve Türkiye’den yetkililerle birlikte üretilen doğal gazın nakledilmesinde kullanılacak Bakü-Tiflis-Erzurum hattının inşa edilmesi kapsamında görüşmeler başladı.²⁶²

²⁶² “BTE imza töreni”, 19 Mayıs 2008, <http://lib.aliyev-heritage.org/tk/6223906.html>, 11 Ağustos 2019

Yapılan görüşmelerin sonunda 12 Mart 2001’de anlaşma sağlandı ve sözleşme imzalandı. Bu doğrultuda Şahdeniz yatağındaki gazın önemli bir bölümünün Türkiye’de satılması kapsamında hükümetler arası anlaşma imzalandı.

29 Ekim 2001 tarihinde Gürcistan ile Azerbaycan arasında imzalanan anlaşmayla birlikte Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz hattı inşaatının yasal işlemleri tamamlandı.²⁶³

16 Ekim 2004 yılında inşaatına başlanan ve yıllık 20 milyar m³ taşıma kapasitesi olan Bakü-Tiflis-Erzurum hattının toplam uzunluğu 980 km uzunluğundadır.²⁶⁴ Bu hattın yıllık taşıma kapasitesinin 32 milyar m³ kadar yükseltilmesi planlanmaktadır. Ayrıca hattın 2006 yılı sonunda kullanıma hazır hale gelmesi öngörüldü.

Şekil 5: Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı²⁶⁵

Kaynak: Aktau-Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı, www.sosyalokulu.com, 12 Ağustos 2019

²⁶³ “BTE hisse payları”, bkz. <http://www.socar.gov.az/>

²⁶⁴ Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri, <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri>, 15.08.2019.

²⁶⁵ Aktau-Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı, www.sosyalokulu.com, 12 Ağustos 2019

2007 yılı başlarında Şahdeniz yatağından çıkarılan doğalgazın Bakü-Tiflis-Erzurum hattıyla nakline başlandı.²⁶⁶ Bu hat ile nakliye edilen doğalgazın satıldığı ilk ülkeler ise Türkiye ve Gürcistan olmuştu. Böylelikle Azerbaycan 2007 yılından sonra yalnızca petrol ihraç eden bir ülke değil doğalgaz ihraç eden bir ülke olarak da anılmaya başladı. Rusya ile yaşadığı gerginlik sonrasında doğalgaz sıkıntısı yaşayan Gürcistan da Azerbaycan'ın yardımı ile birlikte doğalgaz ihtiyacını gidermişti. Azerbaycan bu noktada Gürcistana 2,3 milyon m³ doğalgaz nakletti.²⁶⁷

Azerbaycan'ın bu hat ile birlikte dünya pazarına doğalgaz ihraç etmesi ülkenin genel ekonomik durumunu iyileştirmekle birlikte, iç piyasanın ihtiyaç duyduğu doğalgazın da daha ucuza temin edilmesini de sağladı. Bu durum Azerbaycan'ın ekonomik bağımsızlığı açısından da son derece önemliydi. Diğer taraftan Azerbaycan yönetimine göre bu projeye birlikte Güney Kafkasya'daki barışın ve ekonomik işbirliğinin sağlanması noktasındaki çabaların hız kazanması ile birlikte Azerbaycan bölgenin lider ülkesi konumuna yükselecekti.²⁶⁸

Bunun yanında zengin doğalgaz rezervine sahip olan Rusya'nın enerji pazarındaki rolünü artırma çabaları devam etmektedir. Rusya bu noktada Avrasya'daki doğalgaz kaynaklarının ticaretini tekelden yürütme isteği kapsamında Özbekistan, Türkmenistan ve Kazakistan gibi zengin rezervleri bulunan ülkelerle görüşmelere başlanmıştı. Bu görüşmelerde Rusya'nın bu konudaki kararlılığını göstergesiydi.²⁶⁹ Bu bakımdan BTE boru hattı projesini önemli kılan hem Rusya'dan bağımsız proje olması, hem de diğer doğalgaz boru hattı projelerine önyak olmasıydı.

Bölge için önem taşıyan BTC ve BTE boru hattı projelerinin gerçekleştirilmesi gelecekte yeni enerji projelerinin de hayata geçirilebileceğini

²⁶⁶ "SOCAR neft taşımacılığı", <http://new.socar.az/socar/az/activities/transportation/baku-tbilisi-erzurum-gas-pipeline>, 7 Şubat 2012.

²⁶⁷ "SOCAR neft taşımacılığı", <http://new.socar.az/socar/az/activities/transportation/baku-tbilisi-erzurum-gas-pipeline>, 7 Şubat 2012.

²⁶⁸ "Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı inşaatı", 21 Temmuz 2006, <http://www.haberler.com/baku-baku-tiflis-erzurum-petrol-boru-hatti-haberi/>, 13 Mart 2012.

²⁶⁹ Ela Uluatam, "Avrupa Doğalgaz Piyasasında Yeni Dengeler", *Ekonomik Forum*, Ağustos 2010, s.65.

göstermektedir. Bu bağlamda Hazar havzasının zengin hidrokarbon kaynakları yeni petrol ve doğalgaz projelerinin de günümüzde tutulmaktadır.

3.4.5. Tengiz-Novrossisky Petrol Boru Hattı

2001 yılı Ekim ayında Rusya tarafından yapımı tamamlanan hattın aynı yıl Kasım ayında ise resmi açılışı yapıldı. 2 milyar 650 milyon dolara mal olan petrol boru hattı, Rusya’da o güne kadar yapılan en büyük yabancı yatırım olarak da tarihe geçti. Kazakistan petrolünü Karadeniz’e ulaştıran 1580 kilometrelik boru hattını inşa eden konsorsiyumda yer alan Amerikan petrol şirketleri de, 1 milyar dolarlık yatırım yaptı. Dünyanın altıncı büyük petrol alanı olan Tengiz’den, yılda 28 milyon ton petrol ihraç edilmesi planlanıyordu.²⁷⁰ Bu hattın günlük kapasitesi 1.3 milyon varil olarak tespit edilmişti.²⁷¹

Şekil 6: Tengiz-Novrossisky Petrol Boru Hattı

Kaynak: “Boğazlara Kazak Petrolü Tehdidi”, 08 Ekim 2010, <https://www.denizhaber.com/turk-bogazlari/bogazlara-kazak-petrolu-tehdidi-h24017.html>, 23 Mart 2012.

²⁷⁰ Tengiz-Novorossisk petrol boru hattı açıldı, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/121307.asp>, 17.08.2019

²⁷¹ Sinan Oğan, “Yeni Global Oyun ve Hazar’ın Statüsü,” TÜRKSAM, 14 Şubat 2005, <http://www.turksam.org.tr/yazilar.asp?kat=32&yazi=153>, 27 Şubat 2012.

Bu hattan sevk edilecek petrolün %80’lik bölümünü Rus petrolü kalanını ise Kazak petrolü oluşturmaktadır.²⁷² Bu hat siyasi ve ekonomik açıdan Bakü-Tiflis-Ceyhan hattının en büyük rakibi olarak görülmektedir. Çünkü bu hattan sevk edilen Kazak petrolünün aynı zamanda Bakü-Tiflis-Ceyhan hattını da besleyeceği belirtilmektedir. Kazak petrolünün bu hat ile sevk edilmesi dolaylı olarak Bakü-Tiflis-Ceyhan hattını ekonomik açıdan etkilemektedir.²⁷³

3.4.6. Trans-Hazar Doğalgaz Boru Hattı Projesi

Avrasya bölgesindeki enerji kaynaklarının Türkiye ve Avrupa pazarına sevk edilmesini kapsayan projelerden biri de Türkmen doğalgazının güvenli bir güzergah üzerinden ihraç edilmesi idi. Buna yönelik çalışmalar 1991 yılının sonuna doğru başlatılmıştı.²⁷⁴ Türkiye ile Türkmenistan arasında bu tarihten sonra söz konusu projenin hayata geçirilmesine dönük anlaşma ve protokoller imzalandı. Bu kapsamda 1998 yılında imzalanan devletler arası anlaşma ile 1999 yılında imzalanan ticari anlaşmalar gereği 30 yıllık süre içerisinde 16 milyar m³ doğalgazın Türkiye’ye sevk edilmesi planlandı.²⁷⁵

Şekil 7: Trans-Hazar Doğalgaz Boru Hattı Projesi

²⁷² Assem Naushabayeva, “Azerbaycan ve Kazakistan Petrolleri ve Bölgesel Politikaya Etkisi,” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi İdari ve İktisadi Bilimler Fakültesi, 1999, s. 100.

²⁷³ Sinan Oğan, **a.g.m.**

²⁷⁴ Savaş Yanar, **Türk Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya**, İstanbul, IQ Yayınları, 2002, s. 151.

²⁷⁵ Nejdet PAMİR, “Eğrisiyle Doğrusuyla Türkmen Gazı ve Türkiye,” TÜRKSAM, 02 Şubat 2000. <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=29&yazi=288>, 27 Şubat 2012.

Kaynak: <http://www.turkiye-turkmenistan.com/12371-2/>, 16.08.2019.

Teslimatın için 2005 yılı öngörülmesin rağmen bu konuda şimdiye dek herhangi bir sonuca ulaşılmadı. Bu hususta, bir yandan Rusya'nın Orta Asya hidrokarbon kaynaklarının uluslararası piyasaya yalnızca Rusya kontrolünde çıkmasını sağlama girişimleri ve İran'ın bu istikamette kendi çıkarları açısından Rusya'ya destek sağlaması, diğer yandan ise projenin pahalıya mal olacağıyla ilgili propagandaların yapılması etkili oldu. Ancak bir taraftan doğalgaz ithal eden devletlerin bu kaynağa olan ihtiyaçlarının gittikçe artması ve Rusya'ya olan bağımlılıklarını azaltmak istemeleri, diğer taraftan dünyadaki petrol fiyatının son yıllarda artmasına bağlı olarak doğalgaz fiyatının da artması söz konusu projenin yüksek maliyet ile hayata geçirilmesi tezini çürütmektedir.

Bunun yanında Hazar'ın yasal statüsünün henüz belirlenmemesi ve bu konuda çözüm bekleyen bir takım siyasi sorunların bulunması bu projenin hayata geçirilmesinin önündeki engellerden bir diğeridir. Son zamanlar Azerbaycan ve Türkmenistan arasında Hazar'ın sorunlu enerji kaynaklarının ortaklaşa

kullanılmasının gerçekleştirebilecek ortamın oluşması bu projenin de gerçekleşmesini kolaylaştıracaktır.²⁷⁶

2018 yılı Ekim ayında Türkmenistan doğal gazının Hazar Denizi'nden Azerbaycan'ın TANAP boru hattına bağlanması konusunda önemli bir gelişme yaşandı. 2018 yılı Eylül ayında Hazar'a kıyısı olan ülkeler tarafından Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Konvansiyonu'nun imzalanmasıyla birlikte Türkmen gazının Hazar Denizi üzerinden Azerbaycan'a sevk edilmesinin önündeki yasal engellerin kalktığı belirtilmektedir. Türkmenistan Devlet Haber Ajansı TDH'nin aktardığı bilgiye göre Türkmenistan Başkan Yardımcısı Myratgeldi Meredov başkanlığındaki Türkmen heyeti, başta Avrupa Enerji Komisyonu Başkan Yardımcısı Maros Shefchovich olmak üzere, Avrupa Komisyonu Enerji Genel Müdürlüğü ve diğer ilgili kuruluşlarla bir dizi görüşmelerde bulunmak üzere Brüksel'i ziyaret etmiş ve Türkmenistan ile AB arasında enerji sektöründe işbirliği konuları, ortaklığın yasal çerçevesinin olgunlaştırılması ve Trans-Hazar Gaz Boru Hattı inşaatı projesinin uygulanması konularını görüştü.²⁷⁷ Bu görüşme bu projenin tekrar hayata geçmesi adına önemlidir.

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı da 5 Kasım 2019 tarihinde yaptığı açıklamada Avrupa Komisyonu'nun gaz projeleri sayısını 32'ye düşürdüğünü yeni listede kalan projeler arasında ise doğal gazın Türkmenistandan Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınmasını sağlayan Trans Hazar doğal gaz boru hattı projesinin yer aldığını belirtmektedir. Ayrıca Avrupa Komisyonu Aşkabat'ta düzenlenen 24. Uluslararası Türkmenistan 2019 petrol ve doğal gaz konferansında Trans Hazar doğal gaz boru hattı projesinin inşa edilme konusundaki desteğinin devam ettiğini vurgulamıştır.²⁷⁸

²⁷⁶ Savaş Yanar, **a.g.e.**, s.152

²⁷⁷ Türkmen gazını Türkiye'ye taşıyacak Trans Hazar Boru Hattı yolunda önemli gelişme, <http://old.qha.com.ua/tr/turk-dunyasi/turkmen-gazini-turkiye-ye-tasiyacak-trans-hazar-boru-hatti-yolunda-onemli-gelisme/174456/>, 16 Ağustos 2019

²⁷⁸ AB enerji projelerinde Hazar Trans doğal gaz boru hattı projesi dördüncü <https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/turkmenistan/ab-enerji-projelerinde-hazar-trans-dogal-gaz-boru-hatti-projesi-dorduncu>, 10 Kasım 2019.

3.4.7. NABUCCO Projesi

Nabucco projesi, Hazar ve Orta Doğu'daki doğalgazın Türkiye'den Avrupa'ya taşınmasını amaçlayan doğalgaz boru hattı projesidir. Bu proje dünyadaki en büyük doğalgaz üretimi ile rezervini elinde bulunduran ve Avrupa'nın en önemli doğalgaz tedarikçisi olan Rusya'nın geliştirdiği projelere alternatif bir proje olarak geliştirilmiştir.

2002'de Avusturya menşeli doğal gaz şirketi olan OMV ile BOTAŞ arasında yürütülen müzakereler sonucunda, Hazar'daki doğalgazın Türkiye, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan topraklarından geçerek Avusturya'ya oradan da Avrupa'ya sevkini sağlayacak bir hattın oluşturulması düşüncesi ortaya çıktı.

Şekil 8: Nabucco Doğalgaz projesi

Kaynak: Ke se realizira proektot "Nabuko"?, 1 Mayıs 2012, <http://utrinski.com.mk/?ItemID=D30799238D76B440AE392FCF585C818A>, 11 Mayıs 2012.

2002’de fikri temelleri atılan bu projenin aynı yıl Ekim ayı içerisinde fizibilite çalışmalarına başlandı. 2003 yılı sonunda ise Avrupa Komisyonu’nun bu projenin mali, ekonomik ve teknik analizi ile gereken maliyetlerin yarısını karşılayacağı açıklandı. 2004 yılı sonlarında açıklanan fizibilite raporunda projenin teknik ve ekonomik açıdan uygun olduğu ancak mali olarak alternatif kaynakların bulunabilir olduğu ortaya kondu. 2005 yılında ise boru hattının geliştirilmesi, yürütülmesi ve inşa edilmesi için Viyana’da “Nabucco Gas Pipeline International GmbH” şirketi kuruldu.²⁷⁹ Oluşturulan bu şirkette altı ülke şirketlerinin eşit payları bulunmaktadır. Bu şirketler: Avusturya menşeli OMV, Romanya menşeli Transgaz, Bulgaristan menşeli Bulgargaz, Türkiye menşeli BOTAŞ ve Alman menşeli RWE’dir. Bu projeye dahil olması planlanan ilk ülke Güney Kafkasya doğalgaz boru hattı ile Azerbaycan’dır. Daha sonraki süreçte ise yapılması planlanan Trans-Hazar boru hattı ile Türkmenistan ve Kazakistan’dır. Bu projeye katılması planlanan Orta Doğu ülkeleri ise Mısır, Suriye, Irak ve İran’dır.

Nabucco toplam 3300 km uzunluğunda olup yıllık kapasitesi 25,5-31 milyar m³ tür. Toplam 7,9 milyar Euro yatırım bedeli olan bu hattın 2013 yılı içerisinde inşaat çalışmalarına başlanması ve 2017 yılında ise ilk gaz akışının sağlanması öngörüldü. Toplam uzunluğunun 2581 kilometresi Türkiye sınırlarından geçmesi planlanan bu hattın yalnızca inşaat çalışmalarında 7000 kişinin istihdam edileceği o dönem, ifade edildi.²⁸⁰

Azerbaycan Nabucco boru hattında doğalgaz temin edebilecek yegane ülke konumundadır. İkinci aşama içinse henüz kaynaklar tam netleşmiş değildir. Şahdeniz projesinde operatör olan BP’ye göre Şahdeniz 2011-2012 döneminde yıllık 8-12 milyar metreküp gaz üretme kapasitesine sahip olacak ve hem Türkiye-Yunanistan-İtalya hem de Nabucco boru hattını tek başına doldurması mümkün olmayacaktı.²⁸¹ Buna rağmen Azerbaycan yetkililerine göre Şahdeniz, Avrupa’ya yıllık 50 milyar

²⁷⁹ Uluslar arası Projeler <http://www.botas.gov.tr/icerik/tur/projeler/yurtdisi.asp#05>, 27 Şubat 2012.

²⁸⁰ Jason Bush, “Rusya’nın Son Enerji Kavgası,” **Dünyadan Haberler**, Sayı 1, 2007, s. 71-72.

²⁸¹ Gülümhan GÜLTEN, “Rusya’nın Yeni Silahı,” **Vatan Gazetesi**, 25 Aralık 2006.

metreküp gaz verme potansiyeline sahiptir. Her şeye rağmen 10-12 milyar metreküplük miktar konservatif bir öngörüdür ve muhtemel arz daha yüksek olacaktır. Şahdeniz gazına ek olarak, Nahçıvan sahasından ve Azeri-Çırac-Güneşli petrol sahalarındaki henüz açılmamış gaz rezervleri bu hat için önemli kaynak olabilir.²⁸²

Bu projeyi Türkiye ve Avrupa Birliği'nin arz güvenliği açısından bu denli önemli olmasının ve güney akım projesine kıyasla daha avantajlı olmasının nedeni ise projenin rota ile birlikte kaynak çeşitlendirmesi sağlamasıydı. Diğer taraftan Avrupa Birliği'nin kullandığı toplam doğalgaz miktarının %64,2'sinin ithal edildiği Türkiye'nin ise doğal gaz konusunda tamamen dışa bağımlı olduğunu ve bu ihtiyacını da büyük oranda Rusya'dan karşıladığını belirtmek gerekmektedir.²⁸³

Tablo 18: Nabucco Projesine Katılan Ülkelerin Doğalgazda Rusya'ya Bağımlılığı (Milyar m³)

Ülkeler	Rusya'dan	Toplam	Rusya'nın Payı
Bulgaristan	2,85	2,85	100%
Avusturya	6,85	8,73	78,5%
Macaristan	8,32	10,95	75,9%
Türkiye	19,65	30,74	63,9%
Romanya	3,95	6,25	63,2%
Almanya	36,54	90,84	40,2%

Kaynak: www.bp.com/reportsandpublications-statisticalreviewofworldenergy, 27 Mart 2012.

²⁸² Ertan OKTAY ve Radiye Funda ÇAMKIRAN, "AB'nin Enerji Güvenliği Açısından Türkiye'nin Önemi," *Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Cilt 14, Sayı 1, 2006, s. 163.

²⁸³ Bahadır Kaleağası, "Avrupa'nın Enerji Arayışı," *Radikal*, 10 Nisan 2006, s. 11.

Bu projenin Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin gittikçe artan enerji ihtiyacını Rusya'nın dışındaki kaynaklardan ve alternatif hatlardan tedarik edilmesi açısından da stratejik önemi bulunmaktadır.

Tablo 18'den de anlaşılabacağı gibi Avrupa Birliği'nin doğal gaz ihtiyacının önemli kısmı Rusya'dan sağlanmaktadır. Rusya ise Avrupa Birliği ülkelerine sevk ettiği doğalgazı Ukrayna üzerinden göndermektedir. Ancak Rusya ilk olarak 2006 yılı Ocak ayı içerisinde Ukrayna'ya gönderilen doğalgazı durdurmuştu. Yaşanan bu kriz ile birlikte Avrupa Birliği'nin enerji açısından Rusya'ya bağlı olduğu bir kere daha ortaya çıktı. Ayrıca Rusya Ukrayna'nın dışında Avrupa'ya doğalgaz ihraç edeceği yeni projeler geliştirmişti. Rusya'nın geliştirdiği bu projeler kuzey akımı projesi ile güney akımı projesiydi.²⁸⁴ Rusya'nın geliştirdiği bu iki proje Ukrayna ile yaşadığı sorunu çözebilir fakat Avrupa'nın enerji açısından Ruslara olan bağılılığını daha da arttıracaktı. Bu noktada Avrupa enerji açısından yeni alternatifler arıyordu. Bununla ilgili en temel alternatif ise Nabucco projesiydi.

Avrupa Birliği ve Türkiye açısından son derece önemli olan bu projenin planlandığı gibi 2017 yılı içerisinde faaliyete geçip geçmeyeceği bu projenin ortak ülkelerinin kararlılığı ile doğalgaz üretimindeki ilerlemeye bağlı görülüyordu.²⁸⁵ Ancak son dönemlerde hakkında olumsuz yorumlar yapılan bu projenin resmen sona erdiği ve Şahdeniz Konsorsiyumu'nun yetkilerini Trans Adriyatik Doğalgaz Boru Hattı Projesi (TAP)'nin üstlendiği bildiriliyordu.²⁸⁶

²⁸⁴ İsmail Hakkı İŞCAN, "Enerji Stratejileri Türkiye-AB İlişkilerinin Geleceği Açısından AB Enerji Güvenliği Sorunu," TÜRKSAM, 20 Eylül 2006. <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=27&yazi=1066>, 27 Şubat 2012.

²⁸⁵ <http://www.haber7.com>, 30. Temmuz, 2019

²⁸⁶ <http://www.haber7.com>, 30. Temmuz, 2019

3.4.8. Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

Şahdeniz-2 gazının Türkiye ile birlikte Türkiye üzerinden Avrupa pazarına sevkini kapsayan anlaşma İzmir’de 25 Ekim 2011’de imzalandı.²⁸⁷ Bu anlaşma Azeri gazının Türkiye üzerinden taşınabilmesi için ulusal doğalgaz iletim sistemi kurulması ile birlikte münhasır bir boru hattı inşasını alternatif bir yöntem olarak düzenleniyordu.

26 Aralık 2011’de Türkiye ve Azerbaycan enerji bakanlıkları arasında Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı yapımı ile ilgili mutabakat zaptı imzalandı. İmzalanan mutabakat zaptı ile boru hattı ile ilgili çalışmaların hızlı bir şekilde başlatılması ve anlaşmaya taraf ülkelerin belirlediği şirketler tarafından bir konsorsiyum oluşturulması konusunda mutabakata varılmıştı.²⁸⁸

Şekil 9: Trans Anadolu Gaz Boru Hattı projesi

Kaynak: European Energy Review, “Azerbaijan: knock, knock, knocking on Europe's door”, 21 Mayıs 2012 <http://www.europeanenergyreview.eu/data/docs/tanap-map.jpg>, 15 Şubat 2012.

²⁸⁷ Azerbaycan’la tarihi anlaşma, <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2011/12/26/azeri-gazina-tarihi-imza>, 16 Ağustos 2019

²⁸⁸ Azerbaycan’la tarihi anlaşma, <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2011/12/26/azeri-gazina-tarihi-imza>, 16 Ağustos 2019

Oluşturulacak bu konsorsiyumda içerisinde SOCAR ve Türkiye’den BOTAS ile TPAO yer alacak. Ancak ilerleyen süreçte başka uluslararası petrol ve doğalgaz şirketlerinin de bu konsorsiyumda yer alması mümkündür.²⁸⁹

Gelecekte Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı’nın kapasitesinin 30 milyar metreküpe çıkarılacağı düşünülürse bu boru hattının Nabucco’ya rakip olacağı ve onun yapısına ilişkin teredütler yaratacağı açıktır.

Anlaşma çerçevesinde Şahdeniz-2 yatağından çıkarılacak doğal gazın 2017 yılı sonu 2018 yılı başında Türkiye’ile birlikte Avrupa’ya sevk edilmesi planlandı.

TANAP Projesiyle Şahdeniz-2’den Türkiye’ye ilk ticari gaz teslimatı planlandığı şekliyle 30 Haziran 2018 tarihinde başladı. Güney gaz koridorunun başlangıcı olan bu proje Hazar Denizi kaynaklarının ilk olarak Avrupa piyasalarına doğrudan sunulacağı projedir. Projeye yıllık ortalama 16 milyar m³ doğalgaz ilavesi beklenmektedir. Şah Deniz sahasından elde edilecek toplam üretim miktarının ise 26 milyar m³ Olacağı ve günlük 120.000 varil kondansat miktarına yükseleceği belirtiliyordu. Bu proje Hazar Denizi ve Azerbaycan’daki ilk denizaltı saha geliştirme projesidir. Bunun yanında proje BP’nin dünyadaki en büyük denizaltı yatırımıydı.²⁹⁰

SOCAR basın ofisi tarafından 2019 yılında yapılan açıklamada Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesinin sonuna yaklaşıldığı Şahdeniz-2 sahasından elde edilen doğal gazın Avrupa’ya ulaştırılarak bölgedeki doğal gaz arzına katkı sunacak projenin Eskişehirden İpsala’ya kadarki ikinci fazının inşaatının tamamlandığı belirtiliyordu. Azerbaycan ve Türkiye arasında enerji alanındaki önemli projelerden biri olan bu proje ile Ardahan’ın Posof ilçesinden itibaren

²⁸⁹ “Trans Anadolu Doğalgaz Hattı için imzalar atıldı”, 26 Aralık 2011, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2011/12/111226_turkey_azeri_gas.shtml, 15 Şubat 2012.

²⁹⁰ <http://socar.com.tr/kurumsal-iletisim/haberler/2018-haberler/2018/07/02/tanap-projesiyle-sahdeniz-2-den-turkiye-ye-gaz-teslimati-basladi> 14 Kasım 2019.

toplamda 20 il, 67 ilçe ve 600 köy geçildikten sonra Edirne'nin İpsala ilçesine ulaşıldığı ve böylece toplamda 1850 km uzunluğunda boru hattı döşendi.²⁹¹

3.4.9. Dübəndi, Külevi ve ARDNŞ Terminalleri

SOCAR yürüttüğü diğer projelerin detayları ise aşağıdaki gibidir.

Dübəndi Terminali: SOCAR'ın Boru Hattı İdaresi'nin yapısal birimi olan Dubendi Petrol Terminali, petrol sahalarından petrol kabul ederek ve bu petrolü rafinerilere ve Kuzey'e taşımaktadır. Terminal ayrıca, petrol ve petrol ürünlerinin transit sağlamaktadır. Dubendi Petrol Terminali'nin ana faaliyetleri, petrol arıtma, depolama ve nakliye tesisleri, büyük onarım ve bakım, yenileme ve teknolojiye sıkı sıkıya bağlı olarak petrol nakliyesidir.²⁹²

Kulevi Petrol Terminali: SOCAR'ın Gürcistan'daki ilk ve en önemli yatırımlarından biri olan Kulevi terminali, petrol ve petrol ürünlerinin nakliyesi için tasarlanmıştır. Demiryolu ve gemi ürünleri buraya sevk edilmekte ve tanklarda depolanarak sevk edilmektedir. Şirket, yüksek kaliteli hizmetler sunarak uluslararası pazarın gereksinimlerine uygun olarak çalışmaktadır. Operasyonlar 16 Mayıs 2008'de başladı.²⁹³

Yük boşaltma, 168 vagonun boşaltılmasını sağlayan 4 şeritli köprüler üzerinde gerçekleştirildi. Terminal üzerinden taşınan çok sayıda ürün arasında ham petrol, sıvı yakıt, dizel yakıt, benzin, metanol, havacılık gazyağı, BBF - bütan-butilen fraksiyonu, propilen, sıvı piroliz reçinesi, nafta, ULSD - ultra-düşük-sülfürlü dizel yakıt, izopropil ruhu, teknik yağ, gaz-kondensat içeren hidrokarbonlar bulunmaktadır.²⁹⁴

ARDNŞ Demir Yolu: Petrol ürünleri Güzeldak ve Ahmedli yükleme istasyonlarından sarnıçlara yüklenerak demiryolu ile Azerbaycan'a Gürcistan'a

²⁹¹ <http://socar.com.tr/kurumsal-iletisim/haberler/2019-haberler/2019/03/12/tanap-azerbaycan-dan-gelen-gazi-avrupa-sinirina-tasimaya-haz%C4%B1rlaniyor> 14 Kasım 2019.

²⁹² <http://socar.az/socar/az/activities/transportation/dubendi-terminal> 14 Kasım 2019

²⁹³ <http://socar.az/socar/az/activities/transportation/kulevi-terminal> 14 Kasım 2019

²⁹⁴ <http://socar.az/socar/az/activities/transportation/kulevi-terminal> 14 Kasım 2019

aktarılmaktadır. Gönderilen petrol ürünlerinin bir kısmı Gürcistan iç pazarına, bazıları ise Kulevi terminalinden tankerler tarafından dünya pazarına gönderilmektedir. Taşınan çok sayıda ürün arasında L-62 (D-01) dizel yakıtı ve jet motorları için TS-1 yakıtı ve Ahmed yükleme istasyonundan A-92 benzin ve yakıt yağı bulunmaktadır.²⁹⁵

3.5. Azerbaycan Türkiye Yatırımları

3 Nisan 1965'te kurulan Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) ve üst kuruluşu SOCAR olan Petkim, 1970 yılında Kocaeli Yarı Kompleksi'ndeki beş fabrikanın inşaatıyla faaliyetlerine başladı. Daha sonra örgütün diğer örgütleri faaliyete geçmişti. Petkim'in en son teknolojiyle donatılmış ve optimum üretim kapasitesine sahip ikinci kompleksi 1985 yılında İzmir'in Aliğa kentinde kuruldu.²⁹⁶

SOCAR basın ofisinden 2017 yılında yapılan açıklamada SOCAR'ın Türkiye'de şu ana kadar 12,6 milyar dolarlık yatırım gerçekleştirdiği bu rakamın toplam 19,5 milyar dolara ulaşacağı belirtilmektedir. Açıklamada Türkiye yatırımlarının devam edeceği bu noktada imzalanan anlaşmalara bugüne kadar sadık kalındığı bundan sonra da sadık kalınacağı ve Türkiye'deki yatırımların artarak devam edeceği kaydediliyordu. Bunun yanında petrokimya sektörü açısından yeni bir yatırıma hazırlandığı belirtildi. SOCAR başkanı Abdullayev, 1.5 milyon TEU başlangıç kapasitesi ile Ege'nin en derin liman olan Petkim'in ardından bugüne kadar %90'ı tamamlanmış olan da 2018 yılı içerisinde faaliyete başlayacak olan Star rafinerisinin Türkiye'nin cari açığını kapatma konusunda önemli bir rol oynayacağı belirtildi.²⁹⁷

Nitekim Türkiye'nin en büyük doğrudan dış yatırımcısı olan SOCAR'ın 6.3 milyar dolarlık yatırım ile hayata geçirmiş olduğu STAR Rafineri, 19 Ekim 2018 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Erdoğan, Azerbaycan Cumhuriyeti

²⁹⁵ <http://socar.az/socar/az/activities/transportation/railroad-transportation> 14 Kasım 2019

²⁹⁶ <http://socar.az/socar/az/activities/chemicals/petkim> 14 Kasım 2019

²⁹⁷ <http://www.socar.com.tr/kurumsal-iletisim/haberler/2017-haberler/2017/07/25/socar-in-turkiye-deki-yatir%C4%B1mi-19-5-milyar-dolara-ulasacak> 14 Kasım 2019

Cumhurbaşkanı Aliyev ve her iki ülke hükümet temsilcileri ile diğer misafirlerin katılımları ile düzenlenen törenle açılmıştı. Rafinerinin yıllık 10 milyon ton ham petrol işleme kapasitesi ile Türkiye'nin petrol ürünleri ihtiyacının önemli bir bölümünü karşılayacağı belirtildi. SOCAR'ın bu yeni rafinerisinin gelecek yıllarda hem Azerbaycan hem de Türkiye ekonomisine önemli oranda gelir sağlayacağı öngörülmüyordu. STAR Rafineri projesinde SOCAR'ın hissesi %60 Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı'nın hissesi ise (%40'tır. Rafineri ile beraber açılışı gerçekleşen Petlim Konteyner Terminali'nin ise yıllık 1.5 milyon TEU kapasitesi vardı. Bu kapasite ile Türkiye'nin en büyük 3 limanından biridir ve terminale yaklaşık 400 milyon dolar yatırım yapılmıştı. SOCAR'ın alternatif enerji alanında gerçekleştirdiği bir başka önemli projesi olan PETKİM Rüzgar Enerji Santrali ise 51 megavat güce sahipti. Projeye 55 milyon Euro yatırım yapılmıştır. Santral, Türkiye'nin genel enerji sistemine bağlı olarak, SOCAR'ın Aliaga'daki enerji talebinin karşılanmasına da önemli katkı sunacaktı.²⁹⁸

²⁹⁸ <http://www.socar.com.tr/kurumsal-iletisim/haberler/2018-haberler/2018/10/19/socar-in-dev-yatirimi-star-rafineri-ac%c4%b1ld%c4%b1> 15 Kasım 2019

SONUÇ

Azerbaycan, bağımsızlığını ilan ettiği günden bu yana enerji kaynaklarından en üst düzeyde gelir elde etmek amacıyla pazar ve ulaşım hatlarını olabildiğince çeşitlendirmeye çalışıyor. Bakü yönetimi, enerji kaynaklarını Karabağ sorununu lehine çözmek için de bir araç olarak kullanmıştır. Haydar Aliyev döneminde batılı şirketleriyle petrolün çıkarılması ve dünya pazarına taşınması konusunda çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır. Hayda Aliyev'in 10 yıllık iktidarı döneminde uyguladığı enerji politikası Azerbaycan'ı bölgenin önde gelen devleti haline getirdi.

2003 yılında Haydar Aliyev'in vefatından sonra onun enerji stratejisi İlham Aliyev tarafından devam ettirildi. İlham Aliyev döneminde Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı faaliyete geçmiş, birçok yeni projenin temeli atılmıştır.

İlham Aliyev'in cumhurbaşkanlığının ilk yıllarında yürütülen denge siyasetinde bazı kaymalar da olmuştur. Özellikle Rusya'da Putin'in hâkimiyeti döneminde bölgede yaşanan sorunlar, Rusya'nın Gürcistan'a saldırması, yine bu dönemde Türkiye'nin Ermenistan'la yakınlaşma politikaları yürütmesi Azerbaycan'ın bölge siyasetini Rusya tarafına yönelttiği görülmektedir. Rusya Devlet Başkanı Dmitri Medvedyev'in Eylül 2010'daki Azerbaycan ziyareti sırasında Azerbaycan'dan Rusya'ya satılan doğalgazın hacminin artırılması konusunda yeni anlaşma imzalanmıştır. Bu, son bir buçuk yıl içerisinde Azerbaycan ile Rusya arasında doğalgaza ilişkin imzalanan dördüncü anlaşmaydı. Ziyarete uzlaşmaya varılan konulardan birisi de Azerbaycan-Rusya Enerji Zirvesi'nin gerçekleştirilmesi konusu olmuştur. Buna paralel olarak Azerbaycan'ın enerji stratejisini de Rusya lehinde değiştirdiği iddiaları yaygınlık kazanmaya başlamıştır.

Azerbaycan'ın genel olarak dış politikası ve özel olarak da enerji politikasına ilişkin farklı algılar ortaya çıksa da sonrasında atılan adımlar durumun görüldüğü gibi değildir. Örneğin, Medvedyev'in ziyaretinin hemen arkasından Bakü'de,

Nabucco'ya ilişkin enerji zirvesi gerçekleştirilmiştir ki, bu zirvede Nabucco'nun Azerbaycan doğalgazıyla doldurulacağı belirtilmişti.

Daha sonra, 15 Eylül 2010'da, İstanbul'da Türk Dünyası Zirvesi sırasında Azerbaycan ve Türkiye yetkilileri enerji konusunda görüşmelerin sıklaştırılması ve stratejik işbirliğine dönüştürülmesine ilişkin uzlaşmaya vardıklarını duyurdular.

Tabii ki, Azerbaycan açısından eleştirilebilecek hususlar da mevcuttur. Bunun en önemlilerinden birisi Rusya yanlısı nitelendirilebilecek gelişmeler hızlı bir biçimde gerçekleştirildiği halde, aksi yöndeki gelişmelerin daha yavaş yaşanmasıdır.

Geleceğe ilişkin ifade edilebilecek en önemli husus ise Azerbaycan'ın küçük taktiksel değişimlerin yaşanma ihtimali mevcut olmakla beraber enerji stratejisinin en azından orta vadede değişmeyeceğidir. Küçük taktiksel değişimler ise muhatap devletlerin Azerbaycan iç politikasına ve Karabağ sorununa ilişkin tutumlarından kaynaklanacaktır.

Bölge siyasetinin en önemli sorunlarından birisi olan Hazar'ın yasal statüsü sorunu sadece kıyıdaş ülkelerin değil üçüncü ülkelerin de ciddi şekilde ilgilendikleri bir konu olmaya başlamıştır. Hem enerji üreten batı ülkeleri ve hem de uluslararası enerji şirketleri açısından bu problemin çözülmesi son derece önemlidir. Dolayısıyla Hazar'ın yasal statüsü konusundaki sorun aynı zamanda bölgede yaşanan nüfuz mücadelelerinin de göstergesidir.

Çalışmada da ifade edildiği gibi başlangıçta Rusya Hazar'ın beş kıyı daş devlet arasında paylaştırılmasına karşı çıkmış fakat zaman içinde yaşanan gelişmelerle birlikte Rusya yeni stratejiler geliştirmiştir. Azerbaycan'ın ve Kazakistan'ın kendi sektörlerini belirleyip uluslararası şirketlere yatırım yapmaya teşvik etmesi ve bu noktada batı desteğini elde etmesi Rusya'nın strateji değiştirmesine ve bu yeni oluşum dışında kalmamak adına farklı girişimlerde bulunmasına yol açmıştır. Rusya suyun yüzey kısmının ortaklaşa kullanılması konusunda Kazakistan ve Azerbaycan ile imzaladığı anlaşmalar sonucunda kendi sektörünü belirlemiş ve Hazar'ın kuzey bölgesi konusunda anlaşma sağlanmıştır. Bu

nedenle yapılan anlaşmalar sonucunda Rusya'nın Hazar'ın statüsü ile ilgili eski görüşlerini tamamen değiştirdiği görülmektedir.

Günümüzde Hazar'ın dibinin sektörlere bölünmesi konusunda eski Sovyet cumhuriyeti ülkeleri kendi aralarında uzlaşmaya varılmış. Ancak suyun yüzeyi ve kalın su tabakası paylaşımı konusunda taraflar ortak kullanım konusunda anlaşmaya varmış. Hazar'ın statüsü ile ilgili bir çözüm bulunmasıyla Kazakistan petrolün ve Türkmenistan doğal gazının Hazar denizi ile dünya pazarına nakledilmesinin önünde duran en temel engellerden biri kısmen kalkmış olmaktadır. Bunun yanında önemli ölçüde arz tedarik sorunu olan Nabucco Projesi için de statü sorununun çözüme kavuşturulması oldukça önemlidir. Diğer taraftan Rusya'nın çözüme yakın olması onun hazar geçişli projelere yeşil ışık yaktığı anlamında gelmediğini bildirmekte fayda vardır.

Zira Rusya son dönemlerde birkaç kez bir yandan doğal gaz ve petrol ihraç eden ülkelere ve transit ülkelere diğer yandan da enerji kaynağı üreten Avrupa ülkelerine baskı ve tehdit uygulayarak doğalgaz ve petrolü Bir tür jeopolitik baskı aracı olarak kullanmıştır. Rusya böylece jeopolitik amaçlarını gerçekleştirmeye hedeflemiştir. Rusya bunu yaparken enerji kaynağı satış fiyatını arttırmaktan nakledilen miktarların düşürülmesine kadar birçok yöntem ve aracı kullanmıştır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- Abilov, Shamkhal: **"Hazar'ın Hukuki Statüsü."** Hazar Raporu, 2013
- Ahmedov, Ingilab: **"Political Aspects of Azerbaijan Oil"**, Baku, 1998.
- Ahmedov, Mehman: **"Azerbaycan: Yeni Neft Erası ve Beynelhalk Siyaset"**, Bakü, Elm Yayınevi, 1997.
- Aliyev, Ali: **"Sovyet Hakimiyeti İllerinde Azerbaycan Neft Senayisinin İnkişafı"**. Azərneşr, Bakü, 1987.
- Aliyev, Haydar: **"Azerbaycan Nefti Dünya Siyasetinde"**, Bakı, Azərneşr, 1997.
- Aliyev, Natiq - Şahbazov, Eldar: **"Haydar Aliyev ve Azerbaycan Petrol Senayesinin Gelişimi"**, Bakı, Azərneşr, 1998.
- Aliyev, Natiq: **"The History of Oil in Azerbaijan"** **Azerbaijan International**, Summer, 1994.
- Aras, N. Osman: **"Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve stratejisi"**, İstanbul, 2001.
- Aslan, Yasin: **"Hazar Petrolleri, Kafkas Kördüğümü ve Türkiye"**, Ankara, 1997.
- Atmaca, Tayfun: **"20. Yüzyılın Sonunda Azerbaycan Türkiye Münasebetleri"**, Ankara, 1999.
- Barsegov, Valeri: **"Kaspi v Mejdunarodnom Prave i Mirovoy Politike"**, Moskova, 1998.
- Bünyadov, Ziya- Yusifov, Yusif: **"Azerbaycan Tarihi"**, C.1 Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, 1994.

- Fedorov, Yuri: **“Pravovoy Status Kaspiyskogo Moria”**
Moskova, 1996.
- Gasimov, Musa: **“Uluslararası İlişkiler Sisteminde
Azerbaycan (1991-1995)”**, Gençlik, Bakü,
1996.
- Gouliyev, Resul: **“Petrol ve Politika”**, Çev.Fatma Feran,
İstanbul, Ar Matbaacılık, 1997.
- Gurbanlı, Mübariz: **“Sülhe Giden Yol”**, Ozan, Bakü, 2000.
- Hasanov, Ali: **“Muasır Beynelhag Münasebetler ve
Azerbaycan’ın Harici Siyaseti”**, Bakü,
2005.
- Hasanov, Sanan: **“Dövlətlərarası Münasibətlərdə Xəzərin
Statusu Problemi”**, Bakü, 2002.
- Hayati, Doğanay: **“Enerji Kaynakları”**, Şafak Yayınevi,
Erzurum, 1998.
- Hüseynov, Fuad: **“Azerbaycan’ın Jeopolitik Konumu,
Enerji Kaynakları ve Dış Ekonomik
İlişkiler Sistemi”**, Gafgaz Üniversitesi
Yayınları, Bakü: 2007, s.4.
- İbadoglu, Gubad: **“Gara Gızıl Şeffaflıq Işığında”** , Bakü,
CBS, 2005.
- İbrahimov, Nazim- Şükürov İbrahim: **“Haydar Aliyev Azərbaycan’ı Dünyaya
Tanıdır”**, Bakü, 1994.
- İsmayılov, Mahmud: **“Azerbaycan XIX-XX yüzüylın
evvellerinde”**, İçinde: Azerbaycan tarihi en
gedim dövrlərdən XX esrin evvellerinə
gedə, Elm, Bakı, 1993.
- İsmayılov, Mahmud-
İbrahimov, Sayyad: **“Azerbaycan Neft Senayesinin
İngilabəgəderki Tarihi”**, Bakı, Elm
Basımevi, 1991.
- Jiltsov, Sergei- Zonn, İgor -
Usakov, Anatolii: **“Geopolitika Kaspiskovo Regiona”**,
108

- Moskova, 2003.
- Kovalyov, Aleksand: **“Sovremennoe mejdunarodnoe marskoe pravo i praktika ego primeneniya”**, Bakü, 2006.
- Makovski, Alan- Rabcenko, B.: **“Kaspiskya Krasoznamennaya”**, Moskova, 1982.
- Mammadov, Adil: **“Hazar Petrol Madenlerinin İstismarı, Deniz Derecesindeki Değişmelerin Onun İstismarına Yaptığı Etki”**. Maarif Basın Evi, Bakü, 1967.
- Meftun, Metin: **“Politik ve Bölgesel Güç Hazar”** İstanbul, IQ Kültür Sanat, 2004.
- Mehreliyev, Eybalı.: **“Azerbaycan SSR ve Hazar Denizi”**, Bakı, Elm Basımevi, 1981.
- Memmedov, Elşen: **“Azerbaycan Neftinin Düneni, Bugünü ve Sabahı”**, Bakı 1997.
- Mirzeyev, Memmed-Mirzeliyev, Canalı: **“Neft Hakkında Ne Bilirsiniz?”**, Bakü, MBM Neşriyatı, 2005.
- Mirzoev, Mamed: **“Zapiski Geologa-2”**, Bakü, Araz Neşriyatı, 2003.
- Musayev, Eldar: **“20. Esrin Evvellerinde Bakı Şehrinin Ticareti”**. Bakü: 1995,
- Nebiyev, Nebi: **“Xezer Denizi: Neft ve Balık”**, **Azerbaycan XXI. Esrin Astanasında.** Şerg-Gerb Metbeesi, Bakü, 1998.
- Nebiyev, Nebi: **“İktisadiyyat Cemiyet ve Ekoloji Muhit”**, Ağrı dağ Neşriyyatı, Bakü, 2000.
- Nesibli, Nesib: **“Azerbaycan’ın Keçmiş ve Geleceğinde Petrol”**, Bakü, Hazar Üniversitesi Yayınları, 2000.
- Nesibli, Nesib: **“Azerbaycan-İran İlişkileri: Geçmişte ve**

- Şimdi**", Bakü, Hazar Üniversitesi Yayını 2000.
- Nesirov, Elman. **"Azerbaycan Neftinin Düneni, Bugünü ve Sabahı"**, Bakı, 1997.
- Qaffarov, Tahir: **"Azerbaycan Respublikası"**, Bakı 2001.
- Richard, K., Gardiner: **"International Law"**, London, Longman, 2003.
- Rizvangızı, Himayet: **"Azerbaycan'ın Maden Sanayisi"**, Yeni Nesil Neşriyatı, Bakü, 2005.
- Show, Malcolm, N.: **"International Law"**, Cambridge, Cambridge University Press, 1997.
- SULTANOV, Çapay: **"Azerbaycan Faydalı Gazıntılar Hezinesidir"**, Bakı, Elm Basımevi, 1973.
- Sultanov, Oktay: **"80'li Yılların Sonu, 90'lı Yılların Başlarında Azerbaycan'da Politik Mücadele"**, Bakü, Maarif, 1995.
- Süleymanov, Alekper: **"Perspektivi Osvoyeniya Morskih Neftgazovih Resursov Kaspiya"**, Bakü, 2000.
- Vezirov, Süleyman- İsayev, Seyfulla: **"Bakı Neft Senayesi"**, Bakı, Elm Basımevi, 1998.
- Yanar, Savaş: **"Türk Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya"**, İstanbul, IQ Yayınları, 2002.
- Yergin, Danile: **"Petrol"**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1995.
- Yergin, Danile: **"Petrol, Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü"** (Çeviren Kamuran Tuncay), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1995.

MAKALELER

- Abdullayev, Rövneg: “Bütün Uğurlarımızın Təmali”, **Azərbaycan**, 15 Eylül 2009, N.205, s.4.
- Almammadov, Vali: Azərbaycan'ın Enerji Stratejisi. **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, 8(3), 2009, s. 40-53.
- Dubnov, Arkadiy: “Turkmeniya sfalisificirova dannie o zapasax qaza”, **Vremya novostey**, 13 Ekim 2009, No:188, <http://www.vremya.ru/2009/188/5/239444.html>
- Aliyev, Natik: “Dostijenie i Perspektivi”, **Bakinskiy Raboçiy Gazetesi**, Bakü, 17 Eylül 1999.
- Atakişiyev, Müşfig: “Azərbaycan Nefti bugün”, **Azərbaycan**, 20 Eylül 2009 N: 210, s.5.
- Yeni Neft Müqavilesi: “**Azərbaycan İqtisadi İcmalı**”, Temmuz – Aralık, 2000, s.20.
- “Bakü-Ceyhan: Bitmeyen Senfoni”: **Stratejik Analiz**, Cilt 1, Sayı 11, Mart 2001, s.67.
- Bağırov, Sabit: “Azerbaijan Oil: Glimpses of a Long History”, **Journal of International Affairs**, Bakü, June 1996, s.28.
- Bal, Halil: “Azərbaycan'da Petrol ve Petrol Endüstrisine Genel Bir Bakış”, **Kafkas Araştırmaları Dergisi**, Sayı 4, İstanbul, 1998, s.17.
- Baryiski, Rober, V.: “Russia the West and the Caspian Energy Mub”, **Middle East Journal**, Volume 49, No: 2, Spring 1995, s.223.
- BATMAZOĞLU, Kazım: “Karadeniz ve Boğazlarda Petrol Taşımacılığından Kaynaklanan Çevresel Tehditler, Avrasya Çevre Konferansı 14 –

- 16 Ekim 1997”, **Türkiye Çevre Vakfı Yayını**, No:1228, Mayıs 1998, s.26 – 27, 30.
- BOLÜKBAŞI, Suha: “The Controversy over the Caspian Sea Mineral Resources: Conflicting Perceptions, Clashing Interests”, **Europe-Asia Studies**, C. 50, No. 3, Mayıs, 1998, s.409.
- BÖLÜKBAŞI, Suha: “Ankara’s Bakü-Netred Transcaucassa Policy”, **The Middle East Journal**, Kış,1999, s. 87.
- BUSH, Jason: “Rusya’nın Son Enerji Kavgası,” **Dünyadan Haberler**, Sayı 1, 2007, s. 71-72.
- Buthayev, Ahmed: “Problema Politiko-Pravogo Statusa Kaspiyskogo morya”, 21 Haziran 2002, http://www.turkmenistan.ru/?page_id=8&lang_id=ru&elem_id=1439&type=event&sort=date, 18 Nisan 2012
- Chernıavskıı, Stanislav: “Problems of the Caspian”, **Russian Politics and Law**, Sayı 40, Mart–Nisan 2002, s.86.
- CHOUBCHENKO Y.: “Obosoblenno go podrazdeleniya Kaspiyskogo morya”, **Kommersant**, 7 Temmuz, 1998.
- Cornell, Svante, E.: “İran ve Kafkaslar”, **Middle East Policy**, Cilt. 5, Sayı 4, Ocak 1998.
- Cotter, Michael, W.: “The New Face of Central Asia”, **Caucasian Review of International Affairs**, Vol. 2, No. 2, Yaz 2008 s.1.
- Croissant, Michael, P.-
Croissant, Cynthia, M.: “The Caspian Sea Status Dispute: Azerbaijani Perspectives”, **Caucasian Regional Studies**, cilt. 3, Sayı 1, 1998, <http://poli.vub.ac.be/publi/crs/eng/0301-01.htm> , 02.Mart.2012

- Croissant, Michael, P.: “Transkafkasya’da petrol ve Rus Emperyalizmi”, **Avrasya Etütleri**, Cilt 3, Sayı 1, İlkbahar 1996, s.16-18.
- Çelik Kenan ve Kalaycı Cemalettin: “Azeri Petrolünün Dünyü ve Bugünü”, **Avrasya Etüdleri**, Sayı:16; Sonbahar-Kış 1999, s.107.
- Çernyavskiy, Stanislav: “Rossia Gotova Sotrudniçatı s Azerbaydjanom”, **Mejdunarodnaya Jizn**, 2001, No: 2, s.63-72.
- Ebdülhesenli, Tural: “Heyder Eliyevin Neft Strategiyasının Mühüm merhelesi” **Respublika**, 28 Mayıs 2009, №114, s.6
- Englefield, Greg: “Jurisdictional Problems in the Caspian Sea”,
https://www.dur.ac.uk/resources/ibru/publications/full/bsb3-3_englefield.pdf
- Gasımova, Ulviyya: “Azerbaycan Petrolü”, **World of Azerbaijan Dergisi**, sayı 25, İstanbul, 2007, s.46.
- Ghafouri, Mahmoud: “The Caspian Sea: Rivalry and Cooperation”, **Middle East Policy**, Vol. XV, No. 2, Summer, 2008, s.86.
- Giray, Saynur, Derman: “Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) Dönemi Rus Dış Politikası Paradigmaları”, **Akademik Bakış**, c. 10, S. 19, Kış 2016, s. 288.
- Gülümhan, Gülten: “Rusya’nın Yeni Silahı,” **Vatan Gazetesi**, 25 Aralık 2006.
- Hasanov, Ali: “Xəzərin Tarixi və Onun Problemləri”, **Elm və Hayat**, No. 6, 1993, s.3.
- İsmayılğızı, Xuraman: “Esrin Müqavilesi”, **İki sahil**, 25 Ağustos 2010, N:154, s.3.
- İşcan, İsmail, Hakkı: “Enerji Stratejileri Türkiye-AB İlişkilerinin Geleceği Açısından AB Enerji Güvenliği

- Sorunu”, TÜRKSAM, 20 Eylül 2006.
<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=27&yazi=1066> , 27 Şubat 2012.
- Joyner, Christopher, C.-
Walters, Kelly, Zack:
- “The Caspian Conundrum: Reflections on the Interplay between Law, the Environment and Geopolitics”, **The International Journal of Marine and Coastal Law**, Vol.21, N 2, 2006, s.173.
- Kaleağası, Bahadır:
- “Avrupa’nın Enerji Arayışı,” **Radikal**, 10 Nisan 2006, s. 11.
- Kazımlı, Elnur:
- Azerbaycanın jeopolitik konumu ve karabağ sorunu, **Black Sea-Caucasus Region: Risks and Opportunities**, 2018, s.101-112.
- Kocaman, Muhammed Emin.
- "Hazar havzasının hukuki statüsü." **Ege stratejik araştırmalar dergisi** 9.1 (2018): 99.
- Kolçin, Sergey:
- “Neft i Gaz Kaspiya: Strategiçeskie İnteresı Rossii”, **MEMO**, No: 3, Moskova, s. 97-103.
- Laruelle, Marlene & Peyrouse, Sebastien:
- “The Militarization of the Caspian Sea: “Great Games” and “Small Games” Over the Caspian Fleets”, **China and Eurasia Forum Quarterly**, Cilt 7, Sayı 2, 2009, s. 21.
- Lee, Yusin:
- “Toward a New International Regime for the Caspian Sea” **Problems of Post-Communism**, Vol. 52, No. 3, Mayıs-Haziran 2005, s.38.
- Levinson, Maxim:
- “Problemy statusa Kaspijskogo morja”, **Neftegaz**, No. 2, 2001 s.144.
- Mammadov, Rustam:
- “Neftyanaya Diplomatiya Baku”, **Mejdunarodnaya Jizn**, 2001, No:3, Moskova, s. 51–60.
- Mammadov, Rustam:
- “Mejdunarodno – Pravovoy Status 114

- Kaspiyskogo Morya: Vçera, Segodnya i Zavtra”, **Zerkalo**, 11 Ekim 2003, s. 6.
- Mammadov, Rustam: “Hazar Denizinin Statüsü”, **Dirçeliş**, N. 2, 1998, s.45.
- Mammadov, Rustam: <http://www.ca-c.org/journal/cac-09-2000/19.Mamedov.shtml>, 24 Nisan 2012
- Mammadov, Sohbet: “Azerbaycan i Turkmenistan vosstanalivayut otneseniya”, **Nezavisimaya Gazeta**, 20 Mayıs 2008, http://www.ng.ru/cis/2008-05-20/8_baku.html, 23 Nisan 2012
- Mehdiyoun, Kamyar: “International law and the dispute Over Ownership of oil and gas resources in the Caspian Sea”, **The American Journal of International Law**, Vol. 94, No. 1, Ocak 2000, s.180.
- Mehtiyev, Aydın.: “The Present Status of the Caspian Sea Doesn't Suit Russia; Fighting for the Caspian Oil, Moscow Could Lose Than Win”, **Nezavisimaya Gazeta**, 15 Haziran 1994.
- Memmedov, Elşen: “Azerbaycan Petrolü: Dünü, Bugünü, Yarını”, **Soydaş Dergisi**, Cilt:1, Sayı:3, Ankara, 1997, s.14.
- Merzliakov, Yuri: “Legal Status of the Caspean Sea”, **Caspian News**, Sayı 11, 1999, s.34.
- Merzlyakov, Yuri: “Pravovoy Status Kaspiyskogo Morya”, **Mejdunarodnaya Jizn**, 1998, No: 11, s.135-141.
- “Neft i Gaz Kaspiyskogo Regiona”: “**Neft i Gaz Kaspi**” Dergisi, 1998, s.65.
- “Neftyanie Kontraktı vı Azerbaydjan”: **İnformaçionny Byulleten** 2007, No.1.
- Nygman, Gülnar: “Hazar Denizi’nin Hukuki Statüsü”, **Avrasya Etütleri**, Sayı 13 İlkbahar 1998,

s.83.

www.ntv.com.tr, 8 Temmuz 2018.

Oğan, Sinan:

“Enerji” konulu görüşme, 04 Ocak 2007.
<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=1134> , 27 Şubat 2012.

Oğan, Sinan:

“Hazar’da Tehlikeli Oyunlar: Statü Sorunu, Paylaşılamayan Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı”, **Avrasya Dosyası: Türkmenistan Özel**, Cilt:7, Sayı:2, 2001, s.146.

Oğan, Sinan:

“Yeni Global Oyun ve Hazar’ın Statüsü,” TÜRKSAM, 14 Şubat 2005,
<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=32&yazi=153> , 27 Şubat 2012.

Oruçlu, Elgün:

“Azerbaycan Ekonomisinde Petrol Dışı Sektörlerin Yeri ve Önemi,” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 76.

Oktay, Ertan- Çamkıran R. Funda:

“AB’nin Enerji Güvenliği Açısından Türkiye’nin Önemi,” **Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Cilt 14, Sayı 1, 2006, s.163.

Pamir, Nejdet:

“Eğrisiyle Doğrusuyla Türkmen Gazı ve Türkiye,” TÜRKSAM, 02 Şubat 2000.
<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=29&yazi=288> , 27 Şubat 2012

Petersen, Alexandros:

“Azerbaycan’ın Avro-Atlantik Yaklaşımları”, “**Azerbaijan Focus**” Dergisi, № 2, s.198-199.

Sagheb, Nasser- Cavaid, Masoud:

“Azerbaijan’s ‘Contract of the Century’ Finally Signed with Western Oil Consortium”, **Azerbaijan International Magazine**, Kış 1994, s. 27.

Schofield, Clive- Pratt, Martin:

“Claims to the Caspian Sea”, **Jane’s Intelligence Review**, No. 77, Şubat1996, s.77.

- Seferov, Mehman: Azərbaycan'da Petrol Üretimnin TarihseL Süreç İçersindeki Değişimi, **Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Sayı 35, Ankara: 2005, s.291.
- Shorokhov, Vladislav: "Energy Resources of Azerbaijan: Political Stability and Regional Relations", **Caucasian Regional Studies**, 1996, <http://poli.vub.ac.be/publi/crs/eng/0101-04.htm> 4 Şubat 2012
- Soltan, Elnur: "Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü: Çizilmeyen Sınırlar", **Stratejik Analiz**, Cilt 12, Sayı 13, Mayıs 2001, s.68.
- Uluatam, Ela: "Avrupa Doğalgaz Piyasasında Yeni Dengeler" **Ekonomik Forum**, Ağustos 2010, s.65
- Ünal, Ömer, Faruk: "Hazar'da Statü Tartışmaları", **Türk Dünyası Araştırmaları**, sayı 126, Haziran 2000, s 68.
- Vinogradov, Sergei- Wouters, P.: "The Caspian Sea: Guest for a New Legal Regime", **Leiden Journal of International Law**, Vol.9, No.1, Mart 1996, s.95.
- Yagubzade, Mirbağır: "Azəri-Çıraq-Güneşli projesi", **Xalg gazetı**, 6 mart 2010, N: 52, s.6.
- Younkyoo, Kim- Gu-Ho Eom: "The Geopolitics of Caspian Oil: Rivalries of the US, Russia, and Turkey in the South Caucasus", **Global Economic Review**, Vol. 37, No. 1, Mart 2008, s. 94.
- Yunusov, Arif: "Postkommunistiçeskiy Azerbaydjan: problemi i vozmojnıe puti razvitiya", **Mejdunarodnie Ekonomika i Mejdunarodnie Otnoşeniya**, No: 11, 1998, s.100–111.
- Yusifov, Nijat: "Ceyhan Plan Moves step up", **Baku Sun Newspaper**, 21 September 2002, s.1-2.
- Yusifzade, Hoşbeht: "The Development of Oil ang Gas Industry

in Azerbaijan” **Azerbaijan International**, Summer, 1996, s. 36-37.

Zubkov, Viktor:

“Kaspiy na Pereputye”, **Tribuna**, 6 Ekim 2000.

ELEKTRON KAYNAKLAR

TASAM:

Ukrayna Krizinin Arkasındaki Büyük Strateji, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/5276/ukrayna_krizinin_arkasindaki_buyuk_strateji, 17 Ocak 2012.

Azeri-Çırak-Güneşli Üretim ve Paylaşım

<https://tr.trend.az/business/energy/2796426.htm>, 16.Ağustos 2019

Anlaşması uzatıldı

Azerbaycan-Rusya petrol boru hattı bakım
Çalışmaları sürüyor

<https://www.enerjigunlugu.net/azerbaycan-rusya-petrol-boru-hatti-bakim-calismalari-suruyor-32232h.htm>, 16 Ağustos 2019.

Azerbaycan petrolünün Rusya’ya akışı
Askıya alındı

<https://www.enerjigunlugu.net/azerbaycan-petrolunun-rusyaya-akisi-askiya-alindi-31635h.htm>, 16 Ağustos 2019.

Azerbaycan'la tarihi anlaşma:

<https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2011/12/26/azeri-gazina-tarihi-imza>, 16 Ağustos 2019

Bakü-Supsa boru hattı kısmen Rus
ordusunun kontrolünde:

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ba-ku-supsa-boru-hatti-kismen-rus-ordusunun-118>

kontrolunde/26497, 16 Ağustos 2019

BOTAŞ:

Uluslararası Projeler

<http://www.botas.gov.tr/icerik/tur/projeleryurt disi.asp#05>, 27 Şubat 2012.

BP:

www.bp.com/reportsandpublications-statisticalreviewofworldenergy, 27 Mart 2012

BP:

“BP Statistical Review of World Energy”, 2009 ve 2010,
www.bp.com/statisticalreview

EUROPEAN ENERGY REVIEW:

“Azerbaijan: knock, knock, knocking on Europe's door”, 21 Mayıs 2012
<http://www.europeanenergyreview.eu/data/docs/tanap-map.jpg>, 15 Şubat 2012.

GAZPROM:

“Gas and oil reserves”,
<http://www.gazprom.com/about/production/reserves> 12 Mayıs 2012.

HAYDAR ALİYEV KÜTÜPHANESİ:

“Şahdeniz anlaşması”, 8 Temmuz 2008,
<http://library.aliyev-heritage.org/az/9812845.html>, 1 Mart 2012.

HAYDAR ALİYEV KÜTÜPHANESİ:

“BTE imzalandı”, 19 Mayıs 2008,
<http://library.aliyev-heritage.org/tk/6223906.html>, 7 Şubat 2012.

KASPIY BULTEN:

“Kaspiy: status, neft, uroven”,
<http://www.caspiy.net/knigi/kaspij-status-neft-uroven/31-kaspij-status-neft-uroven-3-kaspijskaya-neft.html>, 9 Nisan 2012.

“Kazakistan’da bulunan petrol havzası iştah kabartıyor”,

<http://arsiv.ntv.com.tr/news/5778.asp> 11 Kasım 2019.

Kazakistan’ın doğal gaz rezervi 3.9 trilyon metreküp:

- <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/kazakistanin-dogal-gaz-rezervi-3-9-trilyon-metreкуп-41164720>, 11 Kasım 2019.
- Ke se realizira proektot "Nabuko"?:
1 Mayıs 2012,
<http://utrinski.com.mk/?ItemID=D30799238D76B440AE392FCF585C818A>, 11 Mayıs 2012
- NEZAVİSİMAYA Gazeta:
“Asgabat i Tegeran isut obsiy yazık”,
August 28, 2001,
http://www.ng.ru/cis/2001-08-28/5_language.html , 10 Şubat 2012
- PREZİDENT Library:
“Azerbaycan neftinin dünya bazarlarına neqli”, files.preslib.az/site/10il/gl3.pdf, s.50, 16 Mart 2012, s.50
- Rus gazına alternatif Abşeron
<https://www.yenisafak.com/ekonomi/rus-gazina-alternatif-abseron-2407569>, 16 Ağustos 2019
- Rusya Ve Kırım'da Enerji Kaynakları ve Politikaları,
<http://ankaenstitusu.com/rusya-ve-kirimda-enerji-kaynaklari-ve-politikalari/> 11 Kasım 2019.
- SABAH Gazetesi:
“İran'a 50 milyar dolarlık doğalgaz piyangosu”, 17 Ocak 2011,
http://www.sabah.com.tr/Ekonomi/2011/01/17/irana_50_milyar_dolarlik_dogalgaz_piyangosu, 9 Mayıs 2012.
- SALAM News:
“Moskova Trans-Hazar Doğal Gaz Boru Hattı Projesini Dramatize Etmeyecek”, 01 Aralık 2010,
<http://tr.salamnews.org/tr/news/read/21434/usame-al-saheb-moskova-trans-hazar-dogal-gaz-boru-hatti-projesini-dramatize-etmeyecek/>, 23 Mart 2012

- SOCAR: “Neft Taşımacılığı”,
<http://new.socar.az/socar/az/activities/transportation/baku-tbilisi-erzurum-gas-pipeline>, 7 Şubat 2012.
- SOCAR: <http://new.socar.az/socar/az/economics-and-statistics/economics-and-statistics/oil-production>, 28 Mart 2012.
- SSCB İran Anlaşması: “Dogovor o trgovle i moreplavanii mejdu SSSR i Iranom”
<http://bestpravo.ru/fed1991/data04/tex17841.htm> 19 Ocak 2012.
- Şahdeniz'de 100 milyar metreküp doğalgaz üretildi :
<https://www.denizhaber.net/sahdenizde-100-milyar-metrekup-dogalgaz-uretildi-haber-86378.htm> 16 Ağustos 2019.
- Tengiz-Novorossisk petrol boru hattı açıldı:
<http://arsiv.ntv.com.tr/news/121307.asp>, 17.08.2019
- Türkmen gazını Türkiye'ye taşıyacak Trans Hazar Boru Hattı yolunda önemli gelişme,
<http://old.qha.com.ua/tr/turk-dunyasi/turkmen-gazini-turkiye-yetasiyacak-trans-hazar-boru-hatti-yolunda-onemli-gelisme/174456/>, 16 Ağustos 2019
- Türkmenistan Asya Gaz Pazarında Önemli Bir Oyuncudur,
<https://www.ticaret.gov.tr/blog/ulkeler-den-ticari-haberler/turkmenistan/turkmenistan-asya-gaz-pazarinda-onemli-bir-oyuncudur> 11Kasım 2019.

<https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol-Boru-Hatlari>, 16 Ağustos 2019.

<http://socar.com.tr/kurumsal-iletisim/haberler/2018-haberler/2018/07/02/tanap-projesiyle-sahdeniz-2'den-turkiye'ye-gaz-teslimati-basladi> 14 Kasım 2019.

<http://socar.com.tr/kurumsal-iletisim/haberler/2019-haberler/2019/03/12/tanap-azerbaycan-dan-gelen-gazi-avrupa-sinirina-tasima-ya-haz%C4%B1rlaniyor> 14 Kasım 2019.

<http://socar.az/socar/az/activities/transportation/kulevi-terminal> 14 Kasım 2019

<http://socar.az/socar/az/activities/transportation/dubendi-terminal> 14 Kasım 2019

<http://socar.az/socar/az/activities/transportation/railroad-transportation> 14 Kasım 2019

<http://www.socar.com.tr/kurumsal-iletisim/haberler/2018-haberler/2018/10/19/socar-in-dev-yatirimi-star-rafineri-ac%C4%B1ld%C4%B1> 15 Kasım 2019

<https://tr.euronews.com/2018/08/12/hazar-denizi-nin-statusu-20-yillik-muzakereler-sonunda-belli-oldu> (14 Kasım 2019)